

Treball de recerca 2013-14

La romanització vascona

Índex

Introducció

Introducció.....	5
------------------	---

Capítol 1

1. Actual terra vascona.....	8
1.2. Navarra actual.....	8
1.3. Toponímia.....	9

Capítol 2

2. Historia antiga.....	10
2.1. Toponímia dels vascons.....	11
2.2. La presencia romana en el territori vasco.....	12

Capítol 3

3. Restes arqueològiques.....	17
3.1. Els factors.....	17
3.1.1. Ager Vasconum i Saltus Vasconum.....	18
3.2. Els vestigis.....	21
3.2.1. Andelos (Mendigorría)	22
3.2.2. Calagurris (Calahorra)	25
3.2.3. Pompaelo (Pamplona)	28

Capítol 4

4. Cultura vascona - Cultura romana.....	30
4.1. Llengua.....	30
4.2. Religió.....	33
4.2.1. Animisme vascó.....	34
4.2.2. Politeisme romà.....	35
4.2.3. Cristianisme.....	36
4.3. Urbanisme.....	37
4.4. Vies de comunicació.....	40
4.5. Decoració.....	42
4.5.1. Andelos.....	42
4.5.2. Arellano.....	42
4.5.3. Liedana.....	42
4.5.4. Pamplona.....	43
4.5.5. Ramalete.....	43
4.5.6. Villafranca.....	43

Capítol 5

5. Oiasso.....	45
5.1. Localització.....	45
5.2. Toponímia.....	45
5.3. Historia.....	46

5.3.1. Testimonis escrits.....	50
5.4. Característiques urbanístiques.....	52
5.4.1. La ciutat, Oiasso.....	52
5.4.1.1. Les termes.....	54
5.4.2. El port.....	55
5.4.3. Les mines.....	57
5.5. El dia a dia.....	57
5.5.1. La dieta romana.....	58
5.5.2. La indumentària.....	58
5.5.3. La vida privada	59

Conclusió

Conclusió.....	60
----------------	----

Bibliografia, Web grafia i Vídeos

Bibliografia, Web grafia i vídeos	65
---	----

Annex

Museu Oiasso, Irun.....	70
Entrevista Mertxe Urteaga.....	73
Fragments tesis,Sánchez Albornoz.....	81
Enquesta.....	83
Llistat de totes les restes arqueològiques en territori vasco.....	84
Museu Oiasso, fulletons	

Introducció

La romanització vascona: l'elecció d'aquest tema ha estat condicionada per dos factors. El primer, per interessos professionals, és a dir, en un futur tinc decidit fer la carrera d'arqueologia, és per això que vaig escollir fer un treball d'investigació sobre història. Vaig optar per un tema d'història romana, especialment perquè l'època antiga és la que més m'atrau.

El segon factor que va estar present per l'elecció del tema va ser més sentimental, és a dir: sempre hem estudiat com va ser la romanització en un àmbit global, al que va ser tot l'Imperi romà, des dels seus inicis fins a la seva caiguda. És cert que també hem estudiat com va ser la romanització d'Hispania i de Catalunya, la nostra terra. No obstant, encara que molts de nosaltres hem nascut a Catalunya, molts dels nostres familiars viuen en altres indrets del nostre país. Hi trobem a molts catalans amb familiars en Andalusia, Madrid... en el meu cas a Navarra. I aquesta va ser la raó per la qual vaig decidir fer el treball sobre la romanització vascona. El voler aprendre, conèixer més la història de la meva terra.

Una vegada escollit el tema del treball la primera qüestió que em vaig plantejar va ser: com va ser la romanització a Navarra? Com ja he esmentat anteriorment aquest era un tema que mai abans no havia treballat. Aleshores, abans de tot, havia de buscar informació sobre el territori a treballar i qui eren els seus habitants. Per això em vaig formular una sèrie d'hipòtesis molt simples, perquè no és el mateix formular-ne hipòtesis en un treball de ciències, ja que pots dir per exemple si creus que aconseguiràs fer parlar al robot o no, si aquests organismes es troben en aquest lloc... és a dir les hipòtesis són diferents, podem dir que en un treball de ciències tenim per escollir dos colors, blanc o negre, i poques vegades el gris a diferència d'un treball d'història, que has de deduir la teva pròpia història, perquè estàs estudiant una etapa que mai abans havies treballat.

Una vegada vaig començar a investigar vaig esbrinar que els límits de l'actual Comunitat Foral de Navarra no eren els mateixos que a l'època antiga, els habitants no es deien "bascos", sinó "vascons". Important destacar: els vascons eren els habitants de l'actual Navarra, antigament la terra dels vascons l'ocupaven Navarra i parts d'Aragó, La Rioja i el País Basc. D'altra banda, l'actual Euskadi era habitada per vòrduls i caristis. D'aquesta manera vaig canviar el títol del treball, en un principi va ser titulat: "La romanització al Regne de Navarra", però finalment es va quedar en "La

romanització vascona”, un títol significatiu, ja que si només parlem de la romanització a Navarra, no podem fer referència per exemple a la ciutat d’Oiasso, ja que actualment pertany al País Basc, (Guipúscoa). Després de tenir clars aquests dos aspectes vaig continuar amb la investigació amb una qüestió molt important: com va ser la romanització vascona? Juntament acompanyada d’una hipòtesi molt simple: “si observem com va ser la romanització en general, ens adonem que es basava en conflictes bèl·lics, com per exemple a la Gàl·lia, Grècia, Cantàbria... però estava equivocada, la romanització dels vascons va ser pacífica i sense cap indicis ni testimonis bèl·lics.

La part possiblement més intensa, però la més interessant i la més divertida va ser la realitzada durant els mesos de juliol i agost. És cert que no ha estat un treball gaire fàcil ja que a casa només podia treballar amb una poca informació trobada a Internet, una informació que només servia per introduir-te en el treball i per complementar, ja que tota la informació es trobava a les biblioteques, els museus i a les restes arqueològiques de Navarra i el País Basc. D’aquesta manera vaig passar unes quatre o cinc setmanes de juliol i agost a casa dels avis.

Com a limitacions i dificultats per realitzar el treball, sabia que només tenia aquell temps que anava a estar allà de vacances per poder cercar tota la informació necessària per realitzar el treball. Van aparèixer dificultats per visitar els vestigis arqueològics d’ Oiasso, no tant per perdre per la ciutat, sinó que més bé va ser perquè actualment no estan oberts al públic, però gràcies a tota la informació rebuda del museu Oiasso, ja hagués estat amb l’entrevista, la informació del propi museu, els llibres comprats i regalats i per les explicacions dels propis historiadors, vaig poder obtenir tota la informació necessària. També és important deixar clar que vaig realitzar una enquesta^[1] al museu, però em van dir que ells mateixos tenien la seva pròpia enquesta, així doncs vam arribar a l’acord que una vegada finalitzés l’any 2013, ells mateixos m’enviarien les dades demanades per poder adjuntar-les al treball, però no vaig caure que l’entrega del treball és feia al gener així doncs no les he pogut adjuntar.

En el treball hi podem trobar tota una part pràctica que vindria a ser la visita al museu, la entrevista a la directora del museu d’ Oiasso, la recerca en diferents biblioteques, que estaria tot dins de la part teòrica.

^[1] situada a l’annex

Al final del treball hi trobem un annex, on hi podreu trobar un llistat amb tots els pobles romans del territori vasco amb una explicació de les restes arqueològiques^[2], també hi trobareu l'entrevista realitzada a la directora del museu Oiasso, la tesis de Sánchez Albornoz, l'enquesta que vaig realitzar jo, i informació sobre el museu Oiasso.

Concloent, com he esmentat anteriorment, ha estat un treball molt dur, però estic satisfet per tots els nous coneixements obtinguts durant aquest temps. Un treball amb la finalitat principal de poder conèixer millor la meva terra mitjançant un gran estudi, treball i dedicació.

^[2] són unes fotocopies del llibre; PÉREZ DE LABORDA, Alberto. *Los campesinos vascos*. San Sebastian: Txertoa, 2003. I.S.B.N: 84-7148-379-3

1.L'actual terra vascona

Quan parlem sobre l'actual terra vascona molta gent la relaciona amb el País Basc o Euskadi i aquest un error molt greu. La Vascònia estava habitada pels vascons i quan parlem dels vascons no ens referim pas als bascos, ja que si volguéssim parlar sobre ells faríem referència a la terra dels Várduls i dels Caristis. La terra vascona actualment es reparteix entre Navarra, Aragó, La Rioja i El País Basc, encara que Navarra inclou la part més gran i més important.

Núm.1 Mapa del nord d' Hispània

1.2. Navarra actual

Actualment Navarra, en euskera Nafarroa, és anomenada oficialment Comunitat Foral de Navarra, en euskera Nafarroako Foru Komunitatea. És una comunitat foral espanyola situada al nord de la península Ibèrica. Aquesta comunitat limita amb França al nord, Aragó a l'est, la Rioja al sud i finalment el País Basc a l'oest. També correspon a Navarra l'enclavament situat a Aragó (La Petilla d'Aragó). En la Comunitat Foral de Navarra

Núm.2 En color vermell hi trobem la localització de l'actual Navarra

hi trobem 272 municipis amb un total de 664.566 habitants, d'aquesta xifra 197.604 habitants viuen a Pamplona, 328.511 habitants en l'àrea Metropolitana de la capital Navarra i els 138.450 d'habitants viuen en la resta de la Comunitat Navarra.^[1]

^[1] INE (ed.): "xifres de població referides al 01/01/2012". *Xifres Oficials de Població dels Municipis Espanyols: Revisió del Padró Municipal- Població a 1 de gener de 2012*

1.3. Toponímia

La primera vegada que es té constància del terme Navarra, és al segle IX en l'obra *Vita Kalori Magni*, escrita per Eginard^[2] en el capítol XV, que conté la frase en llatí: «[...] *qui apud Navarros ortus et fertilissimos Hispaniae agros secans sub Dertosae civitatis moenia Balearico mari miscetur; deinde Italiam totam*»^[3]. En aquesta obra es descriuen les intrusions del rei franc Carlemany fins al riu Ebre. Etimològicament, el topònim probablement prové del vocable "naba", d'origen preromà, potser protobasc, el significat del qual es creu és "terra plana envoltada per muntanyes", que s'aplica perfectament a Pamplona i el territori que l'envolta. A aquest vocable s'hi afegeix el sufix -erri, que en euskera significa "terra o poble".

^[2] Eginard, (Einhard, en alemany) va ser un escriptor del segle IX, biògraf de Carlemany. Va redactar la *Vita Karoli Magni* (830-833), seguint la tradició literària de Suetoni autor de l'obra *La vida dels dotze cèsars* (121 dC). Més que una biografia, va realitzar una hagiografia de Carlemany. També és autor dels *Annals del regne dels francs* (*Annales regum Francorum*, 741-829) i de 62 cartes.

^[3] Eginard, *Vita Kalori Magni* (La vida de Carlemany)

2. Historia antiga

En el primer capítol s'ha fet una petita introducció sobre el territori vasco. Hem pogut observar com els límits polítics han variat. Com s'ha explicat en l'anterior capítol, el territori vasco comprenia territoris que en l'actualitat pertanyen a Navarra, Aragó, La Rioja i el País Basc. Però a partir d'ara ens centrarem només en la història antiga dels vascons. Un cop localitzat el territori^[1] que ens ocupa anem a conèixer una mica els nostres veïns:

Aquitans: poble que vivia en el que avui en dia es Aquitània, França. En la regió entre els Pirineus, l'oceà Atlàntic i el riu Garona. L'emperador Juli Cèsar els descriu com un poble diferent als Gals.^[2]

Vàrduls: tribu preromana, establerta al nord de la península Ibèrica en la part oriental del País Basc, en l'actual Guipúscoa.

Caristis: una altra tribu preromana, establerta al nord de la península Ibèrica, a diferència dels Vàrduls, estaven situats a la part occidental del País Basc, en l'actual Vizcaya i Alava.

Berons: aquesta tribu preromana es situava entre l'actual La Rioja i el sud de Navarra, al nord de Soria i al sud del País Basc.

Celtibers: una altra tribu preromana que s'ubicava al sud de La Rioja, eren una mescla entre celtes i ibers.

^[1] Podem ajudar-nos amb l'imatge núm.1 de la pàg.8

^[2] Juli Cèsar (100 - 44 aC) líder militar i polític, en la seva obra *Comentaris sobre la guerra de la Gàl·lia*, en llatí *De bello Gallico*, en redacta en tercera persona les batalles que van tenir lloc durant els nou anys (del 58-50 aC) que van transcórrer fins que Roma va conquerir la Gàl·lia. I es en el llibre 1. Capítol 1 on Juli Cèsar ens diu que els Gals i els Aquitans no pertanyen a la mateixa tribu i son separats pel riu Garona.

2.1 La toponímia dels Vascons

Com ja s'ha comentat en el capítol (núm. 1.2) el nom de Navarra és relativament modern, abans es coneixia el territori pel nom específic dels seus habitants i no per un nom topogràfic. És a dir, l'home donava nom a la terra i no al contrari.^[3] Aquest nom en plural és el de "Vascons", en singular "Vascus", el qual està documentat en Sili Itàlic^[4]

Estrabó, geògraf grec, ens diu que és millor no repetir el nom d'aquest pobles indígenes perquè a part de que sonen molt malament, seria avorridíssim i per això destaca alguns. Aleshores "vascons" fins i tot podríem considerar que "vascons" son una construcció ètnica, que la androgènesis és deu a les fonts literàries romanes. Per exemple en Galícia, també hi havia un nombre molt elevat de tribus, però els romans és van fixar en una tribu insignificant, els Galaicos, d'aquí surt el nom de Gallaecia Galaicos, probablement pels galaetas, però d'un conjunt impressionant de tribus només van escollir una i és molt probable que aquí Estrabó també va fer una selecció semblant i per tant ens parla de vascons.

No obstant Julio Caro Baroja en el seu llibre *Los vascones y sus vecinos* es planteja la següent pregunta: Serà la de "vascons" la forma cèltica d'un nom no celta? I ens comenta alguns aspectes de la seva hipòtesis:

"Vascons" s'ha presentat de moltes formes, però sempre prescindint de la paraula "Vascus". Sembla ser que el nom "Vascons" és i seguirà essent un enigma, ja que el seu nom pot provenir tant de l'ibèric com del vasco o del celta.

Núm.3 Bronze d'Ascoli

^[3] Pàg.8 Capítol 1.2 significa "Naba" terra plana envoltada per muntanyes i el sufix -erri en basc vol dir poble o terra. Actualment es diu que a Navarra habiten els navarresos. En canvi l'edat antiga hi habitaven els vascons, per això es deia terra vascona.

^[4] Sili Itàlic (26-101 dC) va ser un polític i poeta èpic llatí, cònsol l'any 68 i autor de *Púnica*, un poema èpic sobre la Segona guerra Púnica. Va estar molt vinculat als vascons.

Això és degut al fet que la grafia –ES de BASCUNES o BARCUNES, pertany tant al celta com a l'ibèric encara que aparegui amb menor freqüència. Per exemple al bronze d' Ascoli^[5], hi ha noms personals que acaben en –ES clarament ibèrics, però també en Aquitània on hi ha plurals llatinitzats en –ES com per exemple OSCIDATES, BASABOiates, ELUSATES... Però segons Julio Caro Baroja el nom “vascones” sona més a celta.

En definitiva el topònim de “vascons” a diferència d'altres topònims, de moment ens és impossible saber a ciència certa del lloc on prové, igual dintre d'uns anys els historiadors aconseguiran més respostes, però això no tan sols passa amb el topònim, sinó que, per exemple, del basc tampoc no se sap quin és el seu origen. Aleshores amb el pas del temps s'aconseguiran respostes, però de moment solament són especulacions.

2.2 La presència romana en el territori vasco

Després de la conquesta de tota la península Itàlica, Roma començà la seva expansió per la Mediterrània, fins a aconseguir ser la ciutat més important de tot el *Mare Nostrum*, nom amb el qual els romans anomenaven la mar Mediterrània.

Vuit anys després d'haver aconseguit el domini de la península Itàlica, Roma és va trobar davant d'un dels conflictes exteriors més importants de la seva història: les guerres púniques, entre els romans i els cartaginesos.

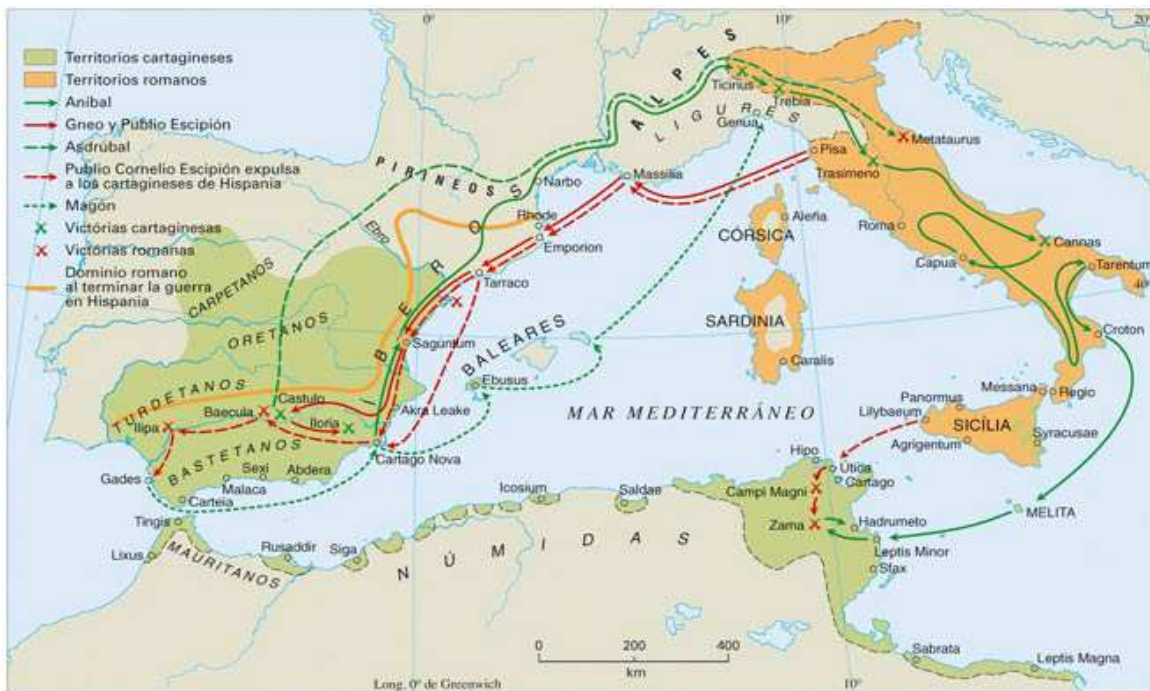
L'any 264 aC, els romans van decidir socórrer la ciutat de Messana, que els havia demanat ajut davant el setge dels cartaginesos. Així comença la primera guerra púnica (264 aC-241 aC), Roma era una potència militar important pel seu exèrcit de peu, mentre que Cartago ho era de mar. Per això els romans decidiren construir una gran flota i desenvolupar les seves tècniques de lluita marina, la qual cosa els va permetre derrotar els cartaginesos.

La segona guerra púnica (218 aC-202 aC) s'inicià quan els cartaginesos que van ocupar el sud de la península Ibèrica l'any 219 aC van assetjar Sagunt (València),

^[5] El bronze d'Ascoli es una placa inscrita de bronze de l'any 89 aC trobada al 1908 en Asculum, Roma. L' importància d'aquesta peça bàsicament és l'aparició de noms ibèrics que ha donat lloc a conèixer l'estructura interna del antropònims ibers.

ciutat que tenia un pacte de protecció amb Roma, el protagonista d'aquesta batalla va ser Anníbal que va travessar els Pirineus i els Alps i va arribar a les portes de Roma.

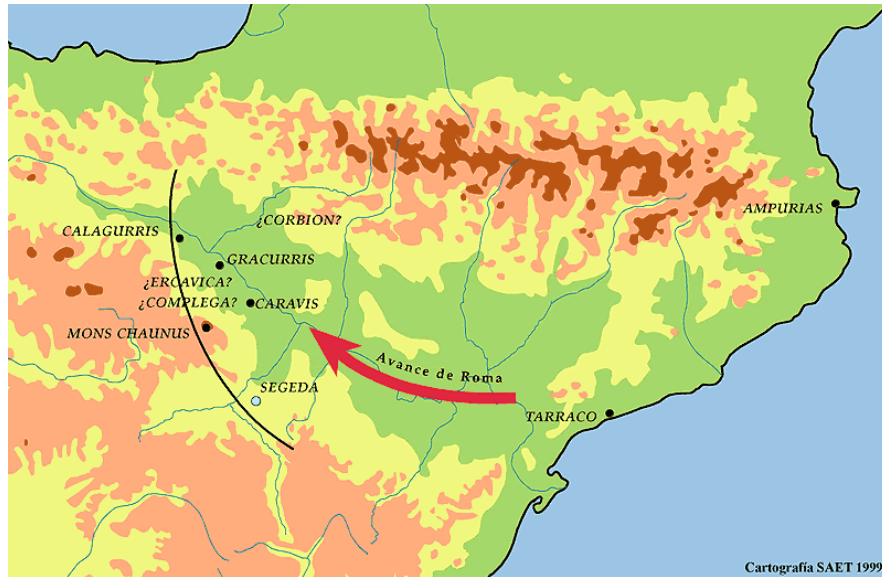
L'any 218 aC, els romans van desembarcar a Empòrion, des d' on van avançar cap al sud. Finalment Anníbal fou derrotat l'any 202 aC a la batalla de Zama.

Núm.4 Mapa 2n. Guerra Púnica

Anys més tard sorgeix la tercera guerra púnica (149 aC-146 aC) quan el Senat va enviar un exèrcit comandat de Publi Corneli Escipió Emilià, per destruir definitivament la ciutat de Cartago, d'aquesta manera Roma va evitar una nova ofensiva per part dels cartaginesos i per altra banda es va consolidar com una de les grans potències del Mediterrani.

Aquests van ser els fets pels quals Roma va establir-se per primer cop a la península Ibèrica l'any 218 aC. Una vegada acabada la segona guerra l'any 202 aC els romans observant les bones condicions climàtiques de la península van decidir quedar-se, d'aquesta manera van començar una conquesta cap a la Vall de l'Ebre, entre (202 aC-170 aC). Durant aquest període l'any 179 aC-178 aC el general Tiberi Semproni Grac va fundar una ciutat amb el seu nom, Graccurris, (Alfaro). També durant l'any 179 aC tenim constància de fundacions com les ciutats de Osca i Calagurris (Calahorra).

Núm.5 Mapa conquesta Vall de l'Ebre

D'aquesta manera Roma va anar patint nous conflictes bèl·lics però cal destacar la guerra social (91 aC-88 aC) provocada per les diferències entre els romans i els italians, és a dir, els habitants de tot el territori itàlic. Aquests últims no eren considerats ciutadans romans i per tant, tenien pocs drets, finalment l'any 88 aC els italians van aconseguir el dret de ciutadania. Aquesta batalla coneguda com "guerra social" encara que no ho sembli, va tenir molta repercussió per als vascons ja que van formar part del servei militar, d'aquesta manera hi trobem a nou genets vascons de la ciutat de Segia que van aconseguir la ciutadania romana, com a testimoni tenim el Bronze d'Ascoli.

Altre conflicte bèl·lic que va tenir molta repercussió en terres vascones, (podríem dir que va ser el més important en l'època romana per als vascons) van ser les guerres sertorianes (81 aC-72 aC). Ens remuntem a l'any 83 aC en època de la República, el Senat de Roma va patir una sèrie de conflictes entre els optimats i els populars. Les batalles no començaran fins l'any 81 aC. Gai Mari, governador d' Hispània Citerior junt amb Quint Sertori, del bàndol polític dels populars, van establir a Hispània un bon sistema de vida, mentres que a Roma governada per *dictator* Sul·la, dels optimats va establir una dictadura. D'aquesta manera Sul·la veia com Sertori s'estava convertint en un enemic per al seu sistema de govern. En aquest mateix any Sul·la va posar a Quint Cecili Metel Pius com a governador de la Hispània Ulterior perquè eliminés Sertori. L'any 80 aC les lluites dels diferents líders romans es van transportar a la zona del Pirineu, per tant van aparèixer els primers contactes entre els romans i els vascons del

Saltus Vasconum. Tenim testimonis que ens expliquen com els dos bàndols van ser ajudats per la població vascona, així com per exemple Calagurris va donar el seu suport a Sertori. L'any 79 aC Quint Cecili Metel Pius es va retirar cansat de tantes batalles, i Sul·la va donar el poder de la Hispania Ulterior al jove general romà Gneu Pompeu Magne. Aquest general romà és un altre dels exemples clars de com els vascons li van donar suport al seu exercit. L'hivern del 75 aC-74 aC el general Pompeu va fundar la famosa ciutat de Pompaelo (Pamplona). Finalment l'any 72 aC les forces de Pompeu i Metel van entrar en la ciutat de Calagurris, ciutat de Sertori, segons el relat de Gai Salusti; van provocar una pràctica de canibalisme als seus defensors. Va ser també en aquest any quan Sertori va ser assassinat a Osca.

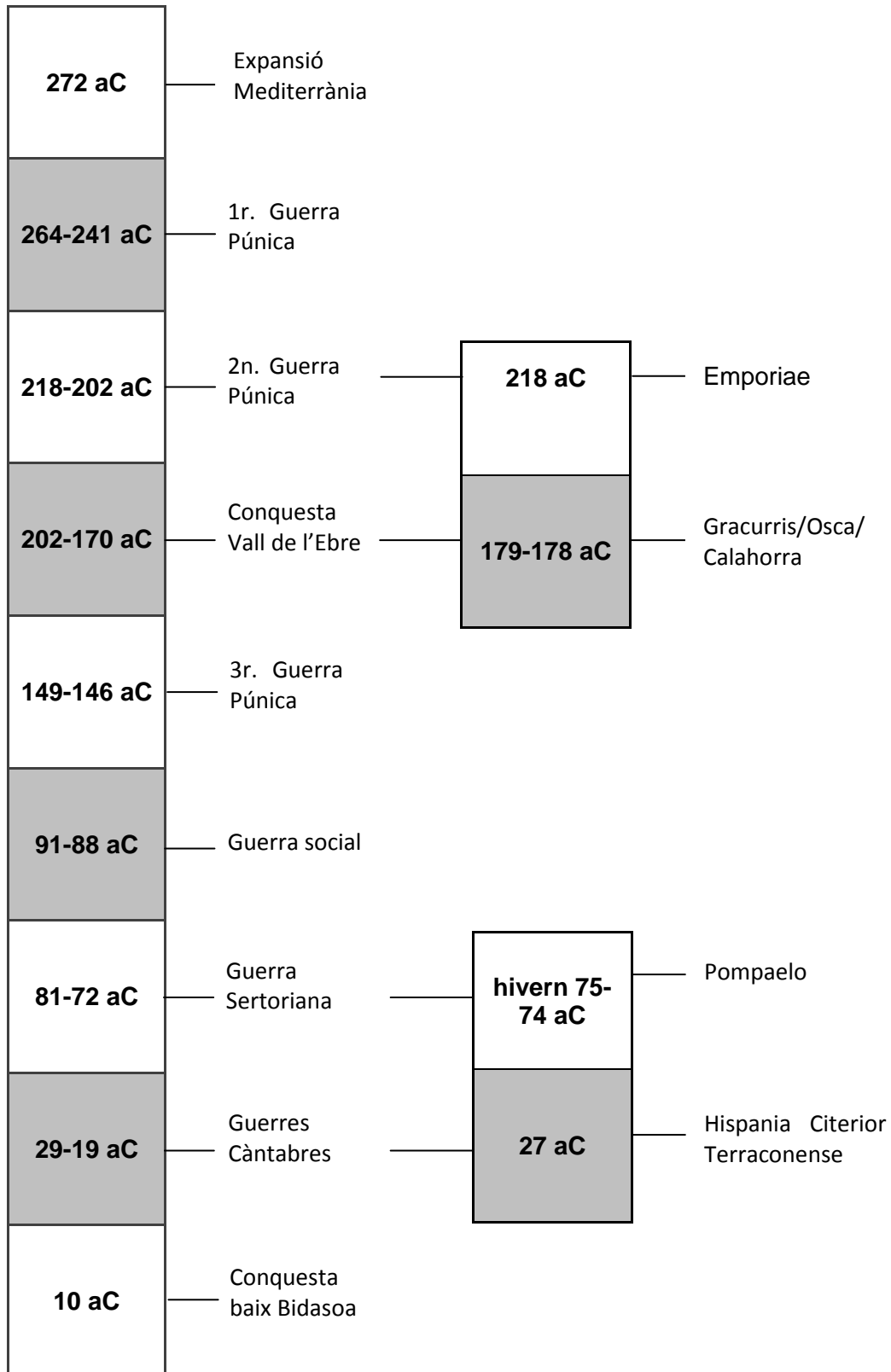
Anys més tard (29 aC-19 aC) trobem les guerres càntabres, dirigides per primer emperador romà August. Durant aquest conflicte els vascons es van quedar al marge. També l'any 27 aC August va crear la província de Hispania Citerior Tarraconense amb capital a Tarraco, a la que va quedar adscrita el territori vascó.

Finalment l'any 10 aC els romans s'estableixen en la zona del Bidasoa amb la fundació d' Oiasso.

Núm.6 Mapa divisió en Hispania Citerior i Hispania Ulterior

A continuació veurem un eix cronològic de les dades esmentades anteriorment.

3. Restes arqueològiques

Aquest capítol consta de tres parts, la primera part fa referència a una petita introducció on s'explica els factors que els romans van tenir en compte per establir-se al nord de la Península, així com les diferències entre les diferents zones del territori vasco. Una vegada aclarits els factors i les característiques d'aquesta zona, parlarem de tres ciutats escollides de la llista que podem trobar al annex pàg.84 per ser les més importants com: Andelos (Mendigorría), Calagurris (Calahorra) i Pompaelo (Pamplona).

3.1 Els factors

Els factors que influeixen en la ubicació dels jaciments bàsicament són tres: l'aigua, el cultiu i les comunicacions.

-L'aigua: vindria a ser l'element més important de tots, ja que és una substància vital per la vida. Si mirem el mapa podem veure els grans rius d'aquesta zona com són: Bidasoa, Araquil, Arga, Irati, Ega Aragó, Arba i fins i tot el riu Ebre.

-Extenses àrees de cultiu: Aquest element només es pot aplicar per tot el territori que queda per sota de Pamplona, ja que és un territori on no hi predominen les muntanyes a diferència del nord.

-Les comunicacions: Els vascons estaven situats en un bon lloc estratègic ja que tenien sortida al mar Atlàntic i feia frontera amb Aquitània.

Núm.7 Ager Vasconum i Saltus Vasconum

3.1.1 Ager Vasconum i Saltus Vasconum

El territori vasco es divideix en dos meitats molt diferents: al sud hi trobem una terra plana a la vora del riu Ebre, on es cultiva cereals, coneguda com *Ager Vasconum*, en grec *agrós*, el camp de cultiu per excel·lència. D'altra banda el nord és conegut com *Saltus Vasconum*, una terra de boscos i muntanyes. Des d'un punt de vista general es pot dir que la població urbana habitava més en l'*Ager* que no pas en el *Saltus*. Aquesta teoria té una història que actualment alguns historiadors entre ells Mertxe Urtega, directora del Museo Oiasso (Irun)^[1] en la seva obra *El vasconum saltus i Oiasso* entre altres, estan posant en dubte: la teoria sobre l'*Ager* i *Saltus* de Julio Caro Baroja amb la idea principal de la qual Caro Baroja no comptava i era el seu dèficit d'investigació^[2]

A continuació^[3] veurem com es pot comprovar que les referències donades per Caro Baroja sobre la divisió del territori dels vascons en dues parts no apareix de forma explícita en les fonts literàries antigues sinó que ell la dedueix a partir de tres documents diferents.

Ager és mencionat per Tit Livi en la seva obra històrica *Història de Roma* i *Saltus* en dos relats també diferents, en una descripció geogràfica en la enciclopèdia *Historia Natural de Plini* (mitjans del segle I dC) i en una obra de caràcter epistolar com la correspondència mantinguda entre Ausoni i Paulí de Nola (finals del segle IV).

És a dir encara que Julio Caro Baroja creu que en les fonts antigues van observar una clara divisió geogràfica del territori dels vascons, aquestes en cap moment ho mencionen. Sí és cert que existeixen mencions l'*Ager* i del *Saltus Vasconum*.

La primera menció que Tit Livi fa sobre l'*Ager Vasconum* es troba en el relat de la campanya de Sertori en la Vall de l'Ebre a inicis de l'any 76 aC. L'objectiu de Sertori era neutralitzar les forces pro senatorials del territori dirigint-se directament contra els Berons des de Calagurris:

^[1] annex hi trobem una entrevista

^[2] Aquesta nova idea sorgeix quan revistant els textos antics, els estudis de Julio Caro Baroja i els actuals s'han adonat d'errades del historiador basc, arribant a la conclusió que el treball realitzar per Julio Caro Baroja no era del tot correcte.

^[3] Aquests són els textos pels quals alguns historiadors posen en dubte la teoria de Julio Caro Baroja. La meua opinió personal sobre aquest tema està exposada més a baix

*“Dimissis iis ipse profectus, per **Vasconum agrum** ducto exercitu in confinio Beronum posuit castra.”^[4]*

“L’expedició (amb ell mateix) va partir a través de les terres vascones conduint l’exèrcit cap a les terres dels Beronsa on va instal·lar el campament”.

Julio Caro Baroja es centra en la geografia mentre que Tit Livi no es centra tant en aquest aspecte i es refereix l’*Ager Vasconum* en el sentit de terra, territori.

El mateix passa amb el *Saltus Vasconum*, Plini el Vell fa una descripció de la costa oceànica des dels Pirineus:

*“A Pyrenaei promunturio Hispania incipit, angustior non Gallia modo, verum etiam semet ipsa, ut diximus, inmessum quantum hinc oceano, illinc Hiberico mari comprimentibus. ipsa Pyrenaei iuga ab exortu aequinoctiali in occasum brumalem breviores quam latere meridiano Hispanias faciunt. Proxima ora citerioris est eiusdemque Tarraconensis situs. a Pyrenaeo per oceanum **Vasconum saltus**, Oiarso, Vardulorum oppida, Morogi, Menosca, Vesperies, Amanum portus, ubi nunc Flaviobrica colonia.”^[5]*

“La costa más cercana es la de la Hispania Citerior y concretamente su franja Tarraconense. Desde el Pirineo por el Océano se encuentran los bosques de los vascos, Oyarsón, las poblaciones de los várdulos, los morogos, Menosca, Vesperies y el Puerto Amano, donde ahora está la colonia Flavióbriga”.

De nou apareix un problema en la interpretació del text. Julio Caro Baroja veu en la referència una al·lusió a tota una regió del territori dels vascons precisant en l’extensió entre la costa oceànica i Pamplona. Però Plini el Vell es limita a fer una al·lusió general en un espai que ubica en la costa sense menció alguna a una hipotètica extensió cap a l’interior, referint-se molt probablement a Oiasso^[6] una ciutat muntanyosa i minera.

^[4] Tit Livi, la traducció és personal.

^[5] Plini el Vell, la traducció és de A. Fontán i A. M^o Moure .

^[6] Oiasso cap. 5, pàg.45

L'últim text que fa una al·lusió al *Saltus Vasconum* és una carta entre Ausoni i Paulí (és reproduïx el text citat per Julio Caro Baroja en "*Materiales para una historia de la lengua vasca en su relación con la latina*", *Nosotros los vascos I*): ^[7]

“¿Has cambiado, pues, tus dulcísimas costumbres, amado Paulino? ¡He aquí lo que han producido los bosques de Vasconia y las nevadas mansiones del Pirineo y el olvido de nuestro cielo!

A lo que Paulino responde:

¿Por qué me hablas con reproche de los vastos bosques de Vasconia y de las nevadas mansiones pirenaicas? ¡Diríase que vivo en los umbrales de las regiones hispanas y que no tengo en campos o en ciudad una propiedad mía, que vivo sobre las playas opulentas, abiertas en los confines del mundo y desde las que España ve a los soles sumergirse en la onda! Pero aunque la fortuna hubiera querido que habitara guaridas de ladrones, yo no me he endurecido bajo sus bárbaras techumbres, ni me he unido a estos compañeros de vida al punto de asociarme a sus salvajes instintos. Un alma pura es inaccesible al mal, y las máculas no se adhieren a sus pulidas fibras. Así, el que en los bosques de Vasconia lleva una vida pura, íntegra y justa rodeada de malvados, nada retiene del contacto con sus bárbaros huéspedes. ¿Más por qué se me lanza como acusación el nombre de este bárbaro país, a mí, que, hoy como ayer, vivo en diversos lugares, vecinos de ciudades soberbias, rientes poblados y cultivados por el hombre? Si viviese en tierras de Vasconia, ¿por qué aquella raza sin civilización no se había de formar según mi ejemplo y renunciar a sus salvajes costumbres para adoptar las mías?”

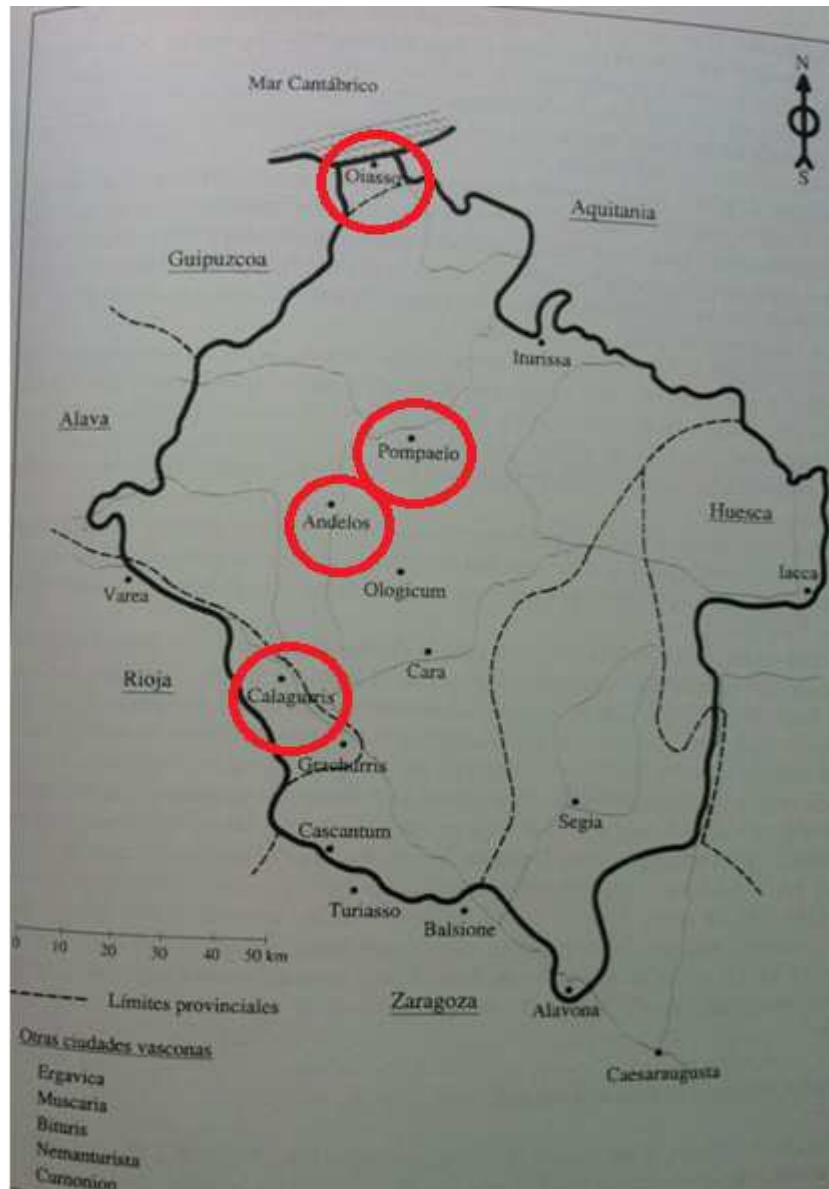
Ausoni i Paulí es refereixen en un sentit general a un espai boscos ubicat en el territori dels vascons.

En definitiva, ja sigui que els romans s'adonessin d'aquest fenomen o no, Julio Caro Baroja fent la seva interpretació va dividir el territori vasco en dues parts molt diferents *Ager* i *Saltus*. Actualment podem observar les diferències climàtiques, topogràfiques, culturals... és cert que l'afirmació de Julio Caro Baroja en dir que la part oceànica del territori vasco va estar poc poblada és errònia, perquè amb el que ell no comptava era amb el seu dèficit d'investigació, ja que actualment s'han trobat moltes restes arqueològiques d'època romana en aquella zona.

^[7] Mirar bibliografia

3.2 Els vestigis

Com s'ha esmentat anteriorment, en aquest apartat hi trobarem tres ciutats del territori vasco. Estan ordenades alfabèticament segons el nom del municipi en el qual han aparegut les restes arqueològiques. Per garantir una fàcil localització hem ajuntat un mapa de l'actual Navarra i del territori vasco i hem assenyalat els municipis d'estudi.^[7]

Núm.8 Mapa del territori vasco, assenyalat en vermell les ciutats ha estudiar

^[7] Per més informació cal consultar el llibre següent: PÉREZ DE LABORDA, Alberto. *Los campesinos vascos*. A l'annex hi trobem un llistat amb tots els vestigis trobats fins aleshores, que pertanyen al llibre esmentat anteriorment.

3.2.1 Andelos (Mendigorría)

-Data de fundació: Ciutat fundada al segle I aC.

-Circumstàncies històriques: Com ja s'ha esmentat anteriorment, la Vall de l'Ebre va ser un dels primers escenaris de la presència romana a la Península. Així com l'any 74 aC es va fundar la ciutat de Pompaelo, durant aquesta època també es va fundar Andelos i així ha sigut clarament documentat en les excavacions. Tenim poques mencions sobre Andelos d'autors antics; Plini, segle I aC, va escriure *Historia Natural* on ens explica com els Andelonensos pagaven el tribut al conveni Caesaragustià. Ptolomeu, per altre banda situa aquesta ciutat entre els Vascons i en un text grec els cita amb el nom, Andelos.

-Nom oficial de la colònia: Andelos.

-Població indígena: S'han trobat restes d'un assentament humà anterior amb elements culturals de la Edat del Ferro, segles IV-III aC. no és fins al segle II aC que apareixen els primers contactes entre romans i vascons. Actualment no es coneix cap episodi d'enfrontaments, sinó tot el contrari, sembla ser que van mantenir una relació amistosa. Més endavant s'explicarà les creences d'aquets pobles vascons, però és important destacar que les deesses d'Andelos era anomenades, Larrahi, Losa i Errensa, protectores del bestiar i de les collites, fins que finalment faran culte a l'emperador i al déu Apol·lo.

-Característiques urbanístiques: La ciutat d'Andelos va arribar a ocupar 18 hectàrees. Totes les ciutats faran servir el mateix patró constructiu que Roma. A tota ciutat romana hi trobem dos carrers principals: *cardo maximus* que correspon de nord a sud i *decumanus maximus* d'est a oest, el punt central on es creuaven aquets dos carrers era conegut com el *forum* que en l'època grega equivaldria a l'*agora*, era la plaça central de la ciutat. Entre els dos carrers principals es traçaven línies paral·leles formant nous carrers formats per edificis privats com les *domus*, les cases dels patricis o gent de bona economia i les *insulae*, els blocs de pisos. La distribució en Andelos hi trobàvem a la part superior, la zona residencial amb carrers ben pavimentats, amplies cases, edificis públics com les

Núm.9 Andelos romana

termes i les tendes, *tabernae*. Al sud-oest de la ciutat es trobava el barri artesanal, on s'han localitzat una bugaderia – tintoreria, *fullonica*, en un lloc proper al *Castellum Aquae* ja que és evident la necessitat d'aigua en aquesta instal·lació.

-Alguns trets específics de la colònia: De la ciutat d'Andelos cal destacar el seu sistema de proveïment d'aigua. Són impressionants els vestigis arqueològics sobre aquesta obra hidràulica no tan sols pel seu sistema, sinó que també per la seva bona conservació. Comprèn des de la captació fins al centre de distribució de la ciutat.

- **Presa de Iturranduz:**

Es troba entre els municipis de Mendigorria i Ciraugi. També és conegut amb el nom popular de “ El Pont del Diable”. El seu autor és desconegut, però sabem que es situa el segle I dC, encara que al segle II dC va patir unes reformes, per tant podem parlar d'un estil romà imperial, amb un sistema constructiu arquivat. Estava construït de pedra amb tretze contraforts i amb una longitud total de 150 metres (s. I dC). Però al s. II dC van reformar la presa, substituint la pedra per *opus caementicius*, reforçada amb nou contraforts exteriors i amb una nova longitud reduïda a 102 metres.

Núm.10 Presa de Iturranduz

- **Dipòsit regulador:**

Les seves dimensions són 85 x 37 metres, amb una capacitat d'emmagatzament de 7000 metres cúbics. Hi trobem dues fases, la primera el dipòsit d'aigua i la segona fase 37 contraforts interiors, unes escales de baixada i el més important, una sortida d'aigua.

Núm.11 Dipòsit regulador d'Andelos

- **Aqüeducte:**

L'aqüeducte d'aquesta ciutat romana és molt curiós. No va ser necessària la construcció d'un aqüeducte amb els seus arcs de mig punt, sinó que només hi trobem una canal. Això respon a la proximitat que existia entre la *civitas* i el dipòsit d'aigua.

A continuació veurem la diferència entre l'aqüeducte d' Andelos amb el de Segòvia, per exemple, ja que podria ser qualsevol altre, només és per veure la diferència entre les dues obres arquitectòniques.

Núm.12 Aqüeducte d' Andelos

Núm.13 Aqüeducte de Segòvia

- **Castellum aquae:**

Núm.14 Castellum aquae Andelos

El *castellum aquae* és l'edifici construït on finalitza la conducció de l'aigua i comença tota una xarxa de repartiment per la ciutat. En les fotografies següents podem observar en la imatge núm.14 El *castellum aquae* d'Andelos mentre que a la núm.15 el de Pompeia.

Núm.15 Castellum aquae Pompeia

3.2.2 Calagurris (Calahorra)

-Data de fundació: Ciutat fundada al segle II aC.

-Circumstàncies històriques: Calagurris Iulia, la catual Calahorra, va ser fa 2000 anys, el nucli urbà més important de la actual La Rioja i un dels més importants de la Hispania romana. Cal destacar aquesta ciutat com una de les ciutats més importants de la guerra sertorina, m'entres que tots els vascons o casi tots van donar el suport a Pompeu, aquesta ciutat va ser fidel a Sertori, fins i tot després de la seva mort. Segons un relat de Tit Livi, durant les guerres sertorianes entre el 75 aC. i el 74 aC. Sertori va construir en aquesta ciutat un pont ja que va ser la seva aliada, finalment en l'any 72 aC. els habitants que van forçar la seva resistència, segons les cròniques de Salustio, l'exèrcit de Pompeu va recorre al canibalisme contra els seus defensors. Aquest fet va inspirar posteriorment als escriptors de Roma per crear la llegenda històrica de *La Matrona*.

-Nom oficial de la colònia: Calagurris Nasica Iulia

-Població indígena: Les restes més antigues trobades a la zona de Calahorra, pertanyen al Paleolític mitja, fa uns cinquanta mil anys. Des d'aleshores la presència i la activitat humana en la zona ha estat continua.

-Característiques urbanístiques: Com ja sabem tota ciutat romana segueix el mateix patró que Roma. La ciutat de Calagurris va comptar amb un impressionant desenvolupament urbà del que avui en dia encara hi trobem restes arqueològiques: el circ, el teatre, les termes, diversos punts de la muralla, restes de la castra romana, l'aqüeducte, cloaques, a més a més de mosaics i escultures.

-Alguns trets específics de la colònia: De la ciutat de Calagurris cal destacar diversos trets, com els jaciments del Sorban, el de la Clínica, del Alfar de la Maja, l'aqüeducte...

- **Jaciment del Sorban:**

Les restes arqueològiques ens parlen d'un poblat indígena de la primera meitat de l'asedat del ferro, segles VIII i V aC.

Núm.16 Possible poblat indígena

- **Jaciment de la Clínica:**

Les excavacions han descobert una rica vivenda romana amb decoració a base de columnes i mosaics, dins d'aquest habitatge es va trobar "La dama calagurritana", feta de marbre blanc i fi. L'obra mesura 0.25 metres d'altura.

Núm.17 Dama Calagurritana

«La cabeza es una representación muy idealizada. Su expresión es indefinida, entre serena e independiente. Su anatomía pudiera inclinarnos tanto a interpretarla como una figura apolínea o como un personaje femenino... Considero que la cabeza de la Dama de Calahorra perteneció a una escultura representativa de una Minerva Pacífica, réplica romana del tipo de la Atenea Lemnia, fechable en el segundo cuarto del siglo II.»(Juan Carlos Elorza, *Esculturas romanas en La Rioja*, IER., Logroño, 1975.

- **Jaciment del Alfar de la Maja:**

Els vestigis arqueològics ens parlen d'un gran terrissaire, creat a la primera meitat del segle I dC. Està format per sis forns de diferents tipus, entre els quals hi trobem un de 25 m², els materials produïts en aquesta terrisseria consistia sobretot a la fabricació de maons i teules de diverses classes, però destaquen per la seva bellesa les ceràmiques de les parets fines firmades per el terrissaire Gai Valerio Verdulo, on apareixen representades escenes de tot tipus. Entre tots els fragments recuperats es poden reconstruir al menys 10-11 gots: del zodíac, motius heroics, carreres de circ...

Núm.18 Terrissaire de Calagurris

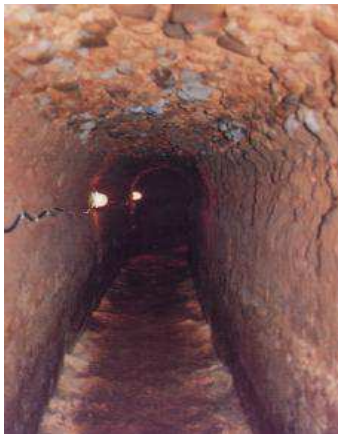
- **Aqüeducte:**

La historiografia moderna, considerava fins fa relativament pocs anys que l'obtenció de l'aigua a Calagurris era possible gràcies a l'aqüeducte que encara es conserva a Alcanadre. Però es van adonar que el tram més baix de l'aqüeducte respecte a la ciutat, feia impossible aquest traçat. Va ser Hilario Pascual González qui a l'any 80 va descobrir que l'obtenció d'aigua es feia a través d'una canalització subterrània de 30 kilòmetres, més gran que l'aqüeducte de Segòvia, 18 kilòmetres.

Núm.19 Aqüeducte de Calahorra

- **Cloaques**

Construïdes entre els segles I-III, estan fetes de *opus caementicum*, les parets tenen 43 cm de gruix, un canal de 66 cm d'ample i 1.50 metres d'altura depenent de la zona. En la volta del sostre hi trobem diverses obertures rectangulars que permetien l'accés de les aigües fecals des de les vivendes i les obertures circulars per les aigües del traçat urbanístic.

Núm.20 Cloaques de Calagurris

- **Muralla**

La muralla de Calagurris data del segle II-I aC. de la muralla cal destacar les restes arqueològiques del anomenat Arc del Planillo de San Andrés. És un arc de mig punt de dovelles que constituïa una de les entrades a la ciutat de Calagurris per la seva muralla.

Núm.21 Arc de Planillo de San Andrés

3.2.3 Pompaelo (Pamplona)

-Data de fundació: Ciutat fundada l' hivern de l'any 75-74 aC.

-Circumstàncies històriques: Ens situem en l' hivern del 75-74 aC. la ciutat va servir de campament al general Gai Pompeu durant la campanya contra Sertori, general al qual se li considera fundador de Pompaelo, Pompailon, Pompeiopolis, que deriva a Pamplona, "la ciutat de Pompei", a partir d'un poblat vasco autòcton. A poc a poc la ciutat va creixent fins a convertir-se en un autèntic municipi romà amb el seu fòrum i termes, no és fins al segle II dC. que Pompaelo aconsegueix la seva màxima esplendor.

-Nom oficial de la colònia: Pompaelo.

-Població indígena: La actual Pamplona, abans de l'arribada dels romans i de la fundació de Pompaelo, hi havia un poblat de vascons anomenat Iruña o Bengoda, capital del territori vasco. El nom d' Iruña és curiós, ja que avui en dia, Pamplona en basc es anomenada Iruña.

-Característiques urbanístiques: És important destacar que durant les obres de construcció d'un pàrking subterrani de la Plaza del Castillo, durant els anys 2001-2003 es van trobar una gran quantitat de restes arqueològiques des de l'època romana fins a la contemporània. Aquestes restes van sorprendre tothom ja que això ocasionava alguns canvis importants en la història de Pamplona. No obstant durant les obres es van destruir una gran quantitat de vestigis arqueològics.

D'altra banda s'han pogut conservar diverses restes arqueològiques. El més destacable és un important complex termal. També s'han trobat restes d'edificis, zones pavimentades, pous d'aigua... així com una gran quantitat de monedes, ceràmica i utensilis domèstics.

Aquestes restes arqueològiques han suposat una revolució en la història antiga de Pamplona, així doncs demostren la existència d'un nucli urbà en una zona que fins fa poc es creia externa a la ciutat, demostrant d'aquesta manera que Pompaelo era més gran que l'actual Pamplona.

També en la Avinguda de San Ignacio, amb el motiu de la construcció d'una rampa d'accés al pàrking, han aparegut construccions romanes.

-Alguns trets específics de la colònia:

El més destacable és un important complex termal amb dipòsit d'aigua, d'hipocaust per escalfar l'aigua, piscines amb mosaics, canals, gimnàs...

Núm.22 Termes romanes de Pompaelo

Finalment en aquesta taula hi podem veure tots els autors clàssics grecs i romans que han fet referència en alguna de les seves obres a les ciutats esmentades anteriorment: Andelos, Calagurris, Cascantum, Pompaelo i hem afegit la ciutat de Oiasso^[8]

Andelos	Calagurris	Pompaelo	Oiasso
Plini el Vell	Plini el Vell	Plini el Vell	Plini el Vell
Ptolomeu	Ptolomeu	Ptolomeu	Ptolomeu
-	Tit Livi	-	-
-	Estrabó	Estrabó	Estrabó
-	Itineraria	Itineraria	-

^[8] Oiasso, aquesta ciutat no apareix com a estudi en aquest apartat perquè ha sigut la ciutat on s'ha realitzat el treball de camp és per aquesta raó que apareixerà en el capítol núm. 5

4. Cultura vascona - Cultura Romana

Aquest és un capítol essencial per al nostre treball, si el tema principal és “La Romanització en el territori vasco”. En capítols anteriors hem fet referència a la localització, l'història... però en cap moment hem vist el pas que hi ha entre cultura i cultura. I és per això que en aquest apartat farem referència al pas que hi ha entre les dues civilitzacions. Farem referència als aspectes més importants com poden ser: llengua, religió, urbanisme, les vies de comunicació i la decoració (mosaics).

4.1 La Llengua

El llatí es va imposar a Hispania amb molta facilitat, sobretot a la Vall de l'Ebre. Aquesta nova llengua ja estava ben estructurada i definida des de feia segles, tenia una magnífica literatura, un alfabet molt més fàcil que l'ibèric, era la llengua parlada en nombroses comarques d' Hispania i sobretot per les legions que van conquerir la Península. Amb el pas del temps el llatí ha donat nombroses llengües romàniques com: el castellà, el català, el francès, etc. no obstant actualment en la Península Ibèrica a part de coexistir el castellà com a llengua oficial amb el català i el gallec, llengües romàniques, també hi trobem l'euskera, una llengua que no pertany a la família del llatí, és més, el basc no pertany a cap família lingüística de l' indoeuropeu.

Aleshores, la pregunta que ens realitzem, és la següent: de on prové el basc? Simplement no importa quin sigui l'origen d'aquesta llengua, el que de veritat importa és que encara que ha passat molt de temps és una llengua que encara perviu. Es suposa que és una llengua pre-indoeuropea, contemporània de l'ibèric, i l'ibèric ha desaparegut. Parlar de l'origen de l'euskera, com he dit en capítols anteriors, té la mateixa resposta que per saber quin és l'origen dels vascons, actualment ens és impossible esbrinar-lo, potser amb el pas del temps, aquests dubtes desapareixeran.

Actualment hi podem trobar una hipòtesi, que encara que només sigui defensada per alguns lingüistes és interessant: parlem de la idea del “basc-iberisme”.

El “basc-iberisme” és una hipòtesi que afirma la relació genètica entre les llengües ibèrica i basca, de la següent forma: o bé la llengua basca és el resultat d'una evolució de la ibera o és el fruit de l'evolució d' una llengua de la mateixa família que la ibera. Si tenim en compte aquestes dues hipòtesis que es troben dintre de la idea basc-

iberista, podem concloure que es creu que el basc o euskera era la llengua parlada a tota la Península abans de l'arribada dels romans.

L'origen d'aquesta idea va sorgir a partir de l'afirmació del geògraf Estrabó al segle I aC quan afirmava que els ibers i els aquitans eren similars físicament i fins i tot parlaven una llengua semblant. Actualment es considera que l'aquità era una forma antiga del basc.

La hipòtesi del basc-iberisme comença al segle XVI on cal destacar principalment els següents lingüistes: el primer lingüista en defensar aquesta teoria va ser Lucio Marineo Siculo, 1533 *Opus de rebus Hispaniae mirabilis*, després el segueixen Esteban Garibay, qui al 1571 va publicar algunes de les etimologies basc-iberistes, i durant els segles XVIII-XIX hi trobem Manuel Larramendi, 1728, *De la antigüedad y universalidad del Bascuence en España*; el Pare Flórez, el Pare Traggia i el lingüista considerat per tota Europa com el pare de la teoria del basc-iberisme: Wilhem von Humboldt,, 1821 *Prüfung der untersuchungen über die urbewohner Hispaniens vermittelt der Vaskischen Sprache. "Examen de l'estudi sobre els habitants primitius d'Hispania a través de la llengua basca"*.

No va ser fins al segle XX, concretament al 1920, que Manuel Gómez Moreno va iniciar el desxiframent de l'escriptura ibera, posant al descobert que les lectures prèvies tenien molts errors. Des d'aleshores la idea del basc-iberisme a poc a poc ha anat perdent força.

També és important destacar altres idees que es tenen respecte a la llengua basca: en el segle XVII també va aparèixer una altra hipòtesi: Vasconització tardana, defensada per Arnaud Oihenart. Aquesta hipòtesi ens diu el següent: la vasconització tardana és un conjunt d'hipòtesis que ens expliquen com els vascons van ocupar l'actual comunitat autònoma del País Basc al principi de l'edat mitjana. Diversos autors com Sayas, Azkarate o Cepeda, creuen que aquesta hipòtesis malgrat el seu caràcter polèmic mereix tornar a ser discutida avui en dia, a causa dels recents descobriments arqueològics que semblen indicar una expansió franco-aquitana sobre el País Basc.

Javier Velaza, doctorat en filologia clàssica i professor de la Universitat de Barcelona, és un dels defensors d'aquesta hipòtesi, la vasconització tardana. Javier Velaza, en la seva obra titulada, *Epigrafia i llengües ibèriques*, ens diu el següent: "Qualsevol intent de descriure la realitat lingüística del territori dels vascons en època antiga topa amb grans problemes. Primer, apareix una dificultat de fiabilitat del territori ocupat pels

vascons. I segon, la reduïda competència per determinar la distribució lingüística d'alguns testimonis epigràfics a causa de les fonts literàries que no són molt fiables, els registres arqueològics i la falta d'epigrafia”.

També en una altra obra titulada, *El vasco antiguo y las lenguas vecinas según la epigrafía*, després d'analitzar els antropònims de la zona dels vòrduls i dels caristis, es conclou que aquests no donen indicis per assumir la presència de la llengua basca, en canvi sí que donen indicis d'una presència de tribus de l'indoeuropeu:

En territorio vórdulo y caristio no han aparecido inscripciones en signario epicórico y las inscripciones romanas que conocemos, datables en su totalidad entre mediados del s. I dC y el s. II dC, sólo nos documentan elementos onomásticos incuestionablemente indoeuropeos. La época de la vasconización de ese territorio parece, pues, posterior al s. III, pero para determinarla habrá de recurrirse a otro tipo de evidencias –como las toponímicas, mucho más arriesgadas a mi modo de ver– o habrá que esperar nuevos y más elocuentes hallazgos.^[1]

Per finalitzar l'apartat de la llengua adjuntem una taula amb les diferents hipòtesis esmentades anteriorment amb els seus defensors o promotors.

Basc-iberisme	El basc, la llengua mare de la península Ibèrica	Lucio Marineo Siculo Esteban Garibay Manuel Larramendi Pare Flórez Pare Traggia Wilhem von Humboldt
---------------	--	--

^[1] VELAZA, Javier. *El vasco antiguo y las lenguas vecinas según la epigrafía*, Gobierno Vasco, 2012

No Basc -iberisme	Des de que Manuel Gómez Moreno, 1920 va començar a desxifrar la llengua ibèrica, la hipòtesis del basc-iberisme va quedar anul·lada	
Vasconització tardana	Els bascos són franco-aquitans que van ocupar l'actual País Basc	Arnaurd Oihenart Adolf Schulten Manuel Gómez Moreno Sánchez Albornoz Javier Velaza
No Vasconització tardana	Estan en contra d'aquesta hipòtesis	Arturo Campión Julio Caro Baroja Koldo Mitxelena
Revisar Vasconització tardana	A causa dels nous descobriments arqueològics creuen que s'ha de tornar a revisar aquesta hipòtesis	Juan José Cepeda Iñaki Garcia Camino Agustin Azkarate Juan José Sayas

4.2 La Religió

La religió és el conjunt de creences i pràctiques relatives a allò que un grup d'humans, o un individu, considera sagrat, especialment a les divinitats. Al llarg de la Història observem dos tipus de religió: politeista, és a dir la veneració de més d'un déu i monoteista, la veneració d'un únic déu.

Les religions politeistes es caracteritzen per l'abundor de mites relacionats. La majoria dels mites sorgeixen a partir de la necessitat de les comunitats humanes primitives

per donar respostes a les qüestions transcendents de l'ésser humà i als diferents successos i fenòmens naturals que eren incomprensibles per a ells.

Sobre la religió dels vascons hi trobem poca informació, però sabem que practicaven l'animisme. Aquesta pràctica religiosa engloba diverses creences, tant els objectes, com qualsevol element del món natural es consideren dotats amb anima i són venerables i temuts com déus. L'animisme inicialment no va desaparèixer, al contrari, va trigar uns quants segles. Els romans van estendre pels territoris conquerits diverses creences com les referides al panteó grecoromà, al déu persa Mitra, a la deessa egípcia Isis, el culte a l'emperador divinitzat i més tard el Cristianisme, que va arribar a la Vall de l'Ebre i que acabaria imposant-s'hi per complet.

4.2.1 Animisme vasco

La mitologia dels vascons té les seves arrels en la prehistòria, quan l'home habitava en les coves. Des del Paleolític, l'interior de la terra, les coves, han estat l'hàbitat i el lloc de rituals i cultes. D'aquesta manera en la mitologia dels vascons, l'interior de la terra és la casa dels esperits, dels difunts i de la majoria dels déus i personatges mitològics, per això parlem d'una pràctica religiosa de caràcter mitològic animista. Les plantes, els animals, els rius, les muntanyes, tots aquests elements de l'entorn natural posseeixen la seva pròpia vida i ànima. Això ho reflecteix clarament una antiga dita: "Izena duenak, izana du" (tot el que té nom, té el seu ser).

A continuació veurem alguns dels déus venerats pels vascons.

Nom de la divinitat	Atribució
Marí	Deessa suprema, Mare Terra
Urtzi	Déu del Cel
Laminak	Equivalent a sirenes i nimfes
Mairuak	Constructor dels crómlechs
Iratxoak	Equivalent als follets
Sorginak	Bruixes sacerdotesses de Marí
Basajaun	Home salvatge del bosc
Mamarro	Follets de la llar
Jentilak	^[2] Poble llegendari de l'Edat de pedra

^[2]Els Jentilaks representaven el poble vasco per excel·lència, tenien una força sobre humana, llençaven grans pedres amb una gran força i eren els constructors del crómlechs.

4.2.2 Politeisme Romà

El politeisme era la religió oficial de l'imperi romà, pràcticament des de la fundació de Roma l'any 753 aC., és important destacar que la religió romana va ser una herència o una còpia de la religió grega, els déus eren els mateixos amb una petita diferència; tenien noms diferents.

Nom Grec	Atribució	Nom llatí
Cronos	Déu del temps	Saturn
Gea	Deessa de la Terra	Tellus
Zeus	Déu de l'univers	Júpiter
Hera	Deessa del matrimoni	Juno
Atenea	Deessa de la saviesa	Minerva
Artemisa	Deessa de la caça	Diana
Apol·lo	Déu de les arts, la bellesa i la llum	Febo
Hermes	Missatger i déu del comerç	Mercuri
Ares	Déu de la guerra	Mart
Hefest	Déu del foc	Vulcà
Afrodita	Deessa de la bellesa	Venus
Eros	Déu del amor	Cupido
Posidó	Déu del mar	Neptú
Hestia	Deessa del foc sagrat i la llar	Vesta
Deméter	Deessa de l'agricultura	Ceres
Dionisi	Déu del vi	Baco
Asclepi	Déu de la medicina	Esculapi
Hades	Déu dels morts	Plutó
Perséfone	Deessa dels inferns	Proserpina
Heracles	Heroi semidéu	Hércules
Odisseu	Heroi	Ulises
Urà	Déu del cel	Caelus
Pan	Semidéu dels pastors	Fauno
Eos	Déu de l'aurora	Aurora
Helios	Déu del sol	Sol
Selene	Deessa de la lluna	Luna

Apart de la creença en aquests déus, també van ser representats com a tals els emperadors, tot i que el primer va ser el primer rei de Roma, el mític Ròmul (s.VIIIaC) divinitzat amb el nom de Quirí i Juli Cèsar, encara que no va ser emperador, sinó dictador i cònsol vitalici, també va ser venerat com un déu després de la seva mort (s.IaC).

4.2.3 Cristianisme

El cristianisme té el seu origen en el judaisme. Va ser una religió molt perseguida durant més de quatre segles, ja que els romans només acceptaven el culte a l'Emperador i als seus propis déus pagans. No va ser fins l'any 313 dC. quan l'emperador Constantí^[1] es va convertir al Cristianisme i va establir la llibertat de culte, i posteriorment l'emperador Teodosi va elevar el Cristianisme a religió oficial de l'Imperi amb l'Edicte Tesalònic, l'any 380 dC. D'aquesta manera la religió cristiana es va anar expandint per tot l'imperi Bizanti^[2].

El cristianisme també arriba a la Península al segle I dC, tenim testimonis de l'evangelització per l'apòstol Santiago el Major, que estava vinculat a les histories de la Verge del Pilar, Saragossa i per San Pablo. No obstant no s'expandeix cap al territori vasco fins al segle III. Aquesta nova religió es va propagar amb més facilitat a l'*Ager Vasconum*, però en el *Saltus Vasconum* la seva difusió va ser bastant lenta.

Segons estudis de J. Caro Baroja, J. Goñi o R. Jimeno, el cristianisme es va expandir des de la costa mediterrània cap amunt del riu Ebre. És a dir, anava des de Tarraco fins a Brivesca, (zona meridional).

Pompaelo era la ciutat més important del nord del riu Ebre, d'aquesta forma va ser una de les primeres ciutats a finals del segle III que es va cristianitzar.

Al segle IV, Cascantum i Calagurris també es van cristianitzar. Aquesta darrera, l'actual Calahorra, va ser la primera seu episcopal del territori vasco. Com a testimoni tenim una obra del poeta romà Prudenci, *Peristephanon, I.*:

¿Os dais cuenta, vascones, entregados antaño a un grosero paganismo, de la sangre maravillosa que se ha hecho derramar...

I no va ser fins a finals d'aquest segle, que el cristianisme va arribar als pobles del Pirineus o *Saltus Vasconum*.

San Fermin

Un dels sants coneguts mundialment és Sant Fermí, no tant per la seva vida o els seus treballs apostòlics, sinó per les festes que cada any es celebren a la ciutat de Pamplona, del 6 al 14 de juliol, conegudes com Sanfermines o Pamplonades.

Núm.23 San Fermi

Aquesta festa pràcticament consisteix en la corrides de toros per diversos carrers de la ciutat i que s'han fet famoses per tot el món a través de la televisió.

Però per no quedar-nos amb un coneixement superficial de sant Fermí i anar més allà de las festes que envolten el sant bisbe, convé conèixer la seva vida i el seu exemple d'anunciar incansablement la seva fe en Jesucrist, fins a l'extrem de donar la seva vida per ell.

4.3. L' urbanisme

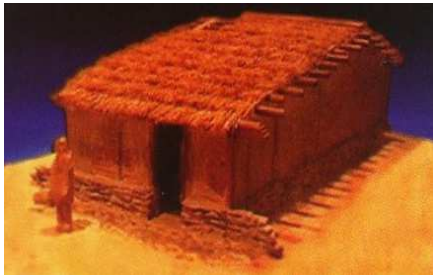
Les restes arqueològiques ens donen a conèixer com eren aquells poblats, aquelles civilitzacions, com eren els seus habitatges... per això és tan important l'arqueologia. D'aquesta manera hi ha restes més o menys conservades com per exemple a Pompeia hi trobem la ciutat molt ben conservada gracies l'erupció del volcà Vesubi. Si comparem l' urbanisme vasco amb el romà hi veurem que eren molt diferents l'un de l'altre. A diferència de la ciutat romana, com ja s'ha esmentat anteriorment segueix exactament el mateix patró que a Roma, per tant no cal explicar com eren les ciutats romanes, és més, dins del capítol 5 quan parlem de Oïasso, tornarem a veure les característiques d'aquestes ciutats.

Aleshores el poblament vasco tenia una forma quadrada o circular^[6], això recorda als poblats ibers i altres poblats. Cada poblament tenia una fossa que l'envoltava. Actualment és desconegut a ciència certa la tipologia de les vivendes però hi ha indicis i testimonis com el document del segle IV dC del mestre de Bordeus, Auseni i Paulí, Bisbe de Nola.

^[3]Veure pag.39-40 Fotos dels poblats núm. 27-28

“¿Habitas en oscuras chozas y cabañas de paja en la soledad propia de los Bigorra que se visten con pieles?”^[4]

Si les cabanyes de palla fossin predominants, el material més usat hauria estat la fusta, que va ser comuna durant l'època medieval fins al segle XIV i això explicaria la falta de restes arqueològiques. Les teulades eren inclinades, per evitar l'acumulació de neu i de roques per evitar l'humitat.

Núm.24 Possible estructura d'una cabanya del Ager Vasconum

Núm.25 Possible estructura d'una cabanya del Saltus Vasconum

Les cases de la imatge núm.24 estan fetes de fusta i pedra, son les que correspondrien al Ager Vasconum. Aquestes cases estaven disposades en els dos costats del carrer, el carrer estava empedrat, semblant als carrers de Roma. En canvi les cabanyes de la imatge núm.25 correspon al Saltus Vasconum, estaven fetes de fusta.

No obstant tenim testimonis de la ciutat de Calagurris, actual Calahorra, trobats en el jaciment del Sorban i recopilats en el llibre de Gutiérrez Achútegui, *Historia de Calahorra*, les restes d'un poblat indígena del segle VIII i V aC.

Les restes arqueològiques ens parlen d'un poblat molt semblant a les característiques esmentades anteriorment.

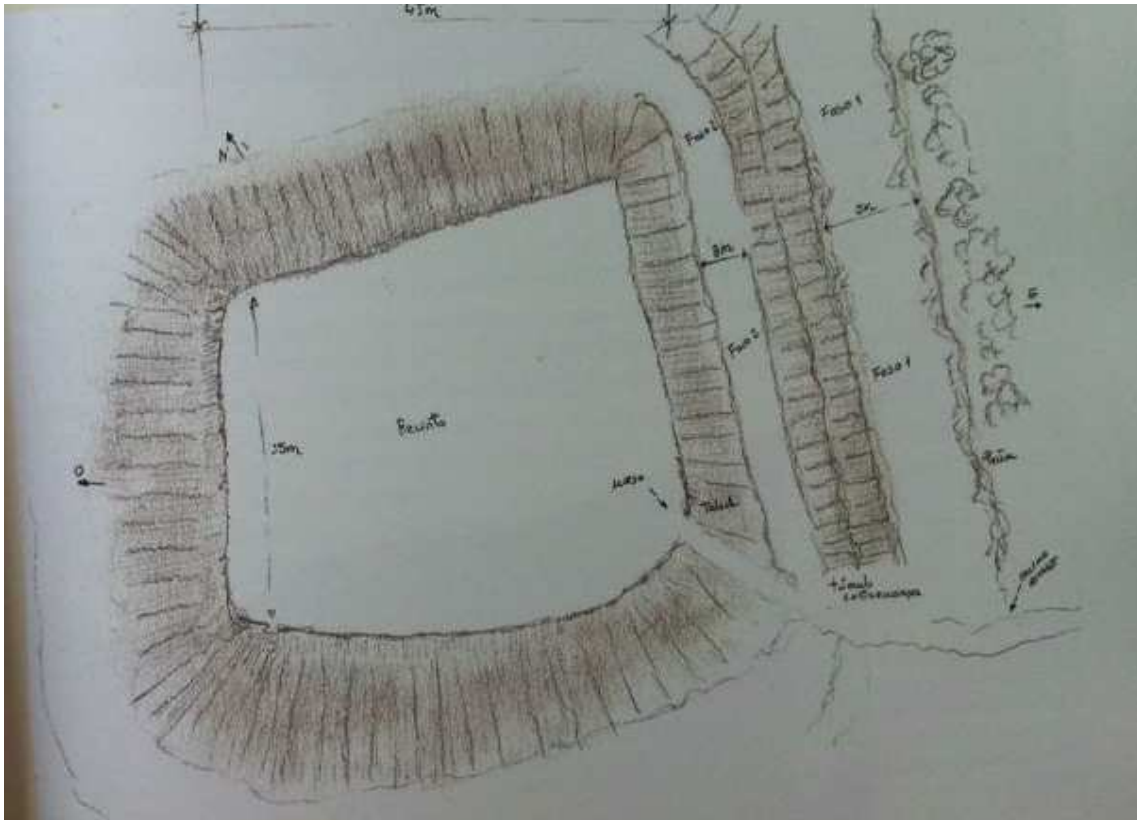
Les cases son de planta rectangular, amb tres dependències: el vestíbul, l'estància i el magatzem. Adossades les unes amb les altres als dos costats de l'assentament,

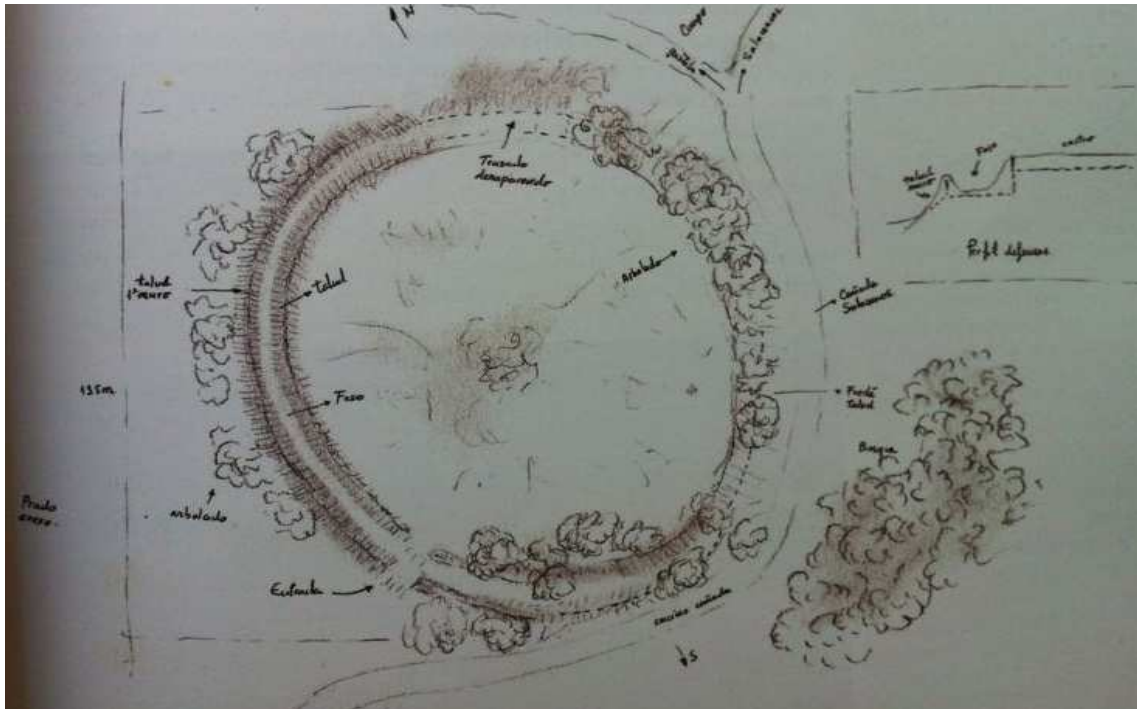
Núm.26 Recreació del poblat del Sorban

^[4] SAGREDO, Iñaki. *Vascones poblamiento defensivo en el Pirineo*.

fetes d' adob i amb una decoració amb pintures geomètriques. El sostre és suportat per pilars de fusta. La part del darrere de les cases formaven una muralla que juntament amb el fossat formaven un sistema de defensa. La necessitat d'agrupament entre els pobladors d'aquest jaciments, motivarà la desaparició d'aquests petits assentaments en favor de nous nuclis urbans de major entitat. En el cas de Calahorra, va ser la posterior ciutat celtibera de Kalakorikos.

Núm.27 Croquis mapa Gazteluzar, exemple de poblat amb base quadrada

Núm. 28 Croquis mapa Irungaztelu, exemple de poblat amb base circular

4.4 Les vies de comunicació

L'expressió "tots els camins porten a Roma", prové de l'època imperial quan es va construir més de 400 vies, uns 70.000 kilòmetres per comunicar la capital, Roma, considerada centre de l'imperi romà, amb les províncies més allunyades. En moltes ocasions aquests camins van ser construïts de forma espontània per les legions, com a símbol per demostrar que aquell territori era romà. Dins de la d'Hispania hi trobem un nombre elevat de vies de comunicació, de totes aquestes vies cal destacar la més important la via Augusta, anava des dels Pirineus fins a Cadis, aquesta via feia tot el recorregut vorejant la mar mediterrània.

Núm.29 Calçat de vies romanes en Hispania

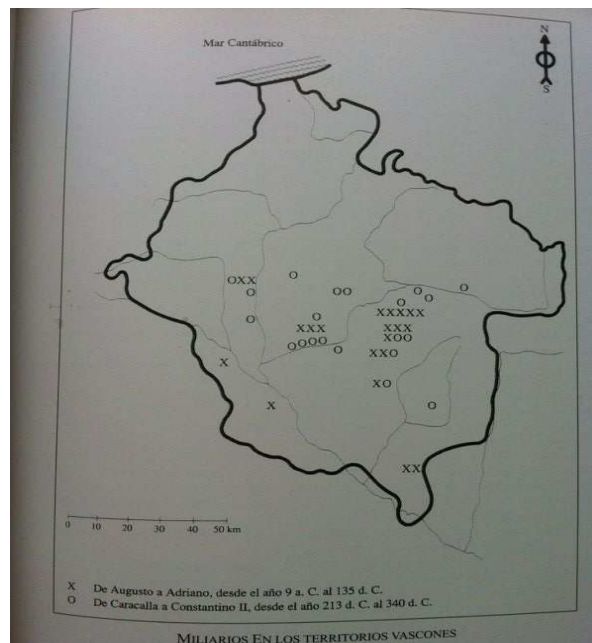
En el territori vascó, cal destacar principalment una via romana, coneguda com via Caesaraugusta, que anava des de Tarraco fins a Oiasso.

Núm.30 Vies de comunicació i principals centres urbans en el nord de la província Tarraconense durant el imperi romà.

També s'han arribat a localitzar un conjunt de mil·liaris especialment en la part de l'*Ager Vasconum*.

X D' August a Adrià des de l'any 9 a.C. Al 135 d.C.
O De Caracalla a Constantí II des de l'any 213 d.C. Al 340 d.C.

Núm.31 Mil·liaris en el territori vascó

4.5 Decoració

Com a decoració bàsicament ens centrarem en els mosaics que s'han localitzat en el territori estudiat:

4.5.1 Andelos

Aquests fragment forma part de un conjunt de tradició hel·lenística, representa el tema mitològic de Baco en un dels seus retons triomfals de la Índia. Es va trobar en al ciutat romana d' Andelos, a prop de Mendigorria, data del segle I-II dC.

Núm.32 Triomf de Baco

4.5.2 Arellano

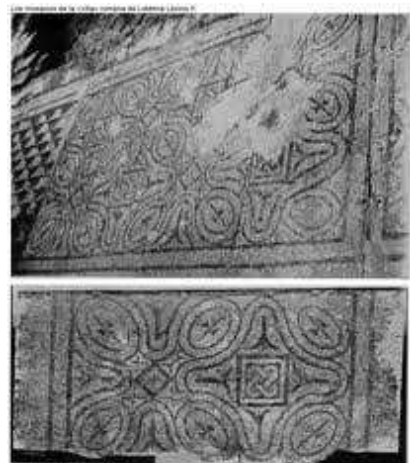

Núm.33 Vil·la de les muses

Aquest mosaic conegut com Vil·la de les muses va ser trobat a la vil·la de les muses de Arellano, aquesta vil·la va estar activa durant els segles I-V dC.

4.5.3 Liedena

En al Vil·la de Leidena es van descobrir més de tretze mosaics diferents, però tots eren representats amb figures geomètriques.

Núm.34 Vil·la de Liedena

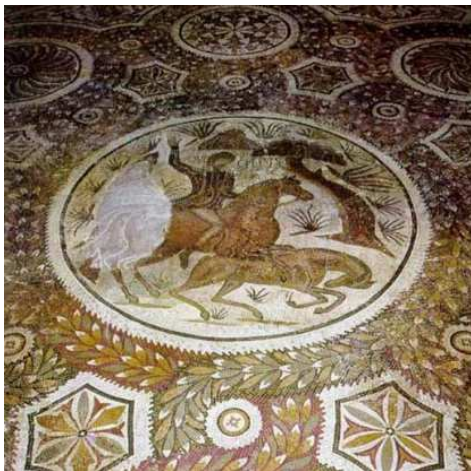
4.5.4 Pamplona

S'han trobat diversos mosaics, però cal destacar el del Teseu i el minotaure, pertany al segle II dC. En aquest mosaic es veu representat com Teseu esta lluitant amb el minotaure en el centre del laberint de Creta.

Núm.35 Lluita entre Teseu i el Minotaure

4.5.5 Ramalete

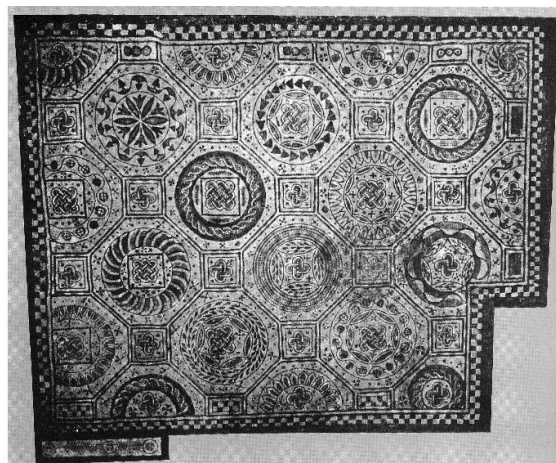

Núm.36 Dulcitus

Conegut com el mosaic de Dulcitus, procedeix de Ramalete, Tudela (Navarra), del segle IV dC.

4.5.6 Villafranca

Mosaic romà de Vallafranca, datat de finals del segle III dC. principis del IV dC.

Núm.37 Mosaic de Villafranca

A continuació veurem un quadre on es pot veure el procés de romanització:

	Vascons	Romans
Llengua	Basc / Euskera	Llatí
Religió	Animisme	Politeisme i cristianisme
Urbanisme	Poblats senzills fortificats	Grans ciutats fortificades
Vies de comunicació	Camins senzills	Grans vies de comunicació
Decoració	Pintura geomètrica	Mosaics, columnes...

5.Oiasso

Aquest capítol està basat en tot el treball de camp realitzat a la ciutat romana d'Oiasso (Irun). Especialment és una anàlisi en profunditat sobre aquesta ciutat, a més a més de l'entrevista feta a la directora del museu.

5.1 Localització

L'antiga ciutat romana d'Oiasso, actualment és Irun (Guipúscoa). Com ja s'ha esmentat en l'apartat 1, l'antic territori vasco no correspon amb els límits actuals de l'antiguitat i és per això que actualment Irun no pertany a Navarra.

Núm. 38 Localització Irún, País Basc

5.2 Toponímia

Via ad Oiassonem, (Bidasoa). Sembla clar que el nom del riu Bidasoa significa "Camí d' Oiasso". Una antiga hipòtesi sostenia que deriva de l'euskera *bide* (camí), però és més probable pensar que l'origen és llatí, *Via ad Oiassonem* (Camí d' Oiasso).

El topònim Irun, significa ciutat i deriva del vocable protobasc o ibèric *Ilun*. Amb aquest mateix terme es denominen altres ciutats romanes com:

-Iruñea = Pamplona

-Irunberri = Lunbier

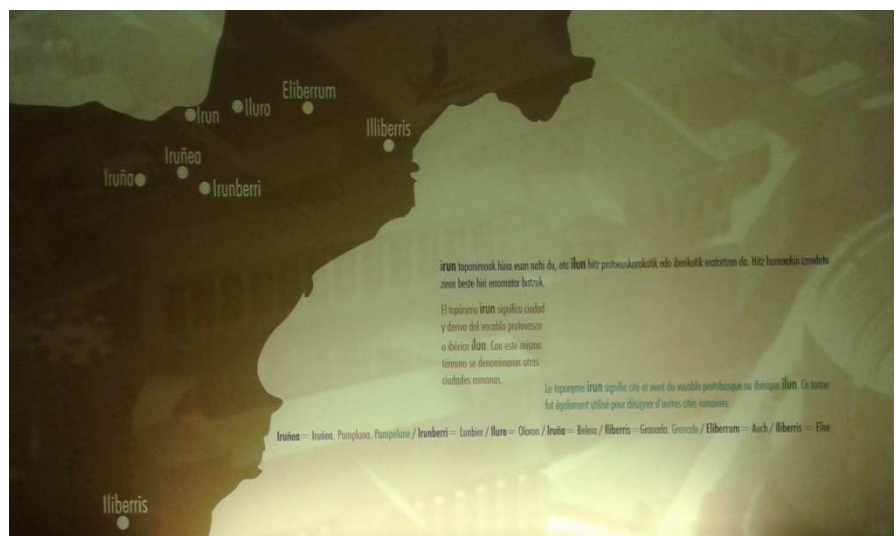
- Iluro = Olaron

-Iruña = Beleia

-Iliberris = Granada

-Eliberrum = Auch

-Iliberris = Elne

Núm. 39 Localització de les ciutats que deriven del vocable Ilun

5.3 Historia

Abans de parlar de la història antiga d'Oïasso, parlarem d'una història més recent: ens situem a l'any 1790 quan es descobreixen a Irun, casi a la riba del riu Bidasoa, a prop dels prats que s'anomenen Beraun, junt als Juncals, fins a la vorera del mar, diversos fragments de pedra i maons d'extraordinària labor i entre aquest fragments es van trobar tres medalles d'or i una de coure, totes romanes i les úniques trobades a Guipúscoa.

“... La vía que desde Tarraco alcanza a los últimos pueblos vascones de la costa del océano, tanto en la región de Pompelón como en Oïasso, ciudad situada en el borde mismo del océano, esta vía mide 2400 estadios y acaba justo en la frontera entre Aquitania e Iberia.”

Estrabó, Geografía III 4,10

Cap a l'any 20 aC., el geògraf Estrabó va escriure que els pobles de la costa cantàbrica eren bastant endarrerits: menjaven poc més que glans, s'abrigaven amb simples peces de roba, les embarcacions eren rudimentàries... no obstant, aquells indígenes havien desenvolupat una societat més avançada que el que diuen aquells textos: aixecaven poblats fortificats, vivien de la agricultura i la ramaderia, treballaven els metalls, teixien les seves pròpies vestimentes amb llana. Fins i tot apreciaven el luxe, ja que comerciaven amb regions llunyanes per aconseguir objectes valuosos. Amb l'aparició dels romans, aquesta societat indígena es va anar adaptant al model de vida de l'imperi dominador.

Abans del domini dels romans, en l'espai actual de Guipúscoa convivien dues tribus culturalment diferent: els vascons i els celtes (que incloïen caristis i vàrduls).

Segons els vestigis arqueològics, el riu Leizaran sembla marcar el límit clar: des d'aquesta vall fins a l'est, fins al centre dels Pirineus s'expandeix una zona on abunden els *cromlech* (cercles de pedres funeràries, atribuïdes als vascons). Al voltant d'aquesta zona apareixen poblats fortificats (atribuïts als celtibers). Oïasso, segons les fonts històriques, estava situada en la frontera del territori vasco.

Els primers contactes dels indígenes amb el món romà apareixen l'any 80 aC. en l'època de les lluites sertorianes quan es van traslladar a la zona del Pirineu.

Sembla ser que la arribada dels romans al territori vasco no va portar enfrontaments bèl·lics a diferència del que va ocórrer als seus veïns, els celtes i càntabres. De qualsevol forma, la dominació va canviar notablement el model de vida local. Cap a l'any 10 aC. els romans es van establir a la zona del baix Bidasoa. Van controlar el territori, l'organització i van explotar els recursos naturals com la pesca o la mineria i la reclutació d'indígenes, que tenien fama de ser bons guerrers, per reforçar l'exèrcit.

Cent anys més tard, una part de la població nativa ja havia assimilat el nou model de vida dels dominadors, especialment en les àrees urbanes. La societat romana donava beneficis a qui s'integrava en ella: treball, comerç, prosperitat econòmica, avantatges jurídics, possibilitats de promoció social. És a dir, una millor qualitat de vida.

Quan l'any 476 dC. desapareix l'últim emperador romà d'occident, van començar a sorgir els regnes bàrbars, En aquest nou període el territori vasco es va mantenir amb una notable autonomia i combatia contra els francs (al nord) i amb els visigots (al sud). Aquest caràcter bel·licós dels vascons va quedar reflectit en nombroses cròniques de l'època.

Oiasso, situada en territori vasco, pertanyia a la província Tarraconense, feia frontera amb Aquitània, es trobava al peu del pas occidental dels Pirineus i controlava un important nus de comunicacions marítimes, fluvials i terrestres.

Aquest nucli urbà va tenir la seva esplendor en el segle II dC., tenia un atractiu port i les mines de plata de l'entorn. Va decaure notablement en els segles III - IV i cap al segle V ja no apareixen registres arqueològics.

No s'han trobat restes de l'emplaçament indígena d'Oiasso, ni tampoc restes de la ciutat posterior al segle IV. Això fa suposar que a partir d'aquesta data la zona urbana estava abandonada. No obstant en l'ancoratge d'Higer han aparegut monedes romanes dels segles IV- V i vaixelles importades de Galícia que daten fins al segle VI, així com les àmfores que han arribat fins al segle VIII. De totes maneres aquestes restes ens donen la informació sobre l'ús de l'ancoratge, però no sobre l'assentament d' Oiasso. El que sí que ens demostra és que en els segles posteriors a la dissolució de l'Imperi romà d'occident, segles VI-VIII, es seguia navegant per l'Atlàntic.

A continuació veurem un resum cronològic sobre el Baix Bidasoa:

ROMA		BAIX BIDASOA
REPÚBLICA		
-218 aC. Roma inicia conquesta d' Hispània -80/72 aC. Guerres Sertorianes -29/19 aC. Guerres Càntabres -27aC./14dC. Principat d'August		-Població Vascona -1rs. testimonis de presència romana -Assentament del Juncal -El Baix Bidasoa queda immers en la política administrativa de l'Imperi romà, formant part del conventus Caesaragustià, dintre de la província Tarraconense
ALT IMPERI		
-14/37 dC. Tiberi -37/41 dC. Cal·lígula -41/54 dC. Claudi -58/68 dC. Neró	Dinastia Flàvia	-Necròpolis d'incineració de Sta. Elena -S'inicien les explotacions mineres d'Arditurri -Es comença a utilitzar l'ancoratge d'Higer -Troballes de monedes
-Galba -Otón -Vitelio -Vespasià	Anarquia militar 68/69 dC.	

<p>- 69/79 dC. Vespasià</p> <p>- 79/81 dC. Tit Livi</p> <p>- 81/96 dC. Domicià</p>	<p>Dinastia Flàvia</p>	
<p>-96/98 dC. Nerva</p> <p>-98/117 dC. Trajà</p> <p>-117/138 dC. Adrià</p> <p>-138/161dC. Antoni Piu</p> <p>-161/180 dC. Marc Aureli</p> <p>-180/192 dC. Commode</p>	<p>Dinastia Antonina</p>	<p>-Màxima esplendor d'Oiasso</p> <p>-Construcció d'un temple pagà i es deixa d'utilitzar la necròpolis</p>
<p>-193/211 dC. Sèptim Sever</p> <p>-211/217 dC. Caracal·la</p> <p>-217/222 dC. Heliogàbal</p> <p>-222/235 dC. Alexandre Sever</p> <p>-235/305 dC. Anarquia militar</p>	<p>Dinastia Severa</p>	<p>-Crisi de la presència romana en el Baix Bidasoa</p>
<p>BAIX IMPERI</p>		
<p>-284/305 dC. Dioclecià, reforma l'imperi i es converteix en monarquia absoluta</p> <p>-306/ 337 dC. Constantí, Constantinoble</p> <p>-379/395 dC. Teodosi: divisió de l'Imperi</p> <p>-476 dC. Caiguda de l'Imperi romà d'occident</p>		

5.3.1 Testimonis escrits

La primera menció al Baix Bidasoa correspon al geògraf grec Estrabó, que va escriure una *Geografia* entre el 29 i el 7 aC. retocada per ell mateix el 18 dC. es va inspirar en obres anteriors d'altres escriptors com Posidoni, que narra els fets anteriors al 72 aC..Entre els pobles que descriu Estrabó en *el Llibre III*, dedicat a la Ibèria, hi trobem els que habiten a la zona septentrional de la Península Iberica amb una sèrie de costums que ell les descriu així:

“Todos estos habitantes de la montaña son sobrios: no beben sino agua, duermen en el suelo, y llevan cabellos largos al modo femenino, aunque para combatir se ciñen la frente con una banda. Comen principalmente carne de cabrón; a Ares sacrifican cabrones, y también cautivos y caballos; suelen hacer hecatombes de cada especie de víctima, al uso griego, y por decirlo al modo de Píndaros, “inmolan todo un centenar”. Practican luchas gímnicas, hoplíticas e hípicas, ejercitándose para el pugilato, la carrera, las escaramuzas y las batallas campales. En las tres cuartas partes del año los montañenses no se nutren sino de bellotas, que, secas y trituradas, su muelen para hacer pan, el cual puede guardarse durante mucho tiempo. Beben “zythos” (cerveza), y el vino, que escasea, cuando lo obtienen se consume en seguida en los grandes festines familiares. En lugar de aceite usan manteca. Comen sentados sobre bancos construidos alrededor de las paredes, alineándose en ellos según sus edades y dignidades; los alimentos se hacen circular de mano en mano; mientras beben, danzan los hombres al son de flautas y trompetas, saltando en alto y cayendo en genuflexión [...] antes de la expedición de Bruto, no tenían más que barcas de cuero para navegar por los estuarios y lagunas del país; pero hoy usan ya bajeles hechos de un tronco de árbol, aunque su uso aún es raro. Su sal es purpúrea, pero se hace blanca al molerla. Así viven estos montañeses, que, como dije, son los que habitan en el lado septentrional de Iberia; es decir, los kallaikoi, ástures y kántabroi, hasta los ouáskones y el Pyrene, todos los cuales tienen el mismo modo de vivir. Podría hacer la lista de estos pueblos más larga; pero renuncio a una descripción aburrida, pues a nadie le agradaría oír hablar de los pleútaurou, bardyétaí, allótriges, y otros nombres menos bellos y más ignorados.

Su rudeza y salvajismo no se debe solo a sus costumbres guerreras, sino también a su alejamiento, pues los caminos marítimos y terrestres que conducen a estas tierras son largos, y esta dificultad de comunicaciones les ha hecho perder

toda sociabilidad y toda humanidad. Sin embargo, hoy el mal es menor gracias a la paz y a la llegada de los romanos. Allí donde estas dos ventajas no han penetrado, conservan un carácter más feroz y brutal, sin tener en cuenta que esta disposición natural entre la mayoría de ellos ha podido aumentarse por causa de la aspereza del país y el rigor del clima.”

Estrabó, *Geografía III*, 7.8

No cal dir que Estrabó i en general els autors grecoromans, apliquen una sèrie de tòpics per a qualsevol poble conquistat per Roma, amb una idea propagandista de “Imperi”, com a model a seguir. D’aquesta manera, l’obra d’ Estrabó, que en tot cas no va conèixer directament la realitat que descriu, ha de ser entesa d’una manera acurada. No obstant, més endavant fa una referència més concreta:

“Esta misma región está cruzada por la vía que parte de Tarraco y va hasta los ouáskones del borde del Océano, a Pompélon y a Oiáson, ciudad alzada sobre el mismo Océano, esta calzada mide dos mil cuatrocientos estadios y termina en la frontera entre Akytania e Iberia”

Estrabó, *Geografía III*, 10

Poc després, Pomponi Mela, en la seva *Corografía* escrita entre els anys 43 i 44 dC. descriu el sector oriental de la costa cantàbrica. Aquest pasatge, desgraciadament, presenta molts problemes de reconstrucció i interpretació, encara que és probable que nomeni, entre altres llocs, “Oiáson”.

Caius Secundus Plinius, més conegut com a Plini el Vell, va escriure abans del 79 (data del la seva mort, víctima de l'erupció del Vesuvi a Pompeia) la *Naturalis Historia*. També es va basar com Estrabó, en l’obra d’un autor anterior, en aquest cas en Varró, autor de mitjans del segle I a.C.. Cal destacar aquests dos fragments:

[...]“La anchura (de la Hispania Citerior) desde Tarraco hasta las playas de Oiarso es de 307.000 (pasos), ensanchándose paulativamente desde las faldas del Pyrenaeus”.

Plini el Vell: *Naturalis Historia III*, 29

[...] “La costa primero que encontramos es la de la Citerior o Tarraconense. Partiendo del Pyrenaeus y siguiendo la ribera del Oceanus hallamos el bosque de

los vascones, Olarso, los “oppida” de los varduli, Morogi, Menosca, Vesperies y el Portus Amanum, donde actualmente está la colonia Flaviobrica”.

Plini el Vell: *Naturalis Historia*, IV, 10

5.4 Característiques urbanístiques

Totes les ciutats romanes com ja hem vist anteriorment s'organitzen de la mateixa manera. A continuació farem referència només a la ciutat d'Oiasso, però s'ha de tenir en compte que és una descripció general de ciutat romana. Important destacar que Oiasso és una ciutat que es comunica amb calçades principals, per exemple: Tarraco-Oiasso, i al final d'aquesta ciutat, trobem un port de caràcter regional, que dona al mar Cantàbric.

5.4.1 La ciutat, Oiasso

Les ciutats constituïen l'espina dorsal de l'Imperi romà. Tenien autonomia perquè posseïen un estatus jurídic propi. No sabem quin era l' estatus d'Oiasso, però és evident que es tractava d'un nucli urbà associat a un port regional i a calçades principals.

Oiasso tenia un disseny rectangular dividit per dos carrers perpendiculars, el *cardo maximus* de nord a sud i el *decumanus maximus* d'est a oest. El punt central de l'encreuament d'aquests dos carrers era el *forum*, la plaça central de la ciutat, lloc reservat als edificis més importants de tota ciutat romana com, les termes, la basílica, els temples... també tota ciutat romana comptava amb un teatre i si era una ciutat important amb un amfiteatre, per la lluita de gladiadors.

A partir de l'encreuament dels dos carrers principals, es traçaven els altres en paral·lel i formaven una retícula en creuar-se en angle recte, seguint l' anomenat disseny hipodàmic. La posició de la necròpolis de Santa Elena s'agafa com a indicador que en les seves immediacions existia una via d'accés a la ciutat. Aquesta necròpolis s'ha convertit en l'eix principal transversal de la ciutat, mentre que l'eix longitudinal s'ha dissenyat creuant l'espai urbà fins al port.

Núm. 40 Mapa de localització dels llocs arqueològics romans de l'àrea urbana d'Oiasso

1.Plaça del Juncal // 2.Ermita de Santa Elena. Necròpolis// 3.Carrer Santiago. Instal·lacions portuàries //4.Solar Santifer. Àmbit portuari// 5.Trassera església del Juncal// 6.Carrer Santiago. N.29 instal·lacions portuàries// 7.Carrer Tadeo Murgia. Instal·lacions portuàries// 8. Termes escola del Juncal// 9.Carrer Baraketa// 10.Parc Sargia //11. Horts de monges//12.Carrer Sarasaten//13.Carrer Santiago//14.Carrer Santiago. Àmbit portuari// 15.Carrer Bidasoa// 16.Carrer Santiago// 17.Istillaga // 18.Carrer Santiago i Bidasoa// 19.Plaça San Juan// 20.Parroquia del Juncal// 21.Casa Beraun

Aquesta maqueta tan sols és una aproximació, una hipòtesi sobre l'aparença d'Oiasso amb la que treballa l'equip de Arkeolan^[1]. A l'hora de reconstruir el relleu d'Oiasso s'han agafat com a referències plànols topogràfics, documents sobre el procés de colonització, fonts cartogràfiques i observacions geogràfiques.

^[1] Arkeolan és la fundació d'arqueòlegs que treballen per al museu Oiasso.

Núm. 41 Reconstrucció d'Oiasso

Sobre l'urbanisme, destacarem també les termes romanes bàsicament perquè les termes romanes han estat l'últim descobriment arqueològic d'aquesta ciutat.

5.4.1.1. Les termes

Les termes romanes d'Oiasso es van construir a mitjans del segle I dC. Són un clar exponent d'ambient urbà romà, construït en una ciutat. Els banys públics tenien tres sales:

-Frigidarium: la piscina o bany d'aigua freda

-Tepidarium: bany d'aigua temperada

-Caldarium: el bany d'aigua càlida, normalment el caldarium correspondria avui en dia a una sauna.

El complex termal, excavat l'any 2005, es compon d'una gran estància de *frigidarium*, 84 m² amb el seu paviment original format per petits maons en forma d'espiga, *opus spicatum*. Conserva també el seu canal d'entrada i sortida d'aigua i també es poden apreciar les altres dues sales de bany, *tepidarium* i *caldarium*.

L'abastiment d'aigua es feia a través d'uns canals que agafaven l'aigua de Beraun. I pròximament es realitzarà tal i com ens diu la directora del museu, Mertxe Urteaga en l'entrevista, la integració de les termes al museu.

Núm. 42 Planta complexa de les termes d'Oiasso

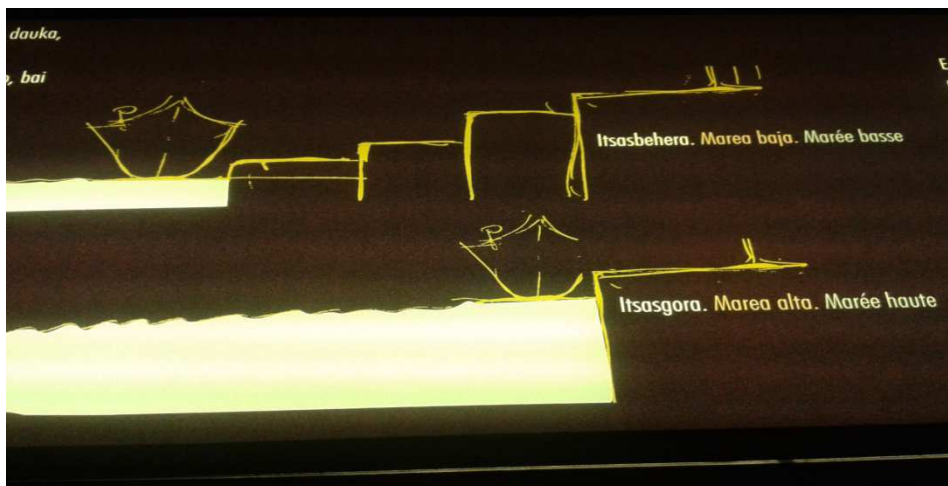
5.4.2 El port

En l'època romana existien molts ports marítims, però solament s'han conservat testimonis arqueològics d'uns pocs, entre ells el d'Oiasso. Les restes d'aquest port es situen entre les més importants trobades en l'Atlàntic, junt amb les de Londres i Burdeus. La ciutat d'Oiasso gaudia d'una posició estratègica, controlava una regió rica en recursos (ferro, plom, plata i pesca abundant) i com ja hem dit anteriorment tenia molt bones comunicacions. Era un punt important per a les rutes de navegació de l'Atlàntic i per terra estava unida amb el mar Mediterrani per la calçada que anava de Oiasso-Tarraco i també comunicava amb Aquitània i la Gàl·lia.

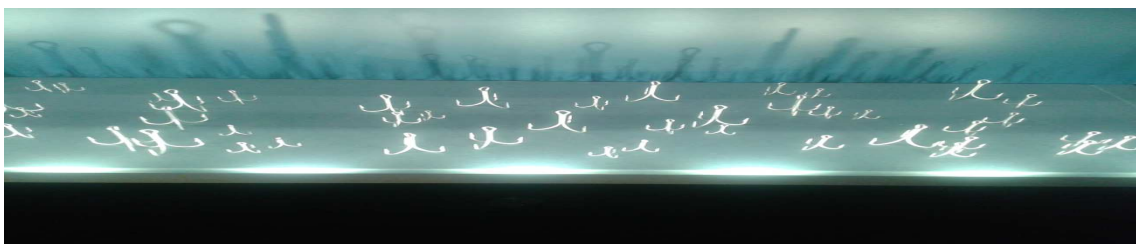
Núm. 43 Restes arqueològiques del port

Les instal·lacions portuàries d'Oiasso, molls, embarcadors i varadors ocupaven més de 300 metres lineals. El moll es va descobrir a les excavacions arqueològiques realitzades al 1998 en el solà Tadeo Mugia, Irun. Es tractava d'un moll amb quatre graus, d'aquesta manera encara que la marea estigués alta o baixa, en haver-hi diferents graus, sempre estava a disposició per als mariners.

Núm. 44 Diferents graus del moll

Important destacar les grans col·leccions que presenta el museu sobre la pesca d'Oiasso:, s'han trobat hams, xarxes, ploms...

Núm. 45 Col·lecció d'hams

5.2.3 Les mines

Si el descobriment del port d'Oiasso s'ha considerat un esdeveniment arqueològic extraordinari, la mineria de Peñas de Aia es pot valorar de la mateixa forma. Des que es van començar les excavacions arqueològiques en les mines d' Arditurri, l'any 1983, s'han anat sumant exemples fins a completar un catàleg, que a dia d'avui, està compost per més de setanta mines romanes de plata i coure.

Núm.46 Mina de Arditurri

5.5 El dia a dia

Parlarem sobre l'alimentació, la indumentària i sobre la vida privada a Oiasso.

La conservació d'aquestes peces que veurem a continuació, ha estat possible gràcies a l'estat de la terra. Normalment, la matèria orgànica es desintegra amb el pas del temps, solament es conserva en condicions extremes de sequedat o d'humitat. Els sediments arqueològics tant del port com les peces trobades, han estat inundats per l'estuari del riu Bidasoa i aquesta situació de l'aigua ha permès que arribessin fins avui restes de fusta, corda, cuir..., és a dir, a diferència d'altres vestigis arqueològics, el museu d'Irun compta amb una gran col·lecció de materials orgànics.

5.5.1 La dieta romana

En Oiasso es consumien productes importats, típicament romans (blat, oli i vi) i també productes locals (fruita, verdura, carn, peix i molt marisc). Tenien tres menjars diaris: l'esmorzar (*ientaculum*), i el dinar (*prandium*), dos àpats molt lleugers, a base de pa, formatge i vi, d'altre banda el sopar (*cena*), era més abundant i incloïa tres plats: carn, peix i postres.

En la dieta romana també abundaven la fruita fresca i els fruits secs. Els habitants d'Oiasso menjaven nous, pinyons, figues, raïm, préssecs... Els romans van introduir a la Península molts tipus de fruita.

5.5.2 La indumentària

El vestit, era un símbol de distinció social i una senya d'identitat. Els homes romans utilitzaven la *toga* i les dones el *peplum*. La resta de la població portava una vestimenta tradicional del lloc. En les províncies s'imitava la moda de Roma, sobretot en els pentinats i en els complements per vestir. Les labors de teixir, estaven reservades com de costum a les dones.

Núm. 47 Toga romana

Núm.48 Calçat de cuir

El calçat també servia per a la distinció de les diferents classes social: *calceus senatorius* (calçat dels senadors), *calceus consularis* (calçat dels consuls) i *calligae militares* (sandàlies militars), tots aquests de cuir. Les classes populars i els esclaus tenien un calçat fet de fusta i molts d'ells no portaven calçats. En Oiasso, abunden les mostres de calçat romà de cuir (només la sola).

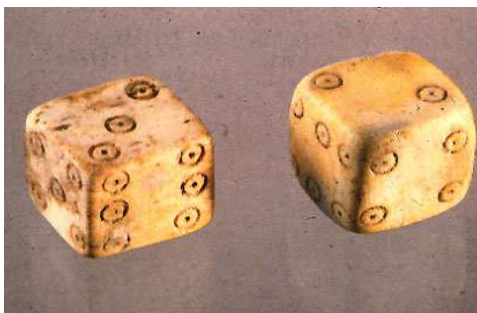
5.5.3 La vida privada

Les ciutats romanes, van arribar a desenvolupar un alt nivell de desenvolupament social, econòmic i cultural. En l'àmbit urbà s'implantà el model de vida dels colonitzador, tal i com s'aprecia en el dia a dia de la ciutat d'Oiasso.

La societat romana va tenir una gran cura amb el seu cos, desenvolupant la medicina o pocions per a usos medicinals. Altres pràctiques que també reflecteixen l'alt nivell de la vida a Oiasso, són els costums de fumar pipa, els utensilis d'escriptura i els petits elements decoratius.

Els jocs d'entreteniment, estaven tant en l'àmbit privat com en el públic. Encara avui en dia perduren entre nosaltres algunes de les diversions d'aquella època com són per exemple: els jocs gimnàstics, la baldufa, les bales, la pilota, les tabes, el tres en ratlla, el parell o imparell, la cara o creu i el joc del soldat (*ladus latrunculorum*) era un joc d'estratègia, barreja d'escacs i dames, per als quals es necessitaven 36 fitxes, 18 de cada color i un tauler.

Al dia a dia de l'època, estaven molt presents els rituals i cerimònies. Es feien sacrificis en honor a les divinitats, sempre presents en l'àmbit quotidià i es celebraven rituals funeraris. Les famílies rendien culte als avantpassats. I el calendari de les ciutats incloïa cerimònies festives i celebracions en honor als emperadors.

Núm.49 Joc de daus

Núm.50 Joc de les tebes

6. Conclusió

A l'hora d'escollir el tema del treball, hi vaig donar un títol opcional: "La romanització al Regne de Navarra". No obstant, el títol final ha variat, canviant per "La romanització vascona". L'elecció final d'aquest títol l'he decidit una vegada que avançava el treball. Si hagués deixat la primera opció, només hauríem fet un treball sobre l'actual Navarra, d'aquesta manera escollint la segona opció hem pogut incloure, Navarra, La Rioja, Aragó i el País Basc.

Cal recordar quines van ser les qüestions inicials a l'hora d'iniciar el treball i quines van ser les meves hipòtesis.

-Com va ser la Romanització a Navarra? Qui hi havia en aquestes terres? I quan van arribar els romans?

Comentem la segona i la tercera pregunta; les hipòtesis d'aquestes dues qüestions van ser: Hispania estava habitada per ibers, cartaginesos i bascos a la zona del País Basc, i que els romans van arribar per primer cop a la península Ibèrica l'any 218 aC. degut a la segona guerra púnica. A mesura que el treball avançava ens vam adonar que era necessari canviar la pregunta principal per la següent:

-Com va ser la romanització vascona?

La meva hipòtesi, com ja s'ha explicat en la introducció, va ser la següent: si tenim en compte com va ser la romanització en general, observem que els conflictes bèl·lics són molt abundants, exemples com: la guerra de la Gàl·lia, les guerres Càntabres..., això va fer suposar que la romanització vascona, va ser de la mateixa forma que a la majoria de territoris conquerits pels romans. Per respondre aquesta qüestió ha sigut necessari formular-ne més preguntes per poder conèixer la història dels vascons, com per exemple: quan van arribar els romans per primer cop a les terres vascones, com eren els costums dels vascons... i una vegada s'ha recopilat tota la informació necessària per respondre a les qüestions, s'ha arribat a la conclusió que a diferència dels altres territoris conquerits per l'Imperi romà, la romanització dels vascons va ser pacífica. Com s'ha arribat a la conclusió que va ser una romanització pacífica? Bàsicament coneixent l'història del territori, tenint en compte els testimonis antics i l'altre factor que ens ha donat aquesta informació són els resultats dels vestigis arqueològics, ja que no hi ha testimonis de cap conflicte bèl·lic.

Acte seguit anem a fer una recapitulació dels temes treballats, remarcant específicament les dades o la informació més rellevant.

1.L'actual terra vascona

-S'ha de destacar principalment i tenir molt en compte aquestes dues qüestions: el territori dels vascons no correspon exactament a l'actual Navarra, sinó que comprenia territoris principalment de l'actual Navarra i territoris d' Aragó, La Rioja, i el País Basc. El segon tema important són els seus habitants, important entendre que el territori vasco estava habitat per vascons i no per bascos, si parléssim del País Basc parlariem de caristis i vàrduls.

2.Història Antiga

Per situar-nos en aquest temps tan llunyà a nosaltres, és important d'una banda conèixer una mica als veïns dels vascons: aquitans, vàrduls caristis, berons i celtibers.

Destacar que la toponímia "vascons" possiblement és un nom de construcció ètnica, és a dir, Estrabó, segurament va fer el mateix que a Galícia: d'un nombre molt elevat de tribus, els romans només es van fixar en una tribu insignificant, els Galaics, d'aquí surt el nom de Gallaecia. Però ens hem de quedar amb això, a diferència d'altres topònims, de moment ens és impossible saber a ciència certa el lloc d'on prové, igual d'aquí uns anys els historiadors aconseguiran més respostes, però això no tan sols passa amb el topònim, sinó que per exemple tampoc no se sap quin és l' origen de l' euskera. De moment solament són especulacions.

De la història antiga dels vascons, són rellevants aquests fets i dates: a la segona guerra púnica 218-202aC. els romans arriben per primer cop a la Península, a partir del 202 aC. fins 170 aC. comencen una expansió per la Vall de l'Ebre, tenim testimonis arqueològics de les fundacions de ciutats com Graccurris (Alfaro) 179-178 aC. o també al 179 aC. Osca i Calagurris. Destacar especialment la guerra sertoriana 81-72 aC. entre optimats i populars, quan l'any 80 aC. s'instal·len a la zona del Pirineu i apareixen els primers contactes de romans amb els vascons del *Saltus Vasconum*, amb la fundació de Pompaelo al 72 aC. Important també l'any 27 aC. quan August va introduir els vascons en la província d' Hispania Citerior Tarraconense.

3. Restes arqueològiques

Cal recordar que els factors que van fer possible l'establiment dels romans al territori vasco van ser: l'aigua, el cultiu i les comunicacions. Aquests tres factors són els responsables de dividir aquest territori en *Ager Vasconum* i *Saltus Vasconum*. La zona de l' *Ager*, és la coneguda com la zona de cultiu i el lloc amb la presència romana més abundant, en canvi el *Saltus* és la zona més muntanyenca.

Dels tres vestigis arqueològics estudiats cal destacar de cadascun una cosa: d' Andelos, el seu sistema proveïment d'aigua, de Calagurris, els recintes arqueològics del Sorban, la Clínica i l'Alfar de la Maja, i de Pompaelo destacar el seu complex sistema termal.

4. Cultura vascona - Cultura romana

Capítol imprescindible per poder veure el pas d'una cultura a una altra, d'aquí hem de destacar el següent:

Sobre la llengua, l'origen del basc és desconegut, tot i així, cal tenir present que no importa quin sigui l'origen, ja que ens hem centrat en el fet que si és una llengua pre-indoeuropea, que descendeix de la ibèrica, i aquesta ha desaparegut... És important conèixer els dos corrents filològiques culturals més importants sobre la llengua basca: el "basc-iberisme" i la "vasconització tardana".

En el tema de la religió, conèixer que la religió abans de l'arribada del romans era l'animisme, després va aparèixer el politeisme romà i el culte a l'emperador, i més tard el cristianisme.

Urbanísticament observem dos tipus de fortificacions, poblats i cases respecte els vascons de l'*Ager Vasconum* i del *Saltus Vasconum*. I si comparem els pobles vascons amb els romans, observem com aquests últims són bastant diferents.

Sobre les vies de comunicació destacar només una, la Vía Caesaraugusta "Tarraco-Oiasso"

I sobre la decoració, destacar-ne tres mosaics, Triomf de Baco (Andelos), Vil·la de les muses (Arellano) i la lluita de Teseu i el Minotaure (Pompaelo).

5.Oiasso

Oiasso, és un nucli urbà de certa entitat, hi trobem un impressionant districte miner, amb grans testimonis arqueològics entre ells un aqüeducte romà subterrani que encara avui en dia funciona. Estem parlant d'unes 80 unitats mineres que arriben a tenir fins a 1 km d'extensió. Després hi trobem més de 300 metres lineals d'instal·lacions portuàries. Aleshores podem dir que Oiasso és al final d'una calçada que va des de Tarraco fins a Oiasso per la Via Caesaraugusta i que al final d'aquesta via hi trobem un port d'importància regional.

També cal destacar que el museu d' Oiasso, compta amb una sèrie de col·leccions poc habituals en els museus arqueològics, ja que hi predominen objectes de matèria orgànica. Això és degut al fet que els sediments arqueològics, tant del port com les peces trobades, han estat inundats per l'estuari del riu Bidasoa i aquesta situació de l'aigua ha permès que arribessin fins avui restes de fusta, corda, cuir..., és a dir a diferència d'altres vestigis arqueològics, el museu d' Irun compta amb una gran col·lecció de materials orgànics.

Aleshores, responguem a la qüestió principal del treball: com va ser la romanització al territori vasco? Arribem a la conclusió, després de realitzar tot un treball d'investigació, que a diferència dels altres territoris conquerits, va ser una romanització pacífica, encara que no tothom cregui que el terme "romanitzar" sigui del tot correcte i prefereixen dir "integració", no obstant ve a ser el mateix, les dues idees volen dir entrar dins del sistema del món romà. D'aquesta manera em quedo amb la paraula "romanitzar".

Finalment hi ha dues qüestions que queden sense resoldre, les dues tenen a veure amb els orígens, però una és sobre l'origen dels vascons i l'altre sobre l'origen de la llengua basca. Esperem que amb el pas del temps aquestes dues incògnites es puguin resoldre.

Destacar que realitzant aquest treball he pogut conèixer una altra història diferent a la que estem acostumats a estudiar. Ha sigut una forma de conèixer millor a l'imperi romà i als seus habitants, adonar-nos que van portar a terme una romanització pacífica i fins i tot amb molt bones relacions amb Roma, ja que van tindre un pes molt important a les guerres sertorianes. El que més m'ha cridat l'atenció ha sigut aquesta facilitat i poca resistència davant l'Imperi romà, encara que possiblement això esdevé a causa que veien amb bons ulls la integració o la romanització de formar part de l'imperi romà i d'aquests sistema polític, econòmic, cultural...

Personalment crec que ha estat un treball molt dur, però estic satisfet per tots els nous coneixements obtinguts durant aquest temps. Un treball amb la finalitat principal de poder conèixer millor la meua terra mitjançant un gran estudi, treball i dedicació.

Bibliografía

Llibres

ALBERICH BARRIO, Luisa. *Historia de España. Volum.1 Primeros pobladores, romanización*. Madrid: Gofrada con escudos en oro y letrería dorada, 1998. I.S.B.N: 84-7758-282-3

CARO BAROJA, Julio. *Historia general del País Vasco. Volum.2*, San Sebastián: Haranburu, 1980. I.S.B.N: 84-7407-088-0

CARO BAROJA, Julio. *Los Vascones y sus vecinos*. San Sebastian: Txertoa, 1974. I.S.B.N: 84-7148-136-7

DOMINGUEZ, Benito. *El Bajo Bidasoa en época romana*. Irún: Ikust-Alaia, 1995. I.S.B.N: 84- 605-3897-4

PÉREZ ALMOGUERA, Arturo. *Hispania Romanos y Visigodos*. 5ª ed. Madrid: Grupo Amaya, 1991. I.S.B.N: 84-207-4013-6

PÉREZ DE LABORDA, Alberto. *Los campesinos vascones*. San Sebastian: Txertoa, 2003. I.S.B.N: 84-7148-379-3

SAGREDO, Iñaki. *Vascones Poblamiento defensivo en el Pirineo*. 1500 eje. Pamplona: Pamiela, 2011. I.S.B.N: 978-84-7681-681-3

TORRENT, Anna. *Llatí*. Barcanova. I.S.B.N: 978-84-489-2325-9

URTEAGA, Mertxe. *Arqueología romana en Guipúzcoa*. San Sebastián: Diputación Foral de Guipúzcoa, 2011. I.S.B.N: 978-84-7907-669-6

URTEAGA, Mertxe. *Dominio e integración de pueblos de montaña en el estado romano: vascones, isaurios y pueblos alpinos*. Irún: Arkeolan 15, 2008.

VELAZA, Javier (1996): *Epigrafía y lengua ibéricas*, Madrid, 1996. ISBN 84-7635-196-8.

-

Pàgines web

[http://www.academia.edu/4318096/El vasco antiguo y sus vecinos segun la epigrafia](http://www.academia.edu/4318096/El_vasco_antiguo_y_sus_vecinos_segun_la_epigrafia)

<http://www.amigosdelahistoria.com/paseo%20romano.htm>

<http://arqueologianavarra.blogspot.com.es/2011/06/museo-de-navarra-roma.html>

<http://www.arqueotur.org/yacimientos/museo-arqueologico-de-andelos-y-ciudad-romana.html>

<http://www.arqueotur.org/yacimientos/museo-de-romanizacion-de-calahorra-museo-de-la-rioja.html>

<http://www.arteespana.com/ciudadromana/calagurris.htm>

<http://www.capillasanfermin.com/capilla-de-san-fermin/san-fermin-primer-obispo-de-pamplona/#.Urq077iDPIU>

<http://www.celtiberia.net/articulo.asp?id=1706>

<http://www.celtiberia.net/articulo.asp?id=1078>

<http://www.celtiberia.net/articulo.asp?id=2128>

<http://dspace.si.unav.es/dspace/bitstream/10171/14423/1/Garc%C3%ADa%20Garc%C3%ADa.pdf>

<http://www.diariodenavarra.es/20080319/culturaysociedad/la-villa-musas-arellano-abre-sera-gratis-hasta-junio.html?not=2008031902025730&dia=20080319>

http://www.encyclopedia-aragonesa.com/voz.asp?voz_id=12728

<http://www.encyclopedia.navarra.com/navarra/romanizacion/15672/1/>

<http://www.esenciadenavarra.es/58245694>

<http://euskalherria.foroactivo.com/t16-historia-del-cristianismo-en-navarra>

<http://www.euskomedia.org/aunamendi/79386>

<http://www.imagopyrenaei.eu/del-ager-y-el-saltus-vasconum/>

<http://www.ine.es/jaxi/menu.do?type=pcaxis&path=%2Ft20%2Fe260&file=inebase&L=Q>

<http://losolmoshistoria4.blogspot.com.es/2012/10/mitologia-clasica-los-nombres-de-los.html>

<http://www.mendiqorria.es/es/visitenos/andelos/>

<http://mitologiadevasconia.amaroa.com/caracteristica-generales>

<http://www.navarra.es/NR/rdonlyres/63C11D78-810D-4DB1-ACED-4569611B3DCA/200786/Teseoyelminotauro.pdf>

<http://www.pampiruna.com/obras%20plaza%20castillo.htm>

<http://www.pamplona.es/verPagina.asp?idPag=67&idioma=1>

<http://www.slideshare.net/aesparami/restos-romanos-en-navarra>

<http://www.slideshare.net/Anamendizabal/mosaico-romano-en-navarra>

<http://www.slideshare.net/mertxeu/romanizacion-en-navarra>

<http://www.turismo.navarra.es/esp/organice-viaje/recurso.aspx?o=2913>

<http://www.thelatinlibrary.com/ein.html#15>

<http://vascon.galeon.com/topo.html>

<http://es.wikipedia.org/wiki/Navarra>

[http://es.wikipedia.org/wiki/Romanizaci%C3%B3n en Vasconia y Aquitania](http://es.wikipedia.org/wiki/Romanizaci%C3%B3n_en_Vasconia_y_Aquitania)

<http://es.wikipedia.org/wiki/Vascones>

Documentals:

<http://www.rtve.es/alcarta/videos/sanfermines/significado-importancia-del-panuelico-rojo-san-fermin/825782/>

<http://www.youtube.com/watch?v=TaHk7IGZZI>

<http://www.youtube.com/watch?v=u8YyZIQxwd8>

<http://www.youtube.com/watch?v=uGxyvl0RQbw>

<http://www.youtube.com/watch?v=VRiK9PasPYI>

<http://www.youtube.com/watch?v=wQNahPen3AE>

<http://www.youtube.com/watch?v=YoOV0fMLZk0>

Annex

Museu Oiasso, Irun

El museu Oiasso, és un museu arqueològic que reuneix les restes de l'època romana trobades en la localitat d' Irun (Guipúscoa), l'antiga Oiasso que citen les fonts antigues romanes. El museu té la missió de donar a conèixer el patrimoni arqueològic de la zona i convertir-se en el centre de referència del coneixement i divulgació de l'època romana al Golf de Bizkaia

Museu Oiasso, Irun, (Guipúzcoa)

El Museu es també un espai de desenvolupament d'activitats culturals entorn a l'història antiga i l'arqueologia.

Activitats del museu

El Museu romà ofereix activitats guiades a l'exposició permanent i a l'ermita de Santa Elena (ermita de l'edat mitjana que guarda restes arqueològiques corresponents a la necròpolis d'Oiasso). A més a més, el Museu organitza diferents activitats com tallers didàctics, cursos d'arqueologia, conferències, viatges i excursions o el Festival Internacional de Cinema Arqueològic del Bidasoa.

Oiasso

El jaciment d'Oiasso és l'esdeveniment arqueològic més important del panorama Guipuscoà de finals del segle XX, gràcies a les investigacions realitzades per l'equip de la societat Arkeolan, que han donat a conèixer una ciutat romana amb una superfície urbana d'unes 12-15 hectàrees. Aquest assentament va estar impulsat per un actiu port, especialment en el període de màxima esplendor de la ciutat entre els anys 70 i 200 dC, i amb les explotacions mineres de plata i coure de Aiako Harria.

Altres intervencions arqueològiques ens permeten identificar una necròpolis situada als afores de la població, en l'interior de la ermita de Santa Elena, un ancoratge al peu del Cap d' Higuier (Fuenterrabia), lloc per resguardar les embarcacions en el cas d'un

temporal; el pont que creuava el Bidasoa i les termes i banys públics de la ciutat. També s'han recollit col·leccions d'objectes que parlen sobre la vida que duïen a terme els habitants d'Oaisso.

El descobriment més destacat ha estat el port romà, l'any 1992. A partir d'aquest descobriment va començar el procés de la formalització del Museu Oiasso, per al qual es va escollir les antigues escoles del Juncal. Aquest edifici, situat al costat de l'església en un lloc emblemàtic del centre de la ciutat, va estar en ús fins la dècada dels 80 del segle anterior i forma part de la memòria col·lectiva de la població. En qualsevol cas, el factor decisiu per escollir l'edifici com a la seu del museu deriva del descobriment del 1996, quan en el solar del darrere, van aparèixer restes de les termes romanes. Aquests testimonis, un cop s'organitzin, passaran a formar part del museu.

En aquest annex hi trobareu primerament l'entrevista realitzada a la directora del museu *Oiasso*, Irun, amb una conclusió final sobre el tema tractat. Cal destacar que l'entrevista ha estat totalment transcrita a partir de les pròpies paraules de l'entrevistada. També hem recopilat fragments de la tesis de Sánchez Albornoz i he redactat una conclusió sobre el pensament de l'historiador respecte al tema que ens ocupa.

Després hi trobem l'enquesta que vaig fer jo i vaig donar-la al museu *Oiasso*, perquè la repartissin entre els visitants. Vaig imprimir unes 80 enquestes escrites en castellà i en francès, però com ja he explicat a la introducció, el museu em va explicar que ells mateixos tenien la seva pròpia enquesta. Així doncs vam arribar a la conclusió que ells mateixos, una vegada finalitzés l'any 2013, em passarien la seva pròpia enquesta amb les dades que vaig demanar, però no vaig caure que l'entrega del treball era al gener, d'aquesta manera ha estat impossible adjuntar les dades.

De l'annex també cal destacar el llistat de tots els pobles romans localitzats al territori vasco: aquestes dades són extretes del següent llibre: PÉREZ DE LABORDA, Alberto. *Los campesinos vascos*. San Sebastian: Txertoa, 2003. I.S.B.N: 84-7148-379-3

I finalment hi trobareu uns fulletons amb informació sobre el museu *Oiasso*.

Mertxe Urteaga

“Lo importante del euskera no es su origen”

Entrevista realizada el día 8 de agosto del 2013 a la directora del museo Oiasso, (Irún) actual Guipúzcoa, Mertxe Urteaga. Donde nos cuenta como fue el proyecto que se inició en el año 1992 realizando un trabajo de hormiguitas, muy silencioso, con una opinión pública totalmente contraria hacia el proyecto arqueológico. ¿Quién iba a pensar que Irún, actual Guipúzcoa fue habitada por los romanos durante varios siglos? ¿Quién le iba a decir a la directora del museo de Oiasso (Irún), Mertxe Urteaga que las cuatro piezas que tenía iban a tener un impacto impresionante en el ámbito de la historia romana?

1. ¿Cuál es el origen del pueblo vascón?

<<Pues no sabría qué decirte, a lo largo del tiempo supongo que obtendremos información nueva, pero de momento con los datos que hay hoy es pura especulación. Es una incógnita que está sin resolver y es un decir que es una incógnita que le queda a la historia europea, más que el origen de los vascos, el origen del euskera y yo te contesto así de claro, con los datos que hay, todo lo que se hace con los datos actuales es pura especulación.>>

2. ¿Cuál es el origen de la lengua vasca?

Yo te digo que hablar de los vascos es hablar del euskera y yo creo que hay que rendirse a la evidencia, es decir, que no importa cuál es el origen, lo importante del euskera es que se haya mantenido, porque nos hemos empeñado con el origen, con si es una lengua pre-indoeuropea o no y finalmente yo creo que hay que valorar eso: que sea cual sea su origen, hoy en día sigue viva, se supone que es contemporánea del ibérico y el ibérico ha desaparecido, contemporánea de otras lenguas prerromanas y todas han desaparecido, entonces lo principal es que se haya conservado, porque el origen es la misma respuesta que para el origen de los vascos, lo que están haciendo ahora, ya con medios informatizados, grandes ordenadores, metiendo en base de datos cantidad de información y salen por ahí con respuestas muy peregrinas.

3. ¿Por qué se dice que a Euskadi no llegaron los romanos?

Pues porque más que un planteamiento histórico este es un planteamiento antropológico, o sea, lo que entra solo es el presente, cuando te planteas una diferencia tan marcada como es el ámbito vasco, ibérico o la cultura euskalduna frente al resto, hay que dar una respuesta de presente y por eso es una respuesta antropológica y en un ámbito además como es el de la identidad, que tiene una trascendencia importantísima, vamos a decir que para la estima, para la consideración del propio yo, porque estamos hablando de la construcción del yo, por eso ya te digo que es un concepto totalmente antropológico. Pero para dar esa respuesta se recurre a un argumento histórico que no es cierto y es el de *la resistencia* frente a los romanos, pero yo te digo que hay que resolver, hay que responder a una pregunta que se hace todo el mundo hoy en el presente: ¿Por qué somos diferentes? Y se recurre, se crea un tópico que se dice, resistimos a los romanos por eso se dice que aquí, desde que nos consolidamos como pueblo en tiempos inmemoriales siempre hemos resistido a todos y sobre todo a los romanos y luego a los visigodos, a los francos, todo eso está documentado. Las crónicas lo registran, sin embargo, había que construir una historia muy parecida en la época romana y como es verdad que en la parte Atlántica de los territorios vascos los restos romanos están prácticamente no descubiertos, porque esta idea, la de la resistencia es una idea, que viene ya desde el 1600 o 1700 en una obra titulada *Las averiguaciones de Cantabria* del padre Henao que bueno es, es... te mueres de risa cuando lo lees, éste engloba en un mismo grupo a los vascos y a los cántabros y todas las crónicas de las guerras cántabras y bueno la historia se puede decir que es mitológica, es una historia “demencial” porque se lo inventa todo y como luego viene el padre Larramendi y muchos otros pues vienen a justificar ya siglos antes esa necesidad de interpretar la diferencia y ya lo hacen como resistencia a los romanos. Lo que pasa es que luego según avanzan los tiempos en Álava y en Navarra cuando aparecen restos romanos abundantes y es entonces hacia el 1950, Julio Caro Baroja ante esa situación construye un modelo que dice: la vertiente atlántica de los territorios vascos y la vertiente mediterránea de los territorios vascos, en la época romana fueron ordenados de manera distinta o sea los romanos tuvieron en cuenta las peculiaridades de este territorio y lo ordenaron en dos ambientes diferenciados, el *Saltus*, que se puede traducir por bosque, que sería la vertiente atlántica donde sería impermeable a los romanos, y el *Ager* que sería la vertiente Mediterránea donde las condiciones permiten la agricultura, permiten las ciudades, permiten las vías de comunicación. Y ese modelo ha estado vigente hasta que se ha desmontado hace 10 años. Pero respondiendo primero a esa demanda

antropológica de identidad y luego un poco adaptándose a la distribución de los restos arqueológicos, que es verdad que en la vertiente atlántica han sido menos numerosos, pero por una razón con la que Caro Baroja no contaba y es el déficit de investigación.

-Es curioso que en los libros de textos digan que Euskadi no fue romanizada.

El concepto de romanización es un concepto muy discutido y desterrado y se viene a decir que los romanos no tuvieron intención de romanizar a nadie, eso es una construcción nuestra, entonces el término Romanizar se está eliminando. Otra cosa es Integración, los nativos indígenas se acaban integrando y si tu lo quieres llamar romanización o integración hay una diferencia bastante notable. Pero la integración no es la misma en las clases dirigentes que en las clases serviles y también hay una integración por género. Entonces Romanización parece que es algo que los romanos tenían previsto, organizado...no. Pero luego, por otra parte en los territorios vascos no hay nada diferente a lo que ocurre en los territorios del resto del área costera del golfo de Vizcaya, desde Galicia hasta Bretaña porque estamos hablando del mar exterior, que ya los romanos consideraron otra realidad donde por supuesto no hay aceite, no hay vino, bueno... en fin es otro contexto. Lo que pasa que la romanización de los territorios vascos es una especulación a lo que se llega tanto desde el mundo nacionalista vasco, como nacionalista español porque Sánchez Albornoz dice que los vascos no están romanizados, luego es sinónimo de bárbaros, pero llevamos nuestras filias y nuestras fobias de hoy al pasado.

4. ¿Qué es lo que más le atrae de la cultura vascona?

Yo no creo que exista una cultura vascona. Vascones, vamos a ver, los romanos llegan, los romanos conquistan y los romanos administran unos territorios conquistados y por supuesto hay unos cronistas que reflejan esa realidad y es donde tranquilamente Estrabón te dice, bueno está diciendo a aquellos ciudadanos romanos que se van a dedicar luego a administrar esos territorios conquistados, que en esta zona mejor ni repetir el nombre de estos pueblo indígenas porque aparte de que suena fatal, sería aburridísimo y entresaca solo unos cuantos. Entonces “los vascos”, hasta podríamos considerar que “los vascos” es una construcción étnica, que la endogénesis se debe a estas fuentes literarias romanas. Por ejemplo en Galicia, yo no sé el número de tribus que había, decenas, pero los romanos se fijaron en una tribu insignificante, pero por lo que sea les sonaba fácil, los Galaicos y ya está, esa es Gallaecia, Galaicos, probablemente por los galaetas, pero de un mosaico impresionante de tribus cogen a una y aquí Estrabón también hace una selección parecida y habla de los

vascones y entonces la cultura vascona... otra cosa es la cultura vasca, la cultura euskalduna, o el mundo de la actual Euskal Herria en época romana, pero cultura vascona es un término un poco...

5. ¿Qué restos arqueológicos podemos encontrar en Irún?

En Irún, bueno, Irún es una ciudad, una polis “civitas” entonces bueno, es un núcleo urbano de cierta entidad, lo que nosotros encontramos son testimonios arqueológicos de una ciudad urbana que en este caso tenía un distrito minero alrededor impresionante, con los testimonios mineros y entre estos por ejemplo hay todavía un acueducto romano subterráneo funcionando, estamos hablando de unas 80 unidades mineras de las cuales alguna tiene 1km. de extensión. Es decir, los distritos mineros de hoy en día son “superimpresionantes”, luego el puerto, o sea 300 metros lineales de instalaciones portuarias por lo menos, localizados hasta ahora y luego la ordenación romana. Roma es una red de ciudades unidas por carreteras pero en este modelo de ciudad que tiene un puerto tienes vamos a decir “el top” del modelo romano y eso es Oiasso, es el final de una calzada que viene desde Tarraco: Tarraco-Oiasso que acaba en el estuario, en la costa y ahí hay un puerto, un puerto de importancia regional. Cuando digo regional no aplico el concepto regional de hoy, porque en el trabado final de la escala tú puedes decir que son Burdeos, Oiasso y Santander. Y el puerto, la ciudad y la vía que viene desde Tarragona y el distrito minero es una realidad arqueológica vigente y visible hoy en día o sea que era una escala importante, pero todavía tiene muchas otras cosas que sabemos que existieron pero no han aparecido, por ejemplo, un templo dedicado a la Venus Marina que había en el cabo de Iger, o sí que han aparecido restos del puente que cruzaba el Bidasoa: se sabía que venía hasta Oiasso y luego tenía una prolongación hacia Aquitania.

6. ¿Hay un nuevo proyecto arqueológico?

Sí, las termas, los baños y eso se va a integrar en el museo, el proyecto está iniciado.

7. ¿Del museo, cuál es la pieza que más admira?

Mira, cuando empezamos con el proyecto del museo tenía a dos personas a mi lado que me estaban martirizando constantemente, uno me decía – ¿cómo vas hacer tú el museo con estos cuatro “potixos”, estos cuatro cacharros?, y el otro me decía –si tienes un museo de tachuelas a ver cómo te las arreglas. Porque claro uno quería decir; con estas cuatro bobadas que tienes a ver cómo haces un museo y el otro me

decía: ¡pero si aquí todo son cosas pequeñas! Y efectivamente, no hay ni mosaicos, ni esculturas, ni nada, pero sí tenemos la colección de calzado de cuero mejor que hay en todo el Estado, porque nosotros hacemos una arqueología de zonas inundadas donde las cosas se conservan: tenemos cuerdas, elementos de madera, pero de maderera además recipientes de un tipo, de otro, pero si eso no hay en ningún museo, no hay mosaicos como decís vosotros, no hay grandes esculturas y efectivamente todo es muy pequeño y aquí hay que trabajar pues como lo hicimos, como si tuviésemos elementos de joyería, que hay que presentarlos en detalle y dar a conocer la museografía de Oiaso y coger piezas que normalmente no se conservan en los demás museos arqueológicos, sobre todo en materia orgánica, madera, cuero o semillas y tratarlos como si fuesen grandes cosas de mucha importancia, que lo son, y tratarlos como si fueran joyitas y ¿Cuál es la más importante? No hay una pieza, sino lo que tú tienes en el museo ya es una visión de lo que son las colecciones arqueológicas romanas que habitualmente no están en los museos, esa es su parte de personalidad y que todas son pequeñas. Tienes anzuelos, tienes lastras de plomo, tienes cebolletas de madera que son remates de muebles, tienes un camafeo, tienes todo muy pequeñito pero claro, tienes unas colecciones que en otros museos no hay.

8. ¿El museo organiza actividades infantiles?

Sí, vamos a ver, el público escolar. Nosotros encontramos el puerto romano en 1992-1993 estuvimos excavando desde noviembre hasta enero y mientras estábamos excavando teníamos una opinión pública totalmente contraria, porque “estábamos locos” o que “si aquí no habían llegado los romanos”. Entonces lo que hubo que hacer fue que ese descubrimiento no se presentó inicialmente en medios académicos o asambleas ni congresos, se hizo un trabajo de hormiguita muy sordo frente a la sociedad, bueno fue un trabajo al final impresionante, pero para el 1995 habíamos conseguido ya que una parte de la sociedad por lo menos fuera consciente de la importancia de hallazgo romano y a partir del 1996 la sociabilización que hicimos de Oiaso fue muy fuerte, y cuando abrimos el museo. Para nosotros lo importante fue abrir porque, abríamos una puerta a la sociedad y nosotros teníamos que formar a una sociedad que estaba analfabeta en términos históricos. En lo que son las coordenadas históricas, sigue siendo la parte analfabeta y nuestra opción número uno es el público escolar, porque se supone que las acciones que llevemos hacia delante tienen un rendimiento inmediato y permanente.

9. ¿En qué consisten esas actividades?

Para el público infantil tenemos todo tipo de actividades: talleres de juegos romanos, taller de mosaicos, taller de hidráulica, por ejemplo; este verano funciona el taller del arqueólogo: hay un yacimiento artificial construido donde el público infantil excava, hace de arqueólogo, donde hace todo el proceso. Ya te digo, el abanico de actividades es... vamos, tenemos una oferta muy variada y lo que también te puedo decir es que el test de evaluación lo hacemos siempre con un grupo escolar que cuando abrimos el museo tenían 6 años, porque nos fijamos en ellos por una serie de circunstancias y con 7 años eran los primeros que evaluaban el taller recién construido y ese grupo de una manera o de otra sigue cerca del museo y curiosamente todos son unos grandes apasionados de la historia y con todo lo que tiene que ver con el pasado. Estas Navidades, uno que tiene ya 13 años para cumplir 14, nos hizo un dominó rally y él mismo se preocupó de comprar todas las fichas, miles, y de los colores, e hizo el cálculo matemático de manera que cuando acababa el dominó rally salían las letras OIASSO y está colgado en youtube, para que te hagas un poco la idea de esa vertiente educativa que tiene el museo.

10. ¿Cuándo aparece la idea de montar el festival romano Oiasso?

Desde el año 2006 nosotros conocemos Tarraco viva, que es el gran festival romano de la Península, que es impresionante, a finales de mayo. Entonces desde el año 2006 somos fans del festival Tarraco viva, también conocemos el de Calahorra, el de Ándelos, el de Santa Cara, el de Zalud y entonces llegó un momento que dijimos que no teníamos más remedio que montarlo, porque si al museo le habíamos hecho responsable de una serie de facetas entre otras la de educación del patrimonio, la reconstrucción histórica era lo que tenía que hacer el museo y tomamos la decisión en el 2009 y el 2010 ya lo hicimos.

La entrevista concluyó con la observación de los diversos planos sobre el proyecto de las termas y la incorporación en el museo, tal y como nos lo ha explicado la directora del museo en la pregunta núm.6

Conclusió de l'entrevista

Primerament cal destacar que no importa quin sigui l'origen tant del poble vasco com de la llengua basca, en el cas de la llengua, ens hem obstinat en descobrir quin és l'origen. Que el basc és una llengua pre-indoeuropea, però hem de valorar això, que sigui quin sigui el seu origen encara avui en dia segueix viva, es suposa que és contemporània de l'ibèric i de la mateixa manera que moltes altres llengües, ha desaparegut. Aleshores el principal és l'haver-la conservada fins avui dia i qui sap fins a quan.

Quan es diu que a Euskadi^[1] no van arribar els romans, és una afirmació totalment falsa. Aquesta afirmació sempre ve acompanyada amb una altre; la resistència als romans, es pot dir que això ja és un tòpic, és cert que els vascons van resistir als visigots i als francs, tot això està documentat, de la mateixa manera que trobem com els romans van arribar tant al territori vasco com al País Basc. Apart que hi trobem documents antics que ho afirmen, hi aïllem centenars de restes arqueològiques, Àlaba, Guipúscoa, Navarra... és quan al 1950 Julio Caro Baroja divideix el territori vasco en l'*Ager Vasconum* i *Saltus Vasconum*. Encara que avui en dia sigui una teoria no acceptada per tothom, ja que diuen que Julio Caro Baroja va patir un dèficit d'investigació, cal arribar a la conclusió que tampoc estava tan equivocada, ja que al *Saltus Vasconum* i l'*Ager Vasconum* son molt diferents entre si, encara que hi hagi alguns matisos a retocar sobre aquesta teoria.

Un altre concepte que s'ha de comentar de l'entrevista, és el tema de: romanització o integració. Segons alguns historiadors els romans no pretenien romanitzar ningú, és a dir ells arribaven, i instal·laven el seu model de vida, aleshores eren els indígenes qui s'integraven a una nova forma de vida. En canvi romanitzar; és un llarg procés de transformació de la societat indígena que va ser possible gràcies als factors com: el dret de ciutadania, la fundació de colònies i els sistema de municipis, l'exèrcit com a un dels elements principals de la transmissió de la llengua, la llengua i les vies de comunicació. Encara que per exemple Sánchez Albornoz^[2] ens diu que els bascos no estan romanitzats.

^[1] Fem referència a Euskadi, encara que ens centrem en els vascons, perquè els límits de les fronteres actualment no són els mateixos.

^[2] Hi podeu veure fragments de la tesis de Sánchez Albornoz després de la conclusió

També a l'entrevista hi trobem com Mertxe Urteaga ens recita pràcticament un text de Estrabó.^[3] quan ens parla sobre que és millor no repetir el nom d'aquests pobles indígenes.

Destacar també que el museu compta amb una col·lecció espectacular de peces arqueològiques, és cert que com diu la directora, no té ni mosaics, ni grans estàtues, ni peces enormes... tenen la millor colecció de calçat de tot el país, i destacar principalment la conservació de molts objectes fets de matèria orgànica, cosa que casi mai es troba en l'arqueologia. Això esdevé a causa de que la terra és pràcticament nul·la d'oxigen, fet que ocasiona aquesta conservació, és a dir acabes tenint unes col·leccions que en altres museus no tenen.

El museu Oiasso, també es caracteritza per ser un museu amb moltes activitats infantils: tallers de jocs romans, taller de mosaics, taller de hidràulica, taller de l'arqueòleg... És més al youtube hi trobem un vídeo, on apareix un nen va fer un domino rally amb el nom del museu^[4]

I finalment sobre el museu cal destacar que des de l'any 2006, coneixen el festival, *Tarraco viva*, un dels majors festivals romans de la Península, d'aquesta manera van decidir fer *Dies Oiassonis*, un festival romà, que té lloc durant els dies 10-18 de juliol.^[5]

^[3] Recitació de Mertxe Urteaga, entrevista pregunta núm.4. Fragment de Estrabó, Geografia III, 7.8, pàg.50

^[4] Link del domino rally; <http://www.youtube.com/watch?v=u8YyZlQxwd8>

^[5] Al final del treball hi trobem un fulletó sobre *Dies Oiassonis*

A continuació adjuntem al treball alguns fragments destacables de la tesis de Claudio Sánchez Albornoz^[6]

Tesis de Claudio Sánchez Albornoz sobre la trayectoria histórica de los Vascos, los vascongados, Vascongadas y Vasconia, y su participación en la construcción de nuestra Patria. Incluida en el ensayo, de obligatoria lectura, España en un enigma histórico.

En la historia de España pueden señalarse dos procesos encontrados, contrapuestos, sincrónicos durante cerca de un milenio y al cabo complementario. Uno tiene como meta y otro como punto de partida el País Vasco. Su enunciación va a sonar a paradoja. El primero se inició dos siglos antes de Cristo y no ha terminado todavía. El segundo comenzó hace mil años y está aún sin rematar. No sé si jamás serán completados. Me refiero a la romanización de la Península todavía inconclusa a los veintidós siglos de iniciada, porque aún está por romanizar un jirón de España en los Pirineos occidentales: una parte de Vasconia. Y a la vasco-castellanización de Hispania, incompleta a los mil años de haber comenzado. ¿Paradoja? No. Realidad. Esos dos lentísimos procesos multiseculares y sincrónicos, contrapuestos y complementarios, son una realidad innegable del pasado de los peninsulares. Una realidad que ha influido decisivamente en la acuñación de lo español. Los dos tienen por pivote al País Vasco. La romanización no le ha ganado todavía por entero -sólo por ello se distingue del resto de España. Y de esa España sin romanizar- que nadie se escandalice de las dos afirmaciones- surgió el intento de vasconización de la Península por obra de Castilla, histórica prolongación -no por poco conocida menos auténtica- de la Vasconia no romanizada, o, lo que es igual, no occidentalizada aún [...]

[...] No soy el primero en lanzar la idea de la acción vasconizante castellana. Menéndez Pidal al estudiar los "Orígenes del español" defendió ya la teoría de que Castilla había metido una cuña vasca en Hispania [...]

[...] Y me parece seguro que quienes hoy se llaman vascos no son, más que les pese, sino españoles todavía no romanizados de manera integral [...]

^[6] Abril, *Anotaciones de pensamiento y crítica*, es editado por el foro de Abril.

[...] Vasconia no habría llegado a romanizarse integralmente [...]

[...] La caída de Roma, habría interrumpido el curso de su romanización [...]

Conclusió de la tesis

Claudio Sánchez Albornoz, 1893-1984, historiador espanyol.

Només s'han escollit alguns dels fragments de la tesis de Sánchez Albornoz, uns fragments que ens criden molt l'atenció, sobretot per seu contingut. Segons Sánchez Albornoz, Espanya encara no ha aconseguit romanitzar-se del tot i dubta que algun dia ho aconsegueixi. Segons aquests historiador, el punt de partida del problema el trobem amb la caiguda de l'imperi romà d'occident. Des de el seu punt de vista creu que el curs de la romanització es va trencar, d'aquesta zona la part nord i pirinenca de la Península no va aconseguir romanitzar-se del tot.

ENCUESTA ESPAÑOL

1. ¿CUÁL ES SU SEXO?

HOMBRE MUJER

2. ¿QUÉ EDAD TIENE? _____

3. MARQUE SI ES...

ESTUDIANTE UNIVERSITARIO OTRO

4. MARQUE SI ES DE...

IRÚN OTRO: _____

5. ANTES DE VISITAR EL MUSEO RESPONDA A ESTE PEQUEÑO TEST:

- IRÚN ERA CONOCIDO CÓMO....
 OIASSO IRÚN OASSA
- IRÚN PERTENECÍA A TIERRAS....
 VARDULOS VASCONES AQUITANIA BERONES
- IRÚN FUE UN....
 PUEBLO ASENTAMIENTO MILITAR PUERTO

FRANCS

1. QUEL EST VOTRE SEXE?

HOMME FEMME

2. QUEL ÂGE VOUS AVEZ? _____

3. MARQUEZ SI VOUS ÊTES...

ÉTUDIANT/E UNIVERSITAIRE AUTRE

4. MARQUEZ SI VOUS ÊTES D'...

IRUN AUTRE LIEU: _____

5. AVANT DE VISITER LE MUSÉE REPONDEZ-VOUS CE BREF TEST:

- IRUN ÉTAIT CONNU COMME...
 OIASSO IRUN OASSA
- IRUN APPARTENAIT AUX TERRES...
 VARDULOS BASQUES AQUITANIA BERONES
- IRUN A ÉTÉ UN...
 VILLAGE RÈGLEMENT MILITAIRE PORT

CAPÍTULO PRIMERO

LO QUE DICE LA ARQUEOLOGÍA

Los vascones ocupaban en la antigüedad unos territorios al sur de los Pirineos que comprendían todo lo que hoy es Navarra junto con algunas comarcas que en la actualidad pertenecen a Guipúzcoa, Rioja, Zaragoza y Huesca. Estas comarcas son en líneas generales la costa cantábrica guipuzcoana sin llegar hasta San Sebastián, la margen derecha riojana del río Ebro a partir de Calahorra, la zona central y norte de las Cinco Villas de Zaragoza y toda la Jacetania oscense hasta el pantano de Yesa. Ya se analizará en su momento, en el capítulo VIII, las razones geográficas e históricas que existen para llegar a precisar cuáles eran los límites vascones hace un par de milenios.

La arqueología es una fuente de información muy importante para el estudio de lo que pudo acontecer en la antigüedad. Los hallazgos arqueológicos, que por su misma esencia es normal llamar evidencias arqueológicas, facilitan mucha información que los historiadores estudian con fruición, y uno de los aspectos más importantes es el conocer el lugar donde fue encontrada tal evidencia y las circunstancias de su entorno. De esta forma se pueden ir trazando mapas que facilitan mucho la labor del investigador.

Los hallazgos arqueológicos pueden tener un origen muy diverso. Hay algunos, como el anfiteatro de Roma, el acueducto de Alcanadre sobre el río Ebro o el mausoleo de los Atilios en Sádaba, que han estado siempre a la vista de quien quisiera mirarlos y estudiarlos; pero estos tesoros son solo unos pocos. Otros hallazgos se han realizado en un pasado más o menos remoto e indeterminado, tal como ocurre con las inscripciones encontradas hace varios siglos en Arre, cerca de Pamplona o las columnas miliarias de los alrededores de Santacara; la falta de un método arqueológico en el momento de su localización hace que se haya perdido, para siempre, una información que pudiera haber sido importante para el historiador.

Los arqueólogos sacan de debajo de un montón de capas de barro y tierra una información muy valiosa que luego aprovechamos todos, aunque sea de una pequeña pieza encontrada en un lugar aislado. Nunca se sabe si ese pequeño hallazgo, que bien puede ser un imperdible o una moneda, va a ser la clave para conocer mejor un personaje determinado, para ayudarnos a saber si en esa comarca el clima era más o menos húmedo, o cual era el tipo de cereal que sembraban los vascones.

Alberto Pérez de Laborda

El que aparezca una teja romana en un lugar determinado puede dar una información que es necesario estudiar con cuidado, y ya no digamos si lo que aparece es un capitel labrado, ¡uno sólo!, en algún sitio raro. Estos detalles hacen pensar que merece la pena estudiar con cuidado ese lugar y su entorno, y en ello están los arqueólogos; pero –como casi siempre en estos menesteres–, lo que hace falta es más dinero y mucha suerte.

LOS HALLAZGOS ARQUEOLÓGICOS

Se hace a continuación una recapitulación de todos los lugares de los territorios vascos en los que ha aparecido algún tipo de evidencia arqueológica. Los lugares están ordenados alfabéticamente según el nombre de municipio en el que han aparecido los restos arqueológicos. Para una más fácil identificación de cada lugar se han utilizado los planos escala 1/50.000 del Instituto Geográfico y Catastral (IGC)¹ y se indica la provincia a que pertenece cada municipio, salvo en el caso de Navarra que se ha eliminado para no repetir tanto esta palabra. Igualmente se ofrece una información resumida sobre las evidencias arqueológicas encontradas en los yacimientos y prospecciones del lugar².

Si se desea una información más amplia sobre cualquier aspecto referente a estos hallazgos arqueológicos se debe acudir a la Información Complementaria y la Bibliografía correspondiente que aparecen al final de estas páginas en donde se puede obtener una información –incluso en muchos casos exhaustiva–, sobre las evidencias encontradas en cada municipio.

Ablitas:

Localización: en sus términos de El Villal y Pedriz. Zona VIII, IGC 320-II.

Evidencias arqueológicas: una posible villa romana en El Villal, y unos pequeños hallazgos romanos en Pedriz. Un tesorillo de bronce ibéricos e hispanorromanos.

Aguilar de Codés:

Localización: en las paredes de las casas del pueblo. Es probable que una buena parte de estas inscripciones fuesen llevadas desde el cercano monte de San Cristóbal. Zona VII, IGC 171-I.

Evidencias arqueológicas: ocho inscripciones.

Aibar:

Localización: en sus términos de Soreta, El Solano y otros. Zona VI, IGC 174-I.

Evidencias arqueológicas: en Soreta, una villa parcialmente prospeccionada. En El Solano, un ara y la estatuilla de un muchacho escanciando un odre. En El Llano unos restos no bien determinados. Una inscripción.

1. Para una más concreta identificación se ha añadido a cada número IGC un número romano –I, II, III, IV–, que hace referencia al cuadrante del plano en que se encuentra dicho lugar.

2. Más adelante –en el capítulo duodécimo–, se estudia con detalle el texto de cada inscripción.

Alagón:

Localización: en el área del pueblo. Zona V, IGC 354-I, Zaragoza.

Evidencias arqueológicas: hay algunas evidencias de cultura ibera, pero las romanas son prácticamente nulas.

Alcanadre:

Localización: en su límite con Lodosa, cruzando el río Ebro. Zona VIII, IGC 205-III, Rioja.

Evidencias arqueológicas: el acueducto sirve de límite a Alcanadre y Lodosa y conducía el agua hasta la zona de Calahorra cruzando bajo el río Ebro con un sifón.

Aldeanueva de Ebro:

Localización: a lo largo de la margen derecha del río Ebro. Zona VIII, IGC 243-IV, Rioja.

Evidencias arqueológicas: las centuriaciones de Calahorra y Alfaro, que tenían una orientación diferente, se llegaban a juntar aproximadamente en Aldeanueva de Ebro.

Alfaro:

Localización: la ciudad de Grachurris estaba debajo del actual pueblo. Otros hallazgos en sus términos de El Burgo y El Sotillo. Zona VIII, IGC 244-III, Rioja.

Evidencias arqueológicas: destacan un ninfeo, una centuriación, abundante cerámica prerromana, celtibérica y romana, suelos de opus signinum, una necrópolis con sarcófagos, un foso con armas sertorianas, un mosaico paleocristiano del siglo IV dedicado a Ursicinus, un miliario, etc. Cuatro inscripciones.

Andelos:

Vér: Mendigorría, Muruzábal de Andión.

Añorbe:

Localización: en las Nequeas, camino de Artajona. Zona VII, IGC 173-I.

Evidencias arqueológicas: una inscripción.

Aranguren:

Localización: no bien determinada. Zona II, IGC 141-II.

Evidencias arqueológicas: una inscripción en lengua ibérica.

Arellano:

Localización: en la villa de las Musas y en sus inmediaciones. Zona VII, IGC 172-I.

Evidencias arqueológicas: villa llamada de las Musas –o de la Cárcel–, en proceso de excavación. Ya han aparecido varios mosaicos, lagares, cisterna, bodega, establos y un ara taurobólica en honor a Cibeles y Atis. Hay unos estudios zoológicos y numismáticos específicos para este yacimiento. Dos inscripciones.

Arguedas:

Localización: en El Castejón, muy cerca del pueblo. Zona VIII, IGC 244-IV y 282-II.

Evidencias arqueológicas: un miserable poblado romano sobre un poblado del Hierro I y una necrópolis cercana con túmulos de incineración.

Arre:

Vér: Ezcabarte.

Arróniz:

Localización: cerca del río. Zona VII, IGC 172-I.

Evidencias arqueológicas: dos inscripciones.

Artajona:

Localización: en sus términos de Elizaldea, Guenzelaya y Artadía. Zona VII, IGC 173-I.

Evidencias arqueológicas: diversos hallazgos cerámicos sueltos de no gran entidad en Artadía, camino de Garinoain, y Guenzelaya. Dos monedas del emperador Tiberio en el término de Zamacurra.

Artieda de Aragón:

Localización: en la margen izquierda del río Aragón, en varios lugares cercanos entre sí. Zona IV, IGC 175-II, Zaragoza.

Evidencias arqueológicas: Forao de la Tuta/Campo del Royo, pudiera ser una villa fortificada. Rienda, una villa parcialmente excavada con planta peristilo y dos mosaicos, uno de los cuales está en el Museo de Zaragoza. Viñas del Sastre, restos de un mosaico. Corrales de Villasués, restos de un mosaico. Dos inscripciones.

Asín:

Localización: junto al río Farasdués. Zona V, IGC 246-I, Zaragoza.

Evidencias arqueológicas: diversos restos de cerámica romana común en el Cerro del Castillo que domina al pueblo. Dos inscripciones.

Azagra:

Localización: no determinada. Zona VIII, IGC 243-II.

Evidencias arqueológicas: cerámica romana que se conserva en el Museo de Navarra.

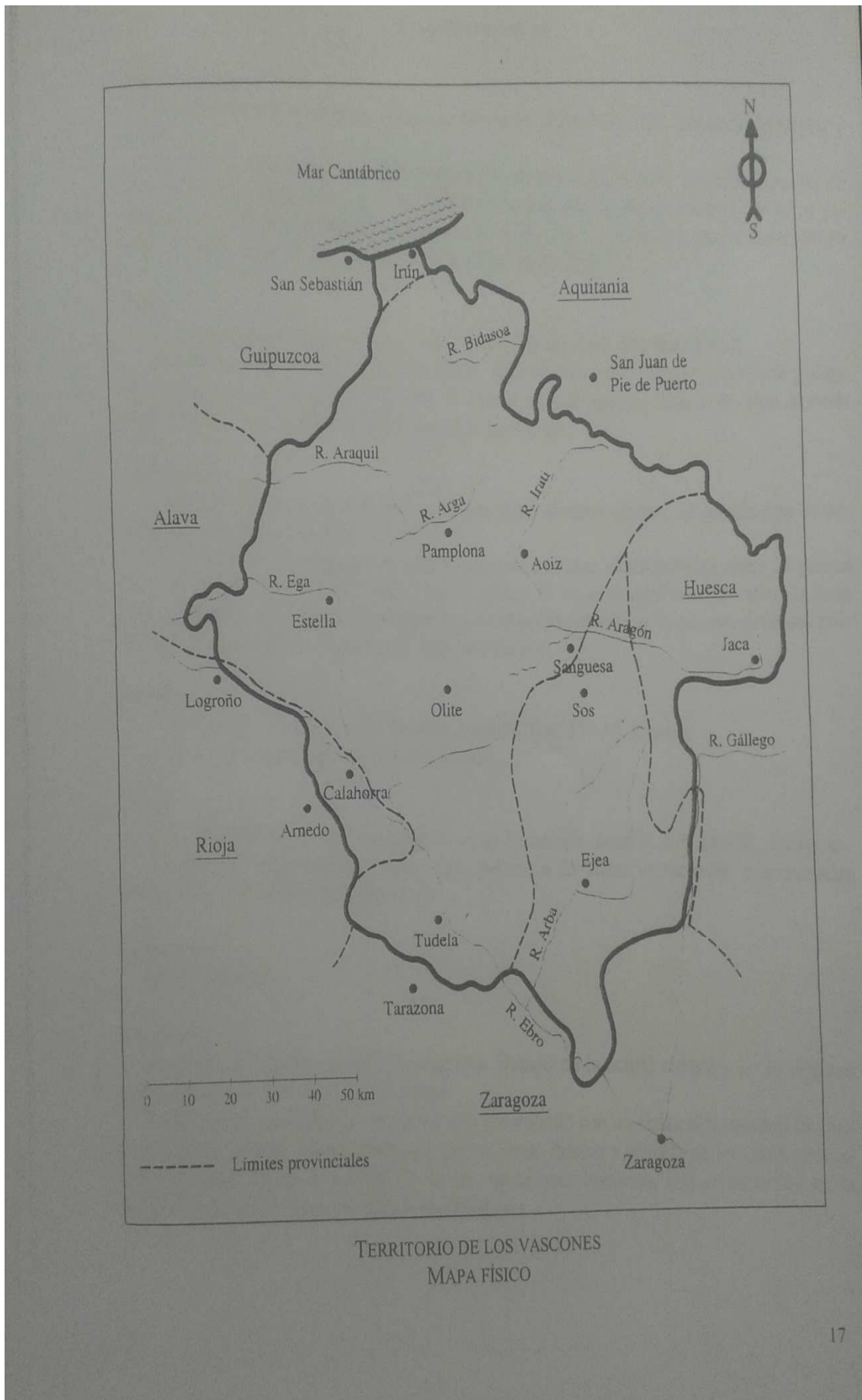
Bañales, los:

Vér: Uncastillo, Zaragoza.

Barbarin:

Localización: junto a la ermita de San Jorge. Zona VII, IGC 172-I.

Evidencias arqueológicas: tres inscripciones.

Bardenas, las:

Localización: a lo largo de todos sus términos. Zona VIII, IGC 244-II/IV, 245-II/IV y 283-I.

Evidencias arqueológicas: una prospección detallada en la parte navarra ha puesto de manifiesto 267 yacimientos que, en líneas generales, son de escasa entidad. De estos yacimientos 11 estaban ocupados a mediados del siglo I d. C., 26 en la segunda mitad del siglo I, 31 en el siglo II, 5 en el siglo III y 8 en los siglos IV y V.

Beire:

Localización: en su términos de San Julián y Túrbil. Zona VII, IGC 206-II.

Evidencias arqueológicas: en San Julián, algo de cerámica, TS, partes de dolia y algunas teselas de color negro. En el cerro de Túrbil, en una posición defensiva, algo de cerámica romana encima de abundante cerámica celtibérica.

Berbinzana:

Localización: en su término de Las Eretas, junto al casco urbano, sin ningún tipo de defensa natural. Zona VII, IGC 173-III.

Evidencias arqueológicas: algunas evidencias romanas altoimperiales sobre lo que es un poblado del Hierro I fortificado y otro del Hierro II. No es normal encontrarse en la zona con un poblado del Hierro I sin ningún tipo de defensa natural por lo que sus defensas artificiales debieron de ser importantes. Una inscripción.

Berdún:

Localización: en la Canal de Berdún. Zona IV, IGC 176-III, Huesca.

Evidencias arqueológicas: una inscripción.

Biota:

Localización: ermita de San Jorge, cerca de Farasdués. Zona V, IGC 246-III, Zaragoza.

Evidencias arqueológicas: monumento funerario de planta rectangular, con monedas del emperador Claudio del siglo I d. C.

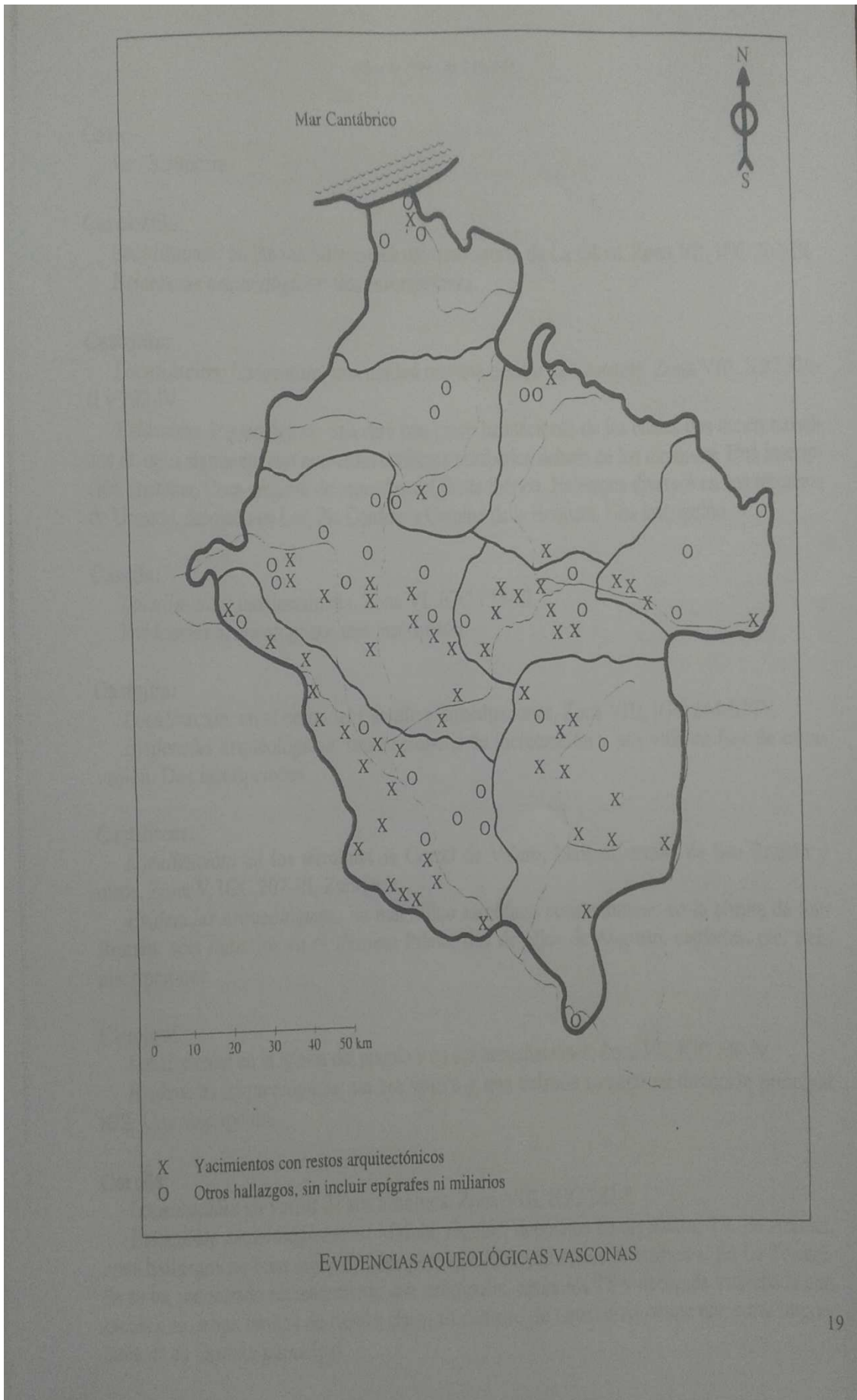
Calagurris:

Vér: Calahorra.

Calahorra:

Localización: es la ciudad de Calagurris. Debajo de la actual ciudad y en su término municipal. Zona VIII, IGC 243-II, Rioja.

Evidencias arqueológicas: un municipio amurallado con un circo, dos sistemas de traída de aguas, cloacas, puente sobre el Cidacos, cecas ibérica y romana de una gran circulación monetaria, diversas estelas funerarias, menciones literarias, una centuriación en la margen derecha del Ebro, etc. Cinco inscripciones.

Alberto Pérez de Laborda

Cara:

Vér: Santacara.

Carcastillo:

Localización: en las inmediaciones del monasterio de La Oliva. Zona VII, IGC 207-III.

Evidencias arqueológicas: dos inscripciones.

Cascante:

Localización: Cascantum, una ciudad romana debajo de Cascante. Zona VIII, IGC 320-II y 282-IV.

Evidencias arqueológicas: una casa con cinco habitaciones de las cuales dos tienen mosaicos de opus signinum, con numerosa cerámica celtibérica debajo de los mosaicos. Una inscripción cristiana. Ceca emisora de monedas del jinete ibérico. Hallazgos diversos en sus términos de Urzante, desolado de Lor, Pie Cordero y Camino de la Boquera. Una inscripción.

Cáseda:

Localización: indeterminada. Zona VI, IGC 175-III.

Evidencias arqueológicas: una inscripción.

Castejón:

Localización: en el cerro del Castillo e inmediaciones. Zona VIII, IGC 244-III/IV.

Evidencias arqueológicas: una necrópolis de incineración y una villa en fase de excavación. Dos inscripciones

Castiliscar:

Localización: en los términos de Corral de Valero, Malpial, ermita de San Román y otros. Zona V, IGC 207-III, Zaragoza.

Evidencias arqueológicas: un magnífico sarcófago constantiniano en la ermita de San Román, seis miliarios en el término Pilato, dos de ellos de Augusto, capiteles, etc. Seis inscripciones.

Cirauqui:

Localización: en la iglesia del pueblo y en sus inmediaciones, Zona VII, IGC 140-IV.

Evidencias arqueológicas: un ara votiva y una calzada romana de dirección principal N/S. Una inscripción.

Corella:

Localización: en varios de sus términos. Zona VIII, IGC 282-I.

Evidencias arqueológicas: en Mérida, tégulas, depósitos de argamasa, TS. En Araciel, unos hallazgos no bien especificados pero que incluyen restos de edificios. En La Torre-ciella se ha encontrado recientemente una necrópolis, cerámica TS y decorada estampada con escasas muestras tardías de barniz claro. El catastro de Grachurris ocupa una parte importante de su término municipal.

Cortes de Navarra:

Localización: situado sobre el conocido poblado del Hierro I ya excavado. Zona VIII, IGC 321-I.

Evidencias arqueológicas: algunas tejas planas, dolia y TS.

Egiés:

Localización: en Sarriguren, en la periferia de Pamplona, y en varios lugares de Ardanaz. Zona II, IGC 141-II.

Evidencias arqueológicas: en un pozo, restos de cerámica romana indeterminada y una anilla de hierro. Una posible villa y pequeños núcleos de población en Ardanaz.

Ejea de los Caballeros:

Localización: debajo de la ciudad y en sus términos de Bardena del Caudillo, Barranco de Valdecarro, Villa Luchán, Punta Vinagreta y otros. Zona V, IGC 284-I/II/III, Zaragoza.

Evidencias arqueológicas: en la Plaza de Santa María se ha encontrado cerámica campaniense y TSH. Villa Luchán, en la margen derecha del Arba de Biel, con una posible villa. Barranco de Valdecarro, Barranco de las Grullas, Punta Vinagreta, La Plana del Tío Lambán. A 15 km. al SE del pueblo, a los pies del castillo de Sora, han aparecido dos miliarios, uno de Augusto del 8 a. C. y otro de Tiberio del año 31/37, una villa y abundantes evidencias. Tres inscripciones.

Elorz:

Localización: en Morea, en Torres de Elorz. Zona II, IGC 115-II.

Evidencias arqueológicas: Pequeña villa romana sobre un poblado anterior.

Erla:

Localización: en La Caseta de Herradores, en la margen izquierda del río Arba de Biel. Zona V, IGC 284-II, Zaragoza.

Evidencias arqueológicas: TSH, cerámica común e imbrices que parecen pertenecer a un pequeño asentamiento romano.

Erro:

Localización: en El Espinal. Zona III, IGC 116-I y II.

Evidencias arqueológicas: en Ateabalsa, una necrópolis de urnas de incineración, cerámica diversa y dos viviendas. En Otaegui otra necrópolis de urnas de incineración, una de ellas de TSH, e incluso un mausoleo. Pudieran estar relacionadas con la mansión de Iturrisa.

Eslava:

Localización: en el cerro de Santacrís, o Santa Criz, en sus laderas y en el camino hacia Gallipienzo. Zona VI, IGC 174-III.

Evidencias arqueológicas: numerosos restos arquitectónicos, capiteles, estelas, lo que puede ser un foro, una necrópolis de incineración con tres mausoleos, dos miliarios, uno

Alberto Pérez de Laborda

de Maximino I del año 238 y otro de Probo de 276/277, una estatuilla de bronce, etc. En fase de excavación. Nueve inscripciones.

Estella:

Localización: quizás no lejos del monasterio de Irache. Zona VII, IGC 140-III.

Evidencias arqueológicas: unos hallazgos inconexos y no suficientemente especificados.

Etayo:

Localización: en el señorío de Learza. Zona VII, IGC 171-II y 172-I.

Evidencias arqueológicas: en San Pabilés (Sampanillas), lo que pudo ser una villa con un capitel, sillares, tégulas, imbrices y cerámica de todo tipo. En el Cruce, unos hallazgos de cerámica TS, dolias y tégulas.

Ezcabarte:

Localización: en Arre. Zona II, IGC 115-IV.

Evidencias arqueológicas: tres inscripciones en bronce, ya perdidas.

Falces:

Localización: en sus términos de San Esteban y Los Villares. Zona VII, IGC 206-I/III.

Evidencias arqueológicas: en San Esteban, al norte del casco urbano, una villa ya excavada en la que ha aparecido lagares, almacenes con grandes dolia, plataformas de pisado de uva, abundante cerámica... En Los Villares, en la margen izquierda del Arga, una villa en proceso de excavación con instalaciones vinarias.

Fitero:

Localización: desde los Baños a la Peña del Saco y Tudején. Zona VIII, IGC 281-IV y 282-I.

Evidencias arqueológicas: a 2 km. al este de los baños, tejas romanas y cerámica celtibérica. En los baños viejos, una piscina circular con una arqueta de recogida de aguas. En la Peña del Saco, algo de cerámica romana sobre un poblado celtibérico. En Tudején, cerámica romana muy rodada y una moneda de Magno Maximo de hacia 383/388.

Fuenterrabía:

Localización: en los refugios del cabo Higuer. Zona I, IGC 41-III, Guipúzcoa.

Evidencias arqueológicas: diversos hallazgos cerámicos, monetarios y un pecio con mineral de hierro en los caladeros. Una inscripción.

Funes:

Localización: el yacimiento está dividido en dos por la carretera. Zona VIII, IGC 244-I.

Evidencias arqueológicas: un complejo vinícola independiente y completo, con cuatro lagares y habitaciones de pisado de uva. Se han encontrado dos áureos, uno de Domiciano y otro de Adriano.

Gallipienzo:

Localización: al oeste del casco urbano, en el camino del cerro de Santa Criz en Eslava. Zona VI, IGC 174-III.

Evidencias arqueológicas: diversos hallazgos inconexos que pudieran formar parte de un columbario y un mausoleo, algunas teselas, un miliario de Adriano del año 133/135. Hay restos de unas minas romanas y en la Viña del Molón se realizaron hallazgos no bien especificados. Tres inscripciones.

Grachurris:

Vér: Alfaro, Rioja.

Guesálaz:

Localización: en sus lugares de Garisoain, Lerate, Muzqui, Muez e Irujo. Zona VII, IGC 140-II/IV.

Evidencias arqueológicas: siete inscripciones.

Guirguillano:

Localización: en Arguiñariz y en otras zonas de su término. Zona VII, IGC 140-IV.

Evidencias arqueológicas: en Arguiñariz, una piedra cuadrada con inscripción. Una calzada romana de dirección N/S cruza la carretera por el actual alto de Guirguillano. Una inscripción.

Hecho:

Localización: una vía recorría el valle hasta coronar por el puerto del Palo, a casi 2.000 m. Zona IV, IGC 144-II/III y 118-IV, Huesca.

Evidencias arqueológicas: restos de calzada romana. Esta vía fue reacondicionada hacia el año 383 como lo demuestra el ¿miliario? encontrado. Una inscripción.

Irún:

Localización: debajo de la actual Irún. En la calle Santiago y la ermita de Santa Elena. Zona I, IGC 41-III, Guipúzcoa.

Evidencias arqueológicas: el puerto romano de Oiasso estaba situado detrás de la iglesia de N^{ra} S^a del Juncal en donde se han encontrado evidencias de sus muelles y tinglados, un puente sobre el Bidasoa e incluso unas termas cercanas. Hay una necrópolis en el suelo de la ermita de Santa Elena. En la zona de Beraun, un tesoriño compuesto de tres áureos.

Iza:

Localización: en Ochobi. Zona II, IGC 115-III.

Evidencias arqueológicas: una pequeña villa agrícola altoimperial.

Jaca:

Localización: debajo del casco viejo de la ciudad actual. Zona IV, IGC 176-IV, Huesca.

Evidencias arqueológicas: se han localizado algunas estructuras, muros de edificios del siglo I a. C. y algo de cerámica del II a. C. en el solar de los Escolapios. Su extensión debía de ser similar a la que tuvo en la época medieval. Una inscripción.

Alberto Pérez de Laborda

Javier:

Localización: término de El Castellar. Zona VI, IGC II.

Evidencias arqueológicas: la mitad de un miliario de Flavio Severo del año 306 en la boca del túnel del canal, unos restos indeterminados en El Cuadrón y una habitación humana, probablemente esporádica, en El Castellar. Dos inscripciones.

Lana:

Localización: en la ermita de San Sebastián, en el lugar de Gastiain. Zona VII, IGC 139-IV.

Evidencias arqueológicas: catorce inscripciones.

Lanz:

Localización: en el Valle de Anué. Zona II, IGC 90-IV y 115-II.

Evidencias arqueológicas: una explotación de mineral de hierro –tanto en galería como al aire libre–, en los siglos I y II d. C. El poblado minero debe de estar debajo del pueblo actual.

Larraga:

Localización: en casa Macario. Zona VII, IGC 173-III.

Evidencias arqueológicas: una inscripción.

Larraona:

Localización: en la parroquia y en la ermita de N^a S^a de la Blanca. Zona VII, IGC 139-II.

Evidencias arqueológicas: seis inscripciones.

Layana:

Localización: en La Estanca. Zona V, IGC 245-II, Zaragoza.

Evidencias arqueológicas: un establecimiento rural en La Estanca, un miliario del año 252, una inscripción funeraria, etc. Se puede decir que este pequeño término municipal se encuentra inmerso en el conjunto arqueológico de Los Bañales, junto con los términos de Uncastillo y Sádaba. Tres inscripciones.

Lerga:

Localización: en su término de Abaiz, y en la ermita de Santa Bárbara. Zona VI, IGC 174-III.

Evidencias arqueológicas: unos restos escasos y no bien determinados en el desolado de Abaiz. Una estela con nombres indígenas protovascos.

Liédena:

Localización: una villa justo enfrente de la salida de la Foz de Lumbier. Zona VI, IGC 174-II.

Evidencias arqueológicas: la villa situada frente a la garganta del río Irati ha sido excavada, y en ella se han encontrado termas, trujal, lagar, almacenes, grandes mosaicos, instalaciones vinarias, etc. La construcción está hecha con materiales pobres pero la decoración es rica. Tres inscripciones.

Lodosa:

Localización: en ambos márgenes del río Ebro. Zona VIII, IGC 205-I/II.

Evidencias arqueológicas: el acueducto que llevaba agua a la zona de Calahorra sirve de límite con Alcanadre, en la Rioja. Sólo se han encontrado, además, pequeños fragmentos cerámicos.

Luesia:

Localización: en Cubilar de los Pelaires. Zona V, IGC 208-IV, Zaragoza.

Evidencias arqueológicas: una inscripción.

Lumbier:

Localización: en el Convento de las Benedictinas. Zona III, IGC 174-II

Evidencias arqueológicas: un mosaico en blanco y negro con figuras geométricas hallado debajo del suelo de la enfermería. Vuelto a cubrir, su dibujo recuerda a los cercanos mosaicos de la villa de Liédena.

Luna:

Localización: en los términos de Monlora, Villa Palomar, Varluenga, El Coderón, etc. Zona V, IGC 246-IV y nº 284-II, Zaragoza.

Evidencias arqueológicas: diversos yacimientos en la zona de Monlora en Corral de Ladebán, campaniense y TSH, y Villa Palomar con campaniense, TSH, ánforas y tégulas. También en el barranco de Varluenga, Molino de Varluenga, con abundante cerámica, Peñalvilla, Corral de Martinico, con sillares y jambas reutilizadas y Altos de Sarda Angoy, con TS itálica. Dos villas en la confluencia del Varluenga con el río Arba de Biel con unos restos arquitectónicos visibles, etc. Una inscripción.

Luquin:

Localización: en Urbiola y otros. Zona VII, IGC 172-I.

Evidencias arqueológicas: dos inscripciones.

Marañón:

Localización: en las paredes del cementerio. Zona VII, IGC 171-I.

Evidencias arqueológicas: cuatro inscripciones.

Margen aragonesa derecha del río Ebro:

Localización: en la margen derecha del río Ebro, en el tramo comprendido entre el límite con Navarra y Alagón. Zona V, IGC 321, 353 y 354, Zaragoza.

Evidencias arqueológicas: catastros romanos que van desde Pédrola y Alcalá de Ebro hasta Zaragoza. Dos villas con restos arquitectónicos en Cabañas de Ebro y Figueruelas. En Gallur, unos fragmentos de epígrafes funerarios y unos establecimientos rurales en El Cabezuelo y El Razazol. Luceni es, probablemente es la villa de Lucius. En Mallén, un asentamiento romano de 7 has. encima de una ocupación celtibérica y otra del siglo VII a. C. En Novallas, otra posible villa, etc.

Alberto Pérez de Laborda

Mendavia:

Localización: diversos yacimientos cercanos al río Ebro. Zona VIII, IGC 204-II y 205-I.

Evidencias arqueológicas: en El Altillo, tégulas planas y de media caña. En El Rincón/Rubio Abajo II, sobre una necrópolis de incineración de Hierro I, TSH lisa y decorada, tégulas, dolias y ánforas. En Puente Fustero, grandes cantidades de materiales de TSH, ánforas, tégulas y algunos sillares.

Mendigorría:

Localización: en el término de Muruzábal de Andión y su entorno. Zona VII, IGC 172-II y 173-I.

Evidencias arqueológicas: la excavación ha puesto en evidencia la ciudad de Andelos, con el sistema de traída de agua, estelas, lápida de bronce, mosaicos, uno de ellos con inscripción en alfabeto ibero... Nueve inscripciones.

Mianós:

Localización: en su término de Santa Eufemia. Zona IV, IGC 175-II, Zaragoza.

Evidencias arqueológicas: mosaico con inscripción (?) que presenta algunos signos que pudieran ser paleocristianos.

Monteagudo:

Localización: en varios de sus términos. Zona VIII, IGC 320-I y II.

Evidencias arqueológicas: signos de romanización en Cabezo del Molino y Cabezos de Monasterio. En Templarios, restos indeterminados de lo que puede ser una villa de gran extensión. Una inscripción.

Mués:

Localización: en su término de Paliñares. Zona VII, IGC 171-II.

Evidencias arqueológicas: algunos hallazgos antiguos y no bien determinados que incluyen unos restos de mosaicos.

Murillo el Cuende:

Localización: en el lugar de Traibuenas. Zona VII, IGC 206-IV.

Evidencias arqueológicas: una villa suburbana en Coscojal I, con un cercano y pequeño horno de cerámica en Coscojal II que probablemente se utilizaba únicamente para el abastecimiento de la próxima ciudad de Cara.

Navardún:

Localización: En diversos lugares de su término municipal. Zona VI, IGC 175-III y 208-I, Zaragoza.

Evidencias arqueológicas: los hallazgos han sido importantes en el Cementerio de Gordún y Los Villares, interesantes en Campo de las Pilas en Gordués y Los Olivares, y residuales en Los Villares de Samper, Rugas Fillera, Cantera de los Almendros, La Tejería y Cantera de Toribio.

Capítulo I. Lo que dice la Arqueología

MUNICIPIOS CON HALLAZGOS ARQUEOLÓGICOS en las comarcas septentrionales			
Zona I La vertiente atlántica	Zona II De La Barranca al alto Arga	Zona III Del Irati al Esca	Zona IV El Aragón superior
Fuenterrabía	Aranguren	Erro	Artieda de Aragón
Irún	Egüés	Lumbier	Berdún
Oyarzun	Elorz	Orbaiceta	Hecho
Rentería	Ezcabarte	Urraul Bajo	Jaca
San Sebastián	Iza		Mianós
Vera de Bidasoa	Lanz		Panticosa
	Olazagutía		Santa Engracia
	Olza		Sigüés
	Pamplona		
	Roncesvalles		
	Ulzama		

Nota: No se han localizado evidencias arqueológicas en los otros municipios de estas zonas.

Oiasso:

Vér: Irún.

Olazagutía:

Localización: en un vertedero de la ermita de N^a S^a de Belén. Zona II, IGC 113-IV.

Evidencias arqueológicas: dos inscripciones.

Olite:

Localización: debajo de la actual ciudad y en diversos términos de su entorno en ambas márgenes del Cidacos. Zona VII, IGC 206-II.

Evidencias arqueológicas: algunos autores tienen duda de la romanización del recinto amurallado más pequeño. Una estela romana encastrada en la muralla. En los términos de La Planilla ha aparecido TS, en el cercano Camino de San Blas sillares, fustes de columnas, tégulas, fragmentos de dolia y teselas. Tres inscripciones.

Olóriz:

Localización: en la iglesia del lugar de Eristain. Zona VII, IGC 173-II.

Evidencias arqueológicas: una inscripción.

Olza:

Localización: en Ibero, en la ermita de San Martín, Isterría y la zona del antiguo balneario. Zona II, IGC 141-I.

Evidencias arqueológicas: un sarcófago romano decorado ya perdido, restos constructivos y cerámica. Una posible villa. Dos inscripciones.

Alberto Pérez de Laborda

Orbaiceta:

Localización: en Urculu, en la muga con Francia. Zona III, IGC 91-IV.

Evidencias arqueológicas: una torre de sección anular de 20 m. de diámetro situada en una cumbre de los Pirineos a 1.420 m. de altura. Quizás un trofeo por las victorias de Pompeyo.

Oteiza de la Solana:

Localización: en las inmediaciones de la ermita de San Tirso. Zona VII, IGC 172-II.

Evidencias arqueológicas: un miliario de Adriano del año 133 y otros miliarios aparecidos en la zona se refieren a una calzada romana de dirección N/S y a otra E/O que se dirigía a la cercana Andelos. Cinco inscripciones.

Oyarzun:

Localización: en la comarca de Arditurri. Zona I, IGC 64-II y 65-I, Guipúzcoa.

Evidencias arqueológicas: son bien conocidas desde el siglo pasado las minas de galeña argentífera al pie de las Peñas de Aya. En el entorno de estas masas rocosas se han localizado veintidós pozos mineros y galerías diferentes, de los cuales diez están situadas en el área de Arditurri. Una inscripción.

Pamplona:

Localización: en diversos barrios de la ciudad, incluso en la parte moderna. Zona II, IGC 141-II.

Evidencias arqueológicas: la ciudad de Pompaelo estaba situada debajo de la actual parte vieja de la ciudad, aunque ahora están apareciendo evidencias romanas en la Plaza del Castillo. Los hallazgos han sido bien tratados sobre todo en las inmediaciones de la catedral donde estaba el foro de la ciudad. Se han hallado, entre otras cosas, un tesoro del siglo IV en los jesuitas, mosaicos en la parte vieja, y se conserva un monetario importante en el Museo de Navarra. Una inscripción.

Panticosa:

Localización: en el Balneario, al hacer unas obras para la captación de las aguas medicinales. Zona IV, IGC 145-I, Huesca.

Evidencias arqueológicas: un pozo de agua para aprovechar las aguas medicinales. La cerámica y las monedas encontradas nos hablan de la época de Augusto y del cambio de era.

Pitillas:

Localización: en diversas partes de su término municipal. Zona VII, IGC 206-II.

Evidencias arqueológicas: restos de cerámica romana en el Cerro de Juan García. Un miliario de Constantino de 307/337 a media legua del pueblo, hoy ya desaparecido. Una inscripción.

Pompaelo:

Vér: Pamplona.

Capítulo I. Lo que dice la Arqueología

Pradejón:

Localización: en la margen derecha del río Ebro. Zona VIII, IGC 205-III y 243-I, Rioja.

Evidencias arqueológicas: además de estar situado en la zona del catastro de Calahorra y de pasar por su término los acueductos de Calahorra se ha encontrado un importante alfar de cerámica indígena y romana.

Pueyo:

Localización: en el término de Maizierri. Zona VII, IGC 173-IV.

Evidencias arqueológicas: materiales indeterminados que pudieran pertenecer a una villa romana. Dos inscripciones.

Rentería:

Localización: indeterminada. Zona I, IGC 64-II, Guipúzcoa.

Evidencias arqueológicas: estatuilla femenina de bronce, ya perdida.

Rincón de Soto:

Localización: a lo largo de su término y paralelo al río Ebro. Zona VIII, IGC 243-IV y 244-III, Rioja.

Evidencias arqueológicas: su término está incluido en el catastro de Alfaro.

Roncesvalles:

Localización: en el alto de Ibañeta. Zona II, IGC 91-IV.

Evidencias arqueológicas: una inscripción.

Sada:

Localización: en término de El Cerrao. Zona VI, IGC 174-II y IV.

Evidencias arqueológicas: unos sondeos de urgencia han puesto de manifiesto dos lagares con una prensa de aceite, abundante material arquitectónico, un hipocausto y numerosas teselas de mosaico, todo ello perteneciente a una villa romana.

Sádaba:

Localización: en diferentes lugares de su término. Todo muy relacionado con lo encontrado en Layana, en Uncastillo y en general con el yacimiento llamado Los Bañales. Zona V, IGC 245-II, Zaragoza.

Evidencias arqueológicas: mausoleo de los Atilios, mausoleo con planta de cruz y villa excavada de la Sinagoga, quizá paleocristiana, la presa de Valdefuén, Puyalmanar, la Estanca, etc. Un miliario de Tiberio del año 32/33 d. C. con doble inscripción y otro del usurpador Victorino en 268/270. Seis inscripciones.

San Martín de Unx:

Localización: en el término de Santa Cruz, hacia el Corral de Muruzábal. Zona VII, IGC 206-II y 173-IV.

Alberto Pérez de Laborda

Evidencias arqueológicas: se encuentran en la zona una gran cantidad de restos constructivos, tégulas planas, imbrices, TS, cerámica pigmentada, sillares bien trabajados, fustes de columnas, etc., además de las aras y monedas ya conocidas desde hace tiempo. Tres inscripciones.

San Sebastián:

Localización: en la parte vieja y en la bahía. Zona I, IGC 64-II, Guipúzcoa.

Evidencias arqueológicas: algunas monedas y algo de cerámica en la bahía, la playa y el mercado de La Brecha.

Sangüesa:

Localización: en diversos términos del pueblo, a ambos lados del río Aragón. Zona VI, IGC 174-II/IV.

Evidencias arqueológicas: los hallazgos son múltiples: en el casco urbano, en Los Cascajos lo que puede ser un campamento militar, cerámica campaniense al otro lado del puente sobre el río Aragón. Hallazgos diversos en Fuente Penosa, Linás, Puy d'Ull, Ribas Altas, Vadoluengo, Valdeplanzón, cerca de Campo Real, un tesoro de dos mil monedas en Santa Eulalia, etc. Cuatro inscripciones.

Santa Criz:

Vér: Eslava.

Santa Engracia:

Localización: en término de Puente de la Reina. Zona IV, IGC 176-III, Huesca.

Evidencias arqueológicas: tres pilares de un puente sobre el río Aragón cerca de su conjunción con el Aragón Subordán.

Santacara:

Localización: debajo de la actual Santacara y en sus inmediaciones. Zona VII, IGC 206-IV.

Evidencias arqueológicas: en proceso de excavación de la ciudad de Cara, en donde se ha encontrado un gran edificio con fuertes cimentaciones, capiteles corintios, mosaicos y cerámica que nos lleva desde el I a. C. hasta el I d. C. únicamente. Los miliarios encontrados son de los emperadores Tiberio, Adriano, Maximino I, Caro y Numeriano. Diez inscripciones.

Sartaguda:

Localización: indeterminada. Zona VIII, IGC 205-III.

Evidencias arqueológicas: diversos hallazgos inconexos en espera de nuevas informaciones.

Sigüés:

Localización: en los términos de Escó, Ruesta y Tiermas, en ambas márgenes del río Aragón. Zona IV, IGC 175-I/II, Zaragoza.

Capítulo I. Lo que dice la Arqueología

Evidencias arqueológicas: en Escó unas teselas blancas y negras de una villa rústica de época imperial. En Ruesta, en la otra margen del río Aragón, unos restos romanos indeterminados. En Tiermas existió una piscina termal de forma circular que actualmente está bajo las aguas del pantano de Yesa.

MUNICIPIOS CON HALLAZGOS ARQUEOLÓGICOS en las comarcas meridionales			
Zona V Los ríos Arba	Zona VI El Aragón medio	Zona VII Del Ega al Aragón	Zona VIII El valle del Ebro
Alagón	Aibar	Aguilar de Codés	Ablitas
Asín	Cáseda	Añorbe	Alcanadre
Biota de Ebro	Eslava	Arellano	Aldeanueva
Castiliscar	Gallipienzo	Artajona	Alfaro
Ejea	Javier	Arróniz	Arguedas
Erla	Lerga	Barbarin	Azagra
Layan	Liédena	Beire	Bardenas, las
Luesia	Navardún	Berbinzana	Calahorra
Luna	Sada	Carcastillo	Cascante
Sádaba	Sangüesa	Cirauqui	Castejón
Sofuentes	Sos	Estella	Corella
Uncastillo	Undués de Lerda	Etayo	Cortes
Valpalmas	Yesa	Falces	Fitero
		Guesálaz	Funes
		Guirguillano	Lodosa
		Lana	Mendavia
		Larraga	Monteagudo
		Larraona	Pradejón
		Luquin	Rincón de Soto
		Marañón	Sartaguda
		Mendigorría	Torres del Río
		Mués	Tudela
		Murillo el Cuende	Tudelilla
		Olite	Tulebras
		Olóriz	Villafranca
		Oteiza de la S.	Viana
		Tafalla	Pitillas
		Ujué	Pueyo
		Villatuerta	S. Martín de Unx
		Yerri	Santacara

Sofuentes:

Localización: es una pedanía de Sos del Rey Católico. La torre medieval y otra casa del pueblo están hechas con bloques de piedra romanos. Diversos hallazgos en el camino viejo de Sos. Zona V, IGC 207-II, Zaragoza.

Alberto Pérez de Laborda

Evidencias arqueológicas: abundantes lápidas e inscripciones en las paredes de las casas del pueblo. En las inmediaciones del camino viejo a Sos están Cabezo Ladrero, el yacimiento más importante de la zona en el que han aparecido algunos capiteles, Mora Baja, con una pequeña construcción absidial, Villavetre, en donde aparece una posible villa, etc. Los miliarios aparecidos son de Adriano de los años 134/135, uno de Constantino posterior al 312 y otro de Constantino II entre los años 335/340. Diez y seis inscripciones.

Sos del Rey Católico:

Localización: en Campo Real, en su término de Fillera, Zona VI, IGC 174-IV. Ver también los yacimientos encontrados en su pedanía de Sofuentes, ya en la comarca natural de las Cinco Villas. Zona V, IGC 207-II, Zaragoza.

Evidencias arqueológicas: en Fillera numerosas muestras de cerámica de todo tipo, estelas funerarias, inscripciones, graneros subterráneos, capiteles bien labrados, restos constructivos que permiten suponer la existencia de un yacimiento importante pendiente de excavación. Nueve inscripciones.

Tafalla:

Localización: en el camino viejo de Artajona. Zona VII, IGC 173-III y IV.

Evidencias arqueológicas: dos inscripciones.

Torres del Río:

Localización: a 1,5 km. en dirección a Logroño, a ambos lados de la carretera. Zona VIII, IGC 171-IV.

Evidencias arqueológicas: cerámica abundante y una piedra labrada, en espera de nuevas evidencias.

Tudela:

Localización: a lo largo de la margen derecha del río Ebro. Zona VIII, IGC 282.

Evidencias arqueológicas: en Mosquera, en Fuente de la Salud, fragmentos de tégulas, imbrices y TS. En El Ramalete, junto al Ebro, una villa con un sistema de termas completo, magníficos mosaicos, uno de ellos con el nombre de Dulcitus, paredes enlucidas, y numerosa TSHT. Una inscripción.

Tudelilla:

Localización: variada. IGC Zona VIII, 243-I.

Evidencias arqueológicas: hallazgos sueltos de TS.

Tulebras:

Localización: en varios de sus términos. Zona VIII, IGC 282-II.

Evidencias arqueológicas: signos de romanización en el Monasterio de Santa María de la Caridad, Corral del Sr. Victorino, Cabezo de la Nevera, Sorbán, Camino de los Cabezos y Cabezo de la Tejería.

Ujué:

Localización: en la sacristía de la parroquia. Zona VII, IGC 174-III.

Evidencias arqueológicas: dos inscripciones.

Ulzama:

Localización: en la cueva de Abauntz, en término de Arraiz, en el valle de la Ulzama. Zona II, IGC 90-IV.

Evidencias arqueológicas: pequeñas muestras de cerámica y monedas de cobre bajoimperiales de pequeño valor que muestran la pervivencia de la ocupación humana en la cueva. Se han recogido y estudiado datos palinológicos y arqueozoológicos del entorno.

Uncastillo:

Localización: el yacimiento arqueológico de Los Bañales se encuentra, básicamente, en la parte sur del término de Uncastillo. Zona V, IGC 208-III, Zaragoza.

Evidencias arqueológicas: el yacimiento de Los Bañales es una suma de varias villas, termas, el acueducto desde Malpica de Arba, inscripciones, columnas, templo, foro, necrópolis, etc., incluso una posible centuriación. También se han encontrado en el cercano valle del río Riguel diversos materiales en Corral de la Pesquera, en Puyarraso dos inscripciones, El Bodegón, El Huso y la Rueca, con dos grandes monolitos, etc. Seis inscripciones.

Undués de Lerda:

Localización: cerca de Javier. Zona VI, IGC 175-I, Zaragoza.

Evidencias arqueológicas: una inscripción.

Urraul Bajo:

Localización: en ambas márgenes del río Irati. Zona III, IGC 142-IV.

Evidencias arqueológicas: fragmentos de TSHT y dolia en Ascoz, Muru, Puyo y principalmente en Apardués.

Valpalmas:

Localización: en la partida de Payán, ya en el límite del término de Luna. Zona V, IGC 246-IV y 284-II, Zaragoza.

Evidencias arqueológicas: restos de una villa con capiteles y una estela con un cognomen, Serhuhoris, de tipo vascónico. Una inscripción.

Vera de Bidasoa:

Localización: indeterminada. Zona I, IGC 65-II.

Evidencias arqueológicas: un tesoro compuesto principalmente de bronce de los siglos I y II d. C.

Viana:

Localización: en diversas partes de su término municipal. Zona VIII, IGC 171-III y 204-I.

Alberto Pérez de Laborda

Evidencias arqueológicas: en la Aguadera-Zamorazgo, cerámica celtibérica y algo de estuco. En Cornava, fragmentos de TS y medieval. En El Naval, fragmentos de cerámica TS, TSH, barnizada y común. En Perizuelas, fragmentos de TS. En Sorteban-Escaleruela, fragmentos de ladrillo, tégulas y estuco coloreado. En El Soto Galindo, una tégula completa y unos fragmentos menores de cerámica. En Tidón, fragmentos de cerámica TS, TSH, TSHT y común. En La Custodia, lo que puede ser un poblado con téseras zoomorfas, estuco, con cerámica hallstática, celtibérica, campaniense y TS, pesas de telar, molinos, monedas del jinete ibérico. En los términos de La Granja, Fuente Vadillo, etc. Seis inscripciones.

Villafranca:

Localización: en el término de Socorona. Zona VIII, IGC 244-I.

Evidencias arqueológicas: lo que puede ser una villa con cerámica de amplio espectro, desde la TS aretina de la época de Augusto hasta TSHT del IV, y algo de estuco. Tres grandes mosaicos.

Villatuerta:

Localización: indeterminada. Zona VII, IGC 172-II.

Evidencias arqueológicas: tres inscripciones.

Yerri:

Localización: en el muro del cementerio viejo de Iruñuela y en Bearin. Zona VII, IGC 140-III/IV.

Evidencias arqueológicas: dos inscripciones.

Yesa:

Localización: indeterminada. Zona VI, IGC 175-I.

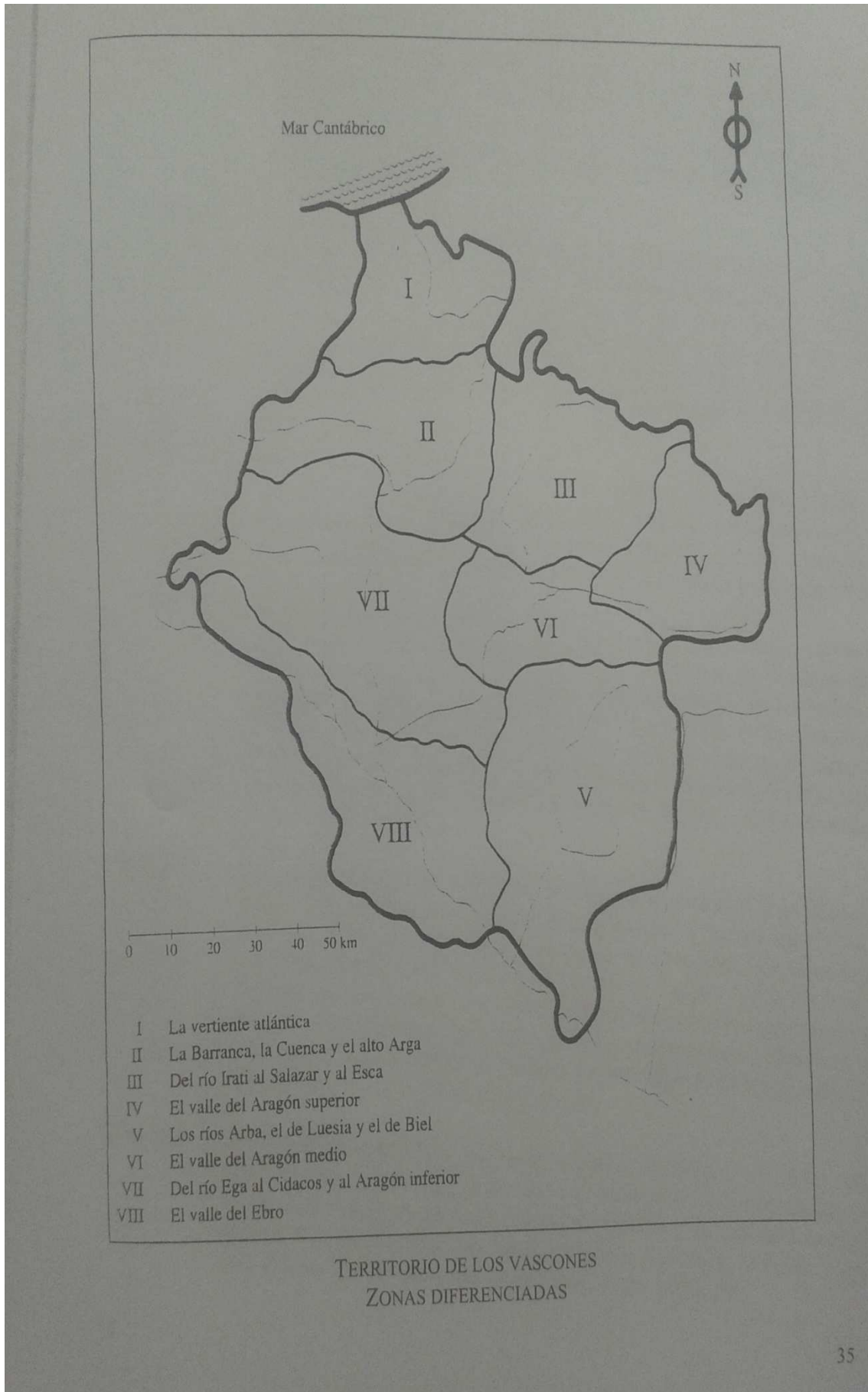
Evidencias arqueológicas: Un ara utilizada como sillar en el monasterio de Leire. Una inscripción.

LA DISTRIBUCIÓN GEOGRÁFICA DE LOS YACIMIENTOS

Ya desde el inicio de la investigación se vio la conveniencia –e incluso la necesidad–, de agrupar geográficamente los lugares en los que se había realizado algún hallazgo arqueológico. No es lo mismo, ¡ni mucho menos!, –y ya veremos más adelante las razones que hay para ello–, el encontrar una lápida con una inscripción paleocristiana en el Baztán que cerca de Calahorra, ni tampoco el localizar un nuevo miliario en el curso bajo del río Aragón cerca de Santacara que el hacerlo en el valle del río Araquil.

Por razones geográficas, climatológicas, edafológicas e incluso sociales ha parecido conveniente el dividir el territorio de los vascones en ocho zonas³ cuya somera descripción geográfica es la siguiente:

3. Esta división de los territorios vascones en ocho zonas es subjetiva. Incluso el mismo autor tuvo dudas sobre su número y distribución geográfica, pero ha considerado que las adoptadas son las adecuadas a la misión clarificativa que se les encomienda.

Alberto Pérez de Laborda

- Zona I: La vertiente atlántica. Es la cuenca del río Bidasoa y los valles superiores de los ríos Urumea y Leizarán que vierten sus aguas al mar Cantábrico. Sus límites con los várdulos vienen marcados en la cornisa cantábrica por una línea que va desde las Peñas de Aya al puerto de Pasajes. La separación con su vecina la Zona II es la línea de cumbres que separa las cuencas atlántica y mediterránea.
- Zona II: La Barranca, la Cuenca de Pamplona y el alto Arga. Rodea por el sur y el este toda la vertiente atlántica. Comprende principalmente el corredor del río Araquil limitado al sur por la sierra de Urbasa, el valle de Ulzama, la Cuenca y la parte alta del sistema fluvial formado por el río Arga. Se incluye en esta zona la sierra de Aralar, la Barranca hasta Irurzun, las inmediaciones de Pamplona y los valles de Ulzama, Egüés, Esteribar y Elorz entre otros.
- Zona III: Del río Irati al Salazar y al Esca. Son los valles de los ríos Erro, Urrobi, Irati, Salazar y Esca que llevan las aguas de los Pirineos occidentales al río Aragón. Incluye los lugares de Aoiz, Urraul, Ochagavía, Roncal y Lumbier, en su foz, donde terminan sus límites establecidos de una forma convencional.
- Zona IV: El valle del Aragón superior. El río Aragón nace en los Pirineos centrales – muy cerca de donde lo hace el río Gállego–, y corre inicialmente en dirección oeste recogiendo por su margen derecha las aguas de los valles que vienen de las cumbres pirenaicas. Los límites por el este están relacionados de alguna forma con el alto Gállego, por el sur los marca las sierras de Oroel y San Juan de la Peña, y por el oeste llega hasta Yesa. Incluye toda la Jacetania, La Canal de Berdún, los valles de Hecho y Ansó, Artieda de Aragón, Ruesta y Tiermas.
- Zona V: Las cuencas de los ríos Arba, Arba de Luesia y Arba de Biel, y su afluente el Riguel. Esta comarca, a la que con frecuencia vamos a llamar Cinco Villas de Zaragoza, tiene por capital natural a Ejea de los Caballeros, la antigua Segia, e incluye Sábada, Uncastillo, Luna, Castiliscar, Layana, Sofuentes, Luesia, Biel, etc. Es una comarca cerealista por excelencia que fue ampliamente romanizada. Es difícil señalar –ya lo veremos en su momento–, los límites meridionales de esta comarca vascona que pudiera llegar hasta los pies del Castillo de Sora, ya en los Montes de Castejón.
- Zona VI: El valle del Aragón medio. Su capital natural es Sangüesa y abarca los valles que llevan sus aguas al río Aragón desde el embalse de Yesa hasta las gargantas de Gallipienzo, en particular las del río Onsella y las del valle de Aibar. Incluye Sos del Rey Católico, Sada, Sangüesa, Rocaforte, Liédena, Navardún, Eslava, Undués de Lerda, Javier, Yesa, Aibar, Lerga, etc.

Capítulo I. Lo que dice la Arqueología

- Zona VII: Del río Ega al Cidacos y al Aragón inferior. Toda la cuenca del río Ega hasta llegar a la Ribera del Aragón, la del Cidacos desde la Sierra de Alaiz a Murillo el Cuende y la parte inferior del Aragón desde las gargantas de Gallipienzo hasta la Ribera. Incluye las Améscoas, Andelos, Estella, Aguilar de Codés, Guesálaz, Mendigorria, Valdizarbe, Tafalla, el valle de Lana, Marcilla, Cirauqui, Arellano, Olite, Santacara, Carcastillo, San Martín de Unx, Ujué, etc.
- Zona VIII: El valle del Ebro. La Ribera en su sentido más amplio. En su margen derecha desde Pradejón aguas arriba de Calahorra hasta Cortes de Navarra, y por la izquierda desde Viana hasta las Bardenas. Incluye las antiguas ciudades de Calahorra, Alfaro y Cascante, y las actuales de Funes, Tudela, Villafranca, Mendavia, Lodosa, Fitero, San Adrián y Viana.

En los cuadros adjuntos en las páginas 23 y 27 de este volumen se pueden ver los municipios de cada una de las ocho zonas consideradas en los que se han realizado algún tipo de hallazgo arqueológico. Esta agrupación nos tiene que llamar la atención desde el primer momento porque parece como si nos estuviere diciendo que en las Zonas I a IV –es decir en los territorios situados más cerca de los Pirineos–, se hubiesen realizado menos hallazgos que en los más cercanos al río Ebro. Esta valoración se realizará en el momento adecuado, pero es necesario decir que una de las razones para que la Zona VII sea la que tiene la lista de municipios más larga es porque en esa comarca el tamaño del término municipal es más pequeño que en otras. En cualquier caso, adelantando a conclusiones que se obtendrán más adelante, conviene decir que efectivamente la zona media de Navarra ha sido generosa en mostrarnos sus tesoros arqueológicos.

El estudio del texto de las inscripciones pide unos métodos de trabajo diferentes por lo que se les va a dedicar más adelante un capítulo entero, el duodécimo.